

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 1 (14) 2024

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

Науковий журнал

Випуск 1 (14)

Ірпінь • ДПУ • 2024

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2018 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

*Свідцтво про Державну реєстрацію друкованого засобом масової інформації:
Серія КВ № 23215-І3055ПР від 22.03.2018*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 9 від 24.01.2024)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Asar Isa oğlu Sadıgov* (Азербайджан), Janusz Orłowski, doctor nauk prawnych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. – Випуск 1 (14). – 206 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія проводить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2024

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Issue 1 (14)

Irpin • STU • 2024

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

*Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018
Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English
The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018
Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 9, 24.01.2024)*

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchii* (Editor-in-chief); Ph.D. in Law, Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan), Janusz Orłowski, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : *V. V. Topchii* (Editor-in-chief) and others. – Irpın : State Tax University, 2024. – Issue 1 (14). – 206 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

© State Tax University, 2024

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права

Мехдієв П. А.

Поняття та система гарантій права на професійну правничу допомогу 9

Подорога Л. В.

Смертна кара в історії українського кримінального права XV–XVI стст. 21

Хашімова Л. Ф.

Боротьба з воєнними злочинами та проблема захисту
культурної спадщини і прав людини 30

Шевченко А. Є., Кудін С. В.

Правові джерела українського кримінального права у XVI–XVII стст. 42

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

Цибізова С. А.

Правове регулювання доменних імен: європейський досвід 51

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Гарбінська-Руденко А. В., Інгульська Д. А.

Окремі аспекти оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету 61

Новицька Н. Б., Миколаєць В. А., Новицький А. М.

Процесуально-правові особливості виявлення та
розшуку активів у діяльності АРМА 69

Терепа С. В.

Правові підстави відповідальності за порушення податкового законодавства 80

Стріяшко Г. М.

Принципи забезпечення інформаційної безпеки
в реєстрі прав власності на нерухоме майно 89

Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Кабачна О. В.

Сучасні тенденції кримінальної політики протидії фінансовій злочинності 97

Лопашук Д. І.

Класифікація кримінальних правопорушень,
пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю 105

Любавіна В. П., Пустовой Л. Ю.

Роль презумпції невинуватості як конституційної засади
у сфері кримінального судочинства 114

Пушкар О. А.

Кримінально-правовий аспект розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання службовою особою неправомірної вигоди 123

Топчій В. В.

Цифровізація у системі детермінант злочинності 132

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність*

Лазебний А. М., Паланська Б. І.

Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довілля 138

Лугіна Н. А., Гонцовська Л. В.

Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми 146

Михайлюк М. М.

Понятійний апарат судового провадження в Україні 158

Тигов В. О.

Взаємодія правоохоронних органів зі ЗМІ під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки 166

Троханчук М. В.

Самовільне зайняття земельної ділянки: криміналістична характеристика 174

Шовкопляс О. П.

Психологічні особливості діяльності прокурора в суді 182

Яцюк С. О.

Гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування домашнього арешту 190

Міжнародне право

Глух М. В., Гончаренко М. В.

Сутнісне розуміння та природа поняття «гібридна війна» в сучасній доктрині міжнародного права 197

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Mehdiyev P. A.

Concept and system of guarantees of the right to professional legal assistance 9

Podoroga L. V.

The death penalty in the history of Ukrainian criminal law
in the fifteenth and sixteenth centuries 21

Hashimova L. F.

Combating war crimes and the problem of protecting
cultural heritage and human rights 30

Shevchenko A. E., Kudin S. V.

Legal sources of Ukrainian criminal law in the XVI–XVIIth centuries 42

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Tsybizova S. A.

Legal regulation of domain names: the european experience 51

Administrative law and process; financial law; informational law

Harbinska-Rudenko A. V., Ingulska D. A.

Certain aspects of optimizing the revenue part of the state budget 61

Novytska N. B., Mykolalets V. A., Novytskiy A. M.

Procedural and legal features of the identification and tracing
of assets in the activities of arma 69

Terepa S. V.

Legal grounds of responsibility for violations of tax legislation 80

Striashko G. M.

Principles of information security in the real estate ownership registry 89

Criminal law and criminology; penal law

Kabachna O. V.

Current trends of the criminal policy of combating financial crime 97

Lopashchuk D. I.

Classification of criminal offenses related to foreign economic activity 105

Liubavina V. P., Pustovoi L. Y.

The role of the presumption of innocence as a constitutional principle
in the field of criminal justice 114

Pushkar O. A.

The criminal-legal aspect of distinguishing the acceptance of an offer,
a promise and receiving an unlawful benefit by an official person 123

Topchii V. V.

Digitization in the system is a determinant of crime 132

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity*

Lazebnyi A. M., Palanska B. I.

International experience in the use of special knowledge
in the investigation of offenses against the environment..... 138

Luhina N. A., Hontsovska L. V.

Particular features of the pre-trial investigation
of criminal offenses related to human trafficking..... 146

Mykhailiuk M. M.

Conceptual apparatus of court proceedings in Ukraine 158

Tygov V. O.

Interaction of law enforcement bodies with the media
in the investigation of crimes against the basics of national security 166

Trokhanchuk M. V.

Arbitrary occupation of a land plot: criminal characteristics 174

Shovkoplias O. P.

Psychological features of the prosecutor's activities in court 182

Yatsiuk S. O.

Guarantees of observance of the suspect (accused) rights when house arrest is applied..... 190

International law

Glukh M. V., Honcharenko M. V.

The essential understanding and nature of the concept
of "hybrid warfare" in the modern doctrine of international law..... 197

Теорія та історія держави і права

УДК 342.7

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.9-20

P. A. Mehdiyev,*Department of Constitutional Law,**Faculty of Law, doctoral student,**Baku State University**e-mail: poladmehdi@gmail.com***ORCID ID 0009-0004-2818-6561**

CONCEPT AND SYSTEM OF GUARANTEES OF THE RIGHT TO PROFESSIONAL LEGAL ASSISTANCE

The article analyzes the concept and system of guarantees of the right to professional legal assistance, based on the existing diversity of opinions in the legal literature, international documents and national legislation. It is noted that the right to receive professional legal assistance in itself requires a broad approach and, at the same time, is not limited to the provision of one legal assistance service. One of the tasks provided for in this set of measures is to inform him about this. In this regard, it would be advisable to form a special platform or institutional-organizational mechanism for international cooperation to precisely define the norms and requirements in the field of the right to receive unified professional legal assistance, and in a broader aspect – for broad coordination of ensuring human rights and freedoms in international and national context. The adoption of new international regulations within the framework of this international platform or organization, as well as the formation of intergovernmental universal mechanisms for their implementation and others, is absolutely necessary. This time, cooperation within the framework of the proposed universal platform or international organization will facilitate the process of investigation and collection of evidence by providing expertise and legal assistance in this area, and by ensuring the effectiveness of interstate cooperation in this area, a high level of protection of human rights can finally be achieved.

Based on the analysis, it is concluded that all guarantee mechanisms provided for the right to receive professional legal assistance are selected individually due to their special significance. It is necessary to comprehensively apply these security mechanisms, both in ensuring human rights and freedoms in general, and in order to ensure the right to receive

professional legal assistance. In other words, the main task of all states should be the desire to implement all the mentioned mechanisms to ensure the right to professional legal assistance and achieve the main goals of such implementation. For this, taking into account the relevant recommendations of international mechanisms in this area, the necessary and real steps must be taken, and the results must be constantly discussed and assessed.

Key words: *human rights, professional legal assistance, security mechanisms, right to a fair trial, effective legal protection mechanisms, international obligations.*

The relevance of research. The institute of professional legal assistance, which serves as one of the main guarantee mechanisms towards ensuring human rights, is considered as one of the human rights in modern times. Therefore, issues related to the right to professional legal assistance and their regulation remain one of the most important issues from the point of view of ensuring human rights and freedoms. In the analysis carried out in the legal literature, the institution of professional legal assistance occupies a special place in the context of human rights and measures taken in this context, and sometimes acts as the main mechanism and central element of this process. Therefore, it is practically important when conducting research on this issue to determine the definition and scope of professional legal assistance. It is rightly noted in the legal literature that the provision of professional legal assistance services acts as the main mechanism for ensuring the rule of law and the effective judicial protection institution, being the main mechanism in the operation of fair, independent and legal judicial power in societies where the principles of democratic, as well as rule of law are accepted [9, p. 29].

Since the right to professional legal assistance belongs to a relatively wide category of the population, this is one of the issues that increases the significance of this topic and fundamentally affects the indicators of compliance by states with their international obligations in various categories to ensure human rights. In addition, this leads to the use of resources from various areas for the development of the institution of professional legal assistance. This leads to the development of an action plan and strategy regarding the institution of professional legal assistance of states.

As can be seen from the importance of guaranteeing the right to professional legal assistance, certain guarantees are necessary to ensure the provision of professional legal assistance at a high level. This in itself ensures the provision of professional legal assistance in a number of cases, and also acts as minimum guarantees. It can be noted that receiving professional legal assistance is the right to a fair trial, provision of effective legal protection mechanisms, equality, elimination of all forms of discrimination, etc. acts as the main guarantee mechanism of human rights. Sometimes, in cases where the right to professional legal assistance is not guaranteed, there can be no question of protecting and ensuring a number of other fundamental human rights.

Taking into account the above, we believe that these safety mechanisms resemble a device consisting of several wheels, each of which is selected due to its special importance at a different level. Thus, guarantees of the right to professional legal assistance are aimed at ensuring the right to professional legal assistance, and the right to professional legal

assistance is aimed at ensuring many fundamental human rights and freedoms that are listed above and not mentioned. All these guarantees are closely related to each other. This is why different security mechanisms take center stage at different stages.

This is one of the main central issues in ensuring the right to professional legal assistance. Indeed, although there is no consensus on the mentioned legal guarantees or guarantee mechanisms, there is an approach to this issue from different angles. In the literature, these approaches can be divided into two groups, such as the broad aspect of defining such security mechanisms or approaches considered in a narrow sense. In some sources it is also found in regulatory documents on the mechanisms for providing professional legal assistance, which is reflected as a result of extensive research. Thus, in the normative document with a recommendatory content adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe, sufficient space is allocated to mechanisms for ensuring the right to professional legal assistance. In this document, the mechanisms for providing professional legal assistance are divided into two groups. These security mechanisms are grouped by the stage of their implementation. First of all, initial stage guarantee mechanisms, such as provision of easy accessibility of information related to rights and freedoms, legal system, legal remedies, as well as legislation to a wide audience and convenient access to legal assistance, as well as support for the use of information and communication technologies in these matters, and a certain circle of persons provided with professional legal assistance main guarantee mechanisms are distinguished, such as ensuring the continuous development of professionals providing professional legal assistance, accessibility to them, as well as their evaluation on the same indicators. We fully agree with this division in the mentioned document and believe that this is a practically important definition. It should be noted that although guarantees can appear at different stages, they form a chain and form the basis of the right to receive professional legal assistance.

Also, in one of the studies found, in addition to the mechanisms of guaranteeing the right to professional legal assistance, legal education, alternative dispute resolution, other services related to the restoration of justice, etc. are also attributed [12]. Agreeing with the mentioned opinion, we believe that the activities of the institutes related to providing legal education at a high level, alternative resolution mechanisms such as settlement of disputes through negotiation, and provision of various legal services to ensure a fair trial are distinguished by their importance.

The main guarantees that make up the institution of professional legal assistance are related to the lawyer who provides this assistance and who will act without payment from the recipient of legal assistance and the services he provides, the provision of legal assistance by the court, and the provision of a mandatory defense attorney in criminal proceedings. Although it is possible to accept the above as guarantees of providing professional legal assistance, it is not correct to limit the institute of professional legal assistance only to these guarantees. It should be noted that professional legal assistance should be considered as an institution that reflects a very wide field. Because this institution is not formally limited to providing some legal services to individuals. At the same time, it manifests itself in legal

education, improving the quality of legal education, legal norms and legal protection mechanisms, as well as providing information on effective legal protection tools and providing access to such databases.

It should also be noted that sometimes professional legal assistance is associated only with the activities of lawyers in the studies, a different approach to the guarantees of professional legal assistance is proposed. The main guarantees of the right to professional legal assistance are the freedom of opinion and speech of lawyers, the confidentiality of information available within the framework of the lawyer-client relationship, and the prevention of unreasonable searches of the homes and workplaces of lawyers. It is impossible to fully agree with this idea. So, although these mentioned legal guarantees are particularly important for ensuring the right to professional legal assistance, they are not limited to them as guarantee mechanisms. The main issue that is noticeable here is that what is mentioned as the mechanisms of providing professional legal assistance is mainly related to advocacy activities. We find that other guarantees of the right to professional legal assistance are defined in other sources, as well as in the positions of international organizations.

In one of the researches that put the right to receive professional legal assistance in the main central position for the prevention of torture, an approach from the mentioned direction was shown, as well as measures for maintaining contact with a lawyer as a mechanism for ensuring professional legal assistance were indicated. Although other important mechanisms are mentioned here, such as informing about the provision of a lawyer, forming a group of public defenders who will provide legal advice from the first moment when a person's freedom is limited, we would not be wrong to say that professional legal assistance is approached from a narrow perspective [8, p. 12]. In cases where such an approach is exhibited, professional legal assistance is framed. From a theoretical and practical point of view, there are certain differences of this legal institution. Thus, although professional legal assistance usually manifests itself in the provision of a defense attorney or a lawyer, it does not fully represent that institution. Because the institution of professional legal assistance requires an approach from a very broad aspect.

In his report, the UN special rapporteur described the institution of professional legal aid as the main mechanism that contributes to the right to a fair trial and effective legal remedies. Indeed, in full agreement with this position, it should be noted that professional legal assistance as an institution covers a wide area. Therefore, when talking about the guarantees of this institution or the right to professional legal assistance, attention must be paid to the fact that these guarantees apply to all areas to which the concept refers. In any case, it would not be correct to limit the mechanisms providing professional legal aid to just one area covered by it.

Although the right to professional legal assistance was approached from a narrower perspective, now we are witnessing the expansion of this concept. Although the right to professional legal assistance was considered one of the main guarantees in criminal law and criminal procedure at the time of its initial creation, this concept has now become one of the main guarantees in various legal fields. Even from the point of view of the development of the relevant institution from different directions, the activity is very important. One of the most important issues that need to be mentioned here is the determination and development of professional legal

assistance in the field of civil law, where people encounter the most problems. Both the promotional activity of international organizations in this direction and the normative documents related to the accepted minimum requirements result in the implementation of relevant changes in the national legislation of the states by supporting this approach. Considering the experience of the states in the modern era, it can be determined that many countries have already made appropriate changes to their procedural legislation in this direction. At the same time, the experience of the states in this direction is sometimes seriously different, and it is also accompanied by sufficient problems in access to the right to receive legal assistance.

Due to its multifaceted nature, the right to receive professional legal assistance, which is of great practical importance, can maintain its special place in legal relations.

It should be noted that in the “Recommendations on Legal Aid” of the Council of European Bar Associations and Law Societies, which unites one million European lawyers and 31 countries as full members, legal aid is the main means of ensuring access to justice, as well as ensuring fundamental rights and freedoms person in a democratic society. The special role mechanism is finally considered as one of the basic requirements and guarantees for ensuring the right to a fair trial. This shows that professional legal assistance is currently a practical matter of particular importance, as well as one of the most urgent issues.

It should be taken into account that in order to prevent people from being defenseless in disputes with state authorities, the application of professional legal assistance institute in administrative law is of particular importance. In many countries, this professional legal aid is considered a general component of the institute. In a number of countries, including the Republic of Azerbaijan, the duty to provide legal assistance during administrative proceedings is seen as one of the main obligations of administrative bodies as well as administrative courts. It is gratifying that the determination of the duty to provide legal assistance by the court in ensuring the participation of citizens in the judicial investigation process on administrative cases in itself leads to the provision of a fair litigation with persons with professional legal education and persons in authority.

Scientific novelty of the research. Although there are research works related to the analysis of the professional legal aid institute in different contexts in different countries of the world, but such comprehensive research on the subjects of the right to receive professional legal aid and the professional legal aid institute as the main human rights guarantee mechanism has not been conducted in the Republic of Azerbaijan. In such researches, professional legal assistance institution was approached within a certain topic and researches were conducted from a narrower perspective in a certain sense.

The scientific innovation of the research is also reflected in the scientific approach to the institute of professional legal assistance. Thus, in addition to examining the right to professional legal assistance as an institution for guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen, a scientific approach to the right to receive professional assistance as an independent human right has been shown. Thus, the formation and development trends of the professional legal aid institute, comparative analysis of the experiences of different countries, determination of the right to professional legal aid in international and national normative

documents, advocacy institute, legal education, etc. by considering issues such as the main guarantee mechanisms of the right to receive professional legal assistance, the measures taken by the Republic of Azerbaijan to ensure the right to receive professional legal assistance, the determination of the national normative base, as well as the necessary issues such as the guarantee mechanism of basic human rights and freedoms, were investigated in detail and widely.

The main content of the research. Based on what has been explained, the following can be attributed to the guarantees of the right to professional legal assistance:

- advocacy activities for providing legal consultations or professional legal services in civil and criminal cases;
- depending on the nature of the case, in particular, providing professional legal assistance by the courts in administrative cases and explaining the legislative norms to the applicants in a reasonable manner;
- providing access to legal norms;
- raising awareness about effective legal protection means and providing information about it at a high level;
- ensuring the provision of higher legal education, which will be the basis for the training of high-quality and competitive legal personnel;
- organization of continuous specialization and training process for professional legal personnel working in the sphere of legal protection and protection on their professional knowledge, personal development criteria;
- conducting public legal education with the aim of forming and increasing the level of the legal thinking of the society;
- formation of legal mechanisms for out-of-court settlement of disputes and provision of access to these mechanisms.

These are guarantees or guarantee mechanisms that are determined taking into account the issues related to the wide sphere of social relations covered by the professional legal aid institution. It is possible to divide the guarantees of the mentioned professional legal assistance according to different criteria.

Thus, when looking at the guarantees of the right to professional legal assistance, it can be seen that each of them acts as a basis for taking measures at different levels, for the formation of state policy in these directions, as well as for the distribution of financial resources in that direction. One of the main issues arising here is related to the issue of the effect of those guarantees on the right to professional legal assistance, and consequently on the provision of basic human rights and freedoms. Approaching the issue practically, it can be noted that the guarantees mentioned have a short-term or long-term, direct or indirect impact on the provision of the right to professional legal assistance.

According to the stage of presentation, professional legal assistance is divided into two groups: primary and specialized. In full agreement with the mentioned approach, we believe that such a classification of professional legal assistance is extremely necessary. Thus, it is possible to form practically efficient mechanisms with this method. Moreover, with such a classification, in the future, the financial professional legal assistance is of special importance in the distribution of financial resources.

It is appropriate to analyze each of the mentioned guarantees of the right to professional legal assistance separately.

Advocacy for the provision of legal advice or professional legal services in civil and criminal cases is considered the most basic guarantee mechanism of the right to professional legal assistance. It should be noted that in the documents on basic human rights and freedoms, the provision of a lawyer or defender is taken into account in criminal cases as a mechanism for guaranteeing the right to professional legal assistance.

The main guarantee mechanism for ensuring the right to professional legal assistance is the provision of free legal advice and legal representation services for the category of persons defined by the legislation. Agreeing with the mentioned opinion, we believe that it is really important in practice for a person to use consulting and representation services to ensure his right to receive professional legal assistance. Even this can be considered as the most common case of providing professional legal assistance. In general, the role of advocacy in ensuring the right to receive professional legal assistance will be discussed in detail in the next sub-chapter.

According to the legal position formed by the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, the judge should not be satisfied with providing professional legal assistance in order to eliminate violations of a formal nature, but should provide the process participants with all the necessary legal assistance means for the objective resolution of the case, guided by the principle of legal equality of the parties [11]. The formed legal position coincides with the principle and position of the UN on providing professional legal assistance. That is, the presiding judge during the administrative court proceedings should refrain from providing legal assistance of a formal nature. The provided legal assistance should contribute to the objective resolution of the case, and should be aimed at ensuring the right of the participants to receive professional legal assistance.

In many cases, it is natural for citizens to make mistakes due to the fact that they do not have the necessary legal knowledge when applying to the court against administrative bodies. When these cases occur, the provision of legal assistance by the judge within the limits and in the direction determined by the legislation acts as the main guarantee mechanism so that the person is not deprived of a fair trial. One of the main mechanisms in ensuring the right to professional legal assistance is the provision of access to legal norms. It should be noted that the easy access to legal norms for the public is one of the main issues facing the legal state. The existence of systems that ensure easy access to legislative acts leads to the development of legal thinking and the rise of the legal culture of society.

In modern times, the guarantee mechanism mentioned in the literature is treated as human rights. Even if this security mechanism has been particularly important in practice, treating this security mechanism as one of the basic human rights in theory increases its importance even more.

Although the implementation of this provision previously created difficulties in a certain sense, the rapid development of information technologies in the modern digital age has led to development in this field as well as being the basis for the development of many fields. It should be noted that obtaining convenient access to the legal normative base has become a very convenient issue through the Internet. That is, by getting information about any legal norm with

one click, people can achieve more convenient protection of their rights and freedoms. Therefore, from the point of view of ensuring the right to professional legal assistance, providing open access and accessibility to the normative legal framework has a particularly important role in ensuring this right.

Looking at the statistical indicators in the modern era, we can note that in order to ensure easy access to the legal normative base, relevant work is being done, measures are being implemented, and even relevant databases are being formed in half of the countries of the world [7, p. 13–18]. Although this can be regarded as a positive indicator in a certain sense, it is not entirely reassuring. Achieving this in more countries would make it possible for individuals to easily defend their rights and freedoms by themselves. It should be taken into account that these indicators are at the same time interconnected with the indicators related to the provision of access to the Internet and the use of information technologies.

As it can be seen, in the context of ensuring the right to professional legal assistance, the provision of access and availability to the legal norms base should be considered as a very necessary issue. In this process, the mentioned mechanism contributes to the provision of professional legal assistance both directly and indirectly.

One of the mechanisms that stand out due to its special importance in providing professional legal assistance is education about effective legal remedies and providing information about it at a high level. With the mentioned method, individuals are supported to protect and ensure their rights and freedoms. Legal blogs, informative videos about it, informative articles about various administrative proceedings procedures help in the context of ensuring the right to professional legal assistance by reaching more people.

Paying attention to this issue at the international level increases its importance even more. Thus, informing about effective legal remedies for the protection and provision of rights and freedoms at the UN level becomes the object of a special approach. It is mentioned in the literature that the position of the UN on this is so serious that it is considered as the responsibility of the state to provide information about effective means of legal protection and provision [3, p. 3–14]. This approach is a clear indicator of the importance of educating about legal remedies. The UN General Assembly, with its resolution No. 54/28 dated November 17, 1999, suggests to the states to continue promoting the publication of books and other materials related to the subject of international law and human rights [1, p. 11].

In this direction, it should also be noted that by providing such information to a wide public mass with the use of various mass media, professional legal assistance is provided to a large group of people by presenting information about the protection and restoration of rights in general. Although this method does not exhibit an individual approach, it leads to the information of persons from the mentioned direction and the initiation of legal procedures.

Perhaps the most important long-term security mechanisms for ensuring the right to professional legal assistance are the provision of higher legal education, which will be the basis for the training of high-quality and competitive legal personnel, and for professional legal personnel working in the sphere of legal protection and protection, their professional knowledge and personal development criteria. the organization of the process of specialization and training is performed continuously.

In this regard, first of all, we believe that the provision of high-quality higher legal education and the organization of projects that support the continuous improvement of theoretical and practical legal knowledge are the basis for providing professional legal assistance at a higher level, in addition to forming professionally qualified legal personnel.

Secondly, in the definition of professional legal assistance, one of the main conditions is that the category of persons providing professional legal assistance should have special education. As it can be seen, in fact, professional legal assistance in itself requires highly qualified knowledge. In other words, the provision of specialized legal assistance should be provided by a specialized professional with legal education, and the application of the right means of legal protection should be chosen within such services. This should be considered as a clear manifestation of the importance of high-quality higher legal education and the organization of professional development courses.

Ensuring the right to professional legal assistance, along with raising the quality and level of society's life, is distinguished by its importance for the formation, development and completion of the legal thinking of the society. This suggests that this right is closely related to the relevant mechanism and constantly influences each other. Without the right to professional legal assistance, it is impossible to talk about the development of the legal thinking of society, and in the absence of legal thinking, it is impossible to talk about the right to professional legal assistance. As we mentioned before, professional legal aid formally rejects the approach as an institution that must be implemented in order to fulfill the condition defined in the normative legal act. Such an approach is contrary to the essence, goals and characteristics of this institution. Therefore, this can only be properly realized in a society with normal legal thinking.

It is rightly noted in the literature that it is more necessary to ensure the right to professional legal assistance in countries with weak legal thinking, because only with the provision of this right can we talk about the provision, protection and restoration of other human rights and freedoms [5, p. 6–14]. Accepting this approach correctly, it can be noted that there is a special and inseparable connection between the provision of the right to professional legal assistance and the level of legal thinking of society. In order to understand and properly provide professional legal assistance, it is necessary to achieve an increase in the legal thinking of the society. That is, forming and raising the level of the legal thinking of society, which should be considered as one of the mechanisms for ensuring the right to professional legal assistance, also contributes to the provision of other human rights and freedoms. The main way to achieve this is the organization of public legal education at a high level. Thus, it is possible to increase the dynamics of the development of legal thinking by organizing public legal education. Also, in cases where the level of public legal thinking is high, the level of applying the principles of transparency and legality in the country's justice and investigative bodies also increases. Thus, as the level of development of legal thinking increases, the fight against illegal arrests, unjustified criminal proceedings, as well as negative effects against equal access to justice is strengthened. In addition, the process of ensuring, protecting and restoring basic human rights and freedoms becomes easier. Therefore, it is a

very necessary step to conduct public legal education, which has a positive impact on the legal thinking of the society, both in the general context and within the framework of ensuring the right to receive professional legal assistance.

Providing access to extrajudicial methods of dispute resolution is one of the main guarantees of the right to professional legal assistance. It should be noted that looking at the legislation of most civilized countries, we see that alternative dispute resolution methods are widely used in practice. In this current period, it acts as a basis from many directions. By alternative dispute resolution, it should be understood that the parties to the dispute find solutions out of court.

In one of the studies supporting this position in the literature, it was shown that resolving disputes by extrajudicial method is more convenient in terms of saving both time and financial resources [6, p. 1]. Agreeing with this position, we consider it necessary to point out that alternative dispute resolution is a more effective legal mechanism. The process of mediation and mediation is also not accessible to everyone. It is true that, although a smaller amount is required for the process of resolving these disputes in court, it also results in certain costs. Another important point to note is that attempts to resolve disputes by alternative method are also considered as a mandatory condition established by the legislation. At this time, people who cannot afford to pay the appropriate fee to apply to a mediator or an authorized person for alternative dispute resolution are usually deprived of this. Within the framework of the right to receive professional legal assistance, meeting these costs at the expense of the state has an important role in itself. Therefore, the right of individuals to receive professional legal assistance is guaranteed by creating the possibility of resolving disputes in an alternative way.

Financial guarantees should also be considered as key resources in providing professional legal assistance. It is possible to secure the right to professional legal assistance by means of sufficient financial guarantees. It was noted in the analysis that if the financial sources of the costs incurred by the state related to the provision of professional legal assistance are few, this has a negative impact on the right to professional legal assistance and the right to a fair trial. As a rule, the failure to determine an adequate amount or tariffs for the provision of professional legal assistance services results in the weakening of the institution of professional legal assistance [2, p. 321–335].

In full agreement with the mentioned opinion, it can be noted that if the goal is to provide high-quality professional legal assistance services, financial resources should be allocated in accordance with the average market price and equivalent to the provided legal services. True, in practice this is not the case. Such expenses belong to the category of state expenses, and due to the fact that they are paid from the state budget, little financial resources are allocated, or the tariffs determined by the state are not sufficient to provide quality legal assistance. This results in the failure of the persons providing professional legal assistance to act properly, to provide professional legal assistance in a formal manner, and thus the right to professional legal assistance is not guaranteed. As can be seen, financial guarantees and the allocation of necessary financial guarantees act as the main mechanism in ensuring the right to professional legal assistance.

Results of the research. The right to receive professional legal assistance in itself requires a broad approach, but at the same time, it is not limited to the provision of a single legal assistance service. One of the issues envisaged in this series of measures is to keep him informed about it. In this regard, it would be appropriate to form a special platform or institutional organizational mechanism of international cooperation for the exact definition of norms and requirements in the field of the right to receive uniform professional legal assistance, and in a broader aspect, to broadly coordinate the provision of human rights and freedoms in the international and national context. Adoption of new international normative acts within the framework of that international platform or organization, as well as formation of intergovernmental universal implementation mechanisms, etc. it is quite necessary. At this time, cooperation within the framework of the proposed universal platform or international organization will facilitate the process of investigation and evidence collection by providing experience and legal assistance in this field, and by making interstate cooperation effective in the mentioned field, a high level of human rights protection can finally be achieved.

All mechanisms of guaranteeing the right to receive professional legal assistance are selected individually with their special importance. It is necessary to apply these security mechanisms in a comprehensive manner, both in the direction of ensuring human rights and freedoms in general, and in order to ensure the right to receive professional legal assistance. In other words, it should be the main task of all states to try to implement all the mentioned mechanisms to ensure the right to professional legal assistance and to achieve the main goals of such implementation. For this, taking into account the relevant recommendations of international mechanisms in this field, necessary and real steps should be taken, and the results should be constantly discussed and evaluated.

USED SOURCES

1. Aliyev A. I. Human rights. Textbook. Baku, Nurlar, 2019, 352 p. (in Azerbaijani).
2. Ellmann S. Weighing and Implementing the Right to Counsel S. African L.J., 2004. P. 318–338.
3. Improving access to remedy in the area of business and human rights at the EU level Opinion of the European Union Agency for Fundamental Rights, FRA Opinion. 1/2017. 79 p.
4. Knaul G. Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers, 15.03.2013, A/HRC/23/43.
5. Leveraging the SDGs for Inclusive Growth: Delivering Access to Justice All, OECD, p. 6–14.
6. Mnookin R. Alternative Dispute Resolution. Harvard Law School John M. Olin Center for Law, Economics and Business Discussion Paper Series, 1998, 11 p.
7. Pacher A., Hamann H. Is Every Law for Everyone? Assessing Access to National Legislation through Official Legal Databases around the World. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2023. Vol. XX, No. XX. P. 1–24.
8. Right of access to a lawyer Document No. 2. Series on Safeguards to Prevent Torture in Police Custody in Latin America, 2018. 21 p.

9. Rouhi E., Raisi L., Jalali M. The Role of Lawyer in Establishment of Rule of Law and Protection of Human Rights. *Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Rome-Italy*. 2016. Vol. 7, № 4. P. 28–34.

10. URL : <https://e-qanun.az/framework/46956> (22.08.2023).

11. URL : <https://constcourt.gov.az/az/decision/329> (22.08.2023).

12. URL : <https://www.unodc.org/unodc/fr/justice-and-prison-reform/legal-aid.html> 25.08.2023

П. А. Мехдієв. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВА НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

У статті проаналізовано поняття та систему гарантій права на професійну правничу допомогу на основі існуючого розмаїття думок у юридичній літературі, міжнародних документів та національного законодавства. Зазначається, що право на отримання професійної правової допомоги саме по собі вимагає широкого підходу, і водночас воно не обмежується наданням однієї послуги з правової допомоги. Одним із питань, передбачених у цьому ряді заходів, є інформування про це. У зв'язку з цим було б доцільно сформувати спеціальну платформу чи інституційний організаційний механізм міжнародного співробітництва для точного визначення норм і вимог у сфері права на отримання єдиної професійної правової допомоги, а в ширшому аспекті – для широкої координації забезпечення прав і свобод людини в міжнародному та національному контексті. Прийняття нових міжнародних нормативних актів у рамках цієї міжнародної платформи чи організації, а також формування міжурядових універсальних механізмів імплементації тощо. Співпраця в рамках запропонованої універсальної платформи чи міжнародної організації сприятиме процесу розслідування та збору доказів засобом щодо надання досвіду та правової допомоги у цій сфері, а також ефективного міждержавного співробітництва у зазначеній сфері, нарешті, високий рівень захисту прав людини може бути досягнутий.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що всі механізми гарантування права на отримання професійної правничої допомоги індивідуально підібрані з огляду на їх особливу важливість. Ці механізми безпеки необхідно застосовувати комплексно, як у напрямі забезпечення прав і свобод людини загалом, так і з метою забезпечення права на отримання професійної правової допомоги. Інакше кажучи, основним завданням усіх держав має бути намагання запровадити всі зазначені механізми забезпечення права на професійну правничу допомогу та досягти основних цілей такого впровадження. Для цього, враховуючи відповідні рекомендації міжнародних механізмів у цій сфері, необхідно вживати необхідних і реальних кроків, а результати постійно обговорювати та оцінювати.

Ключові слова: права людини, професійна юридична допомога, механізми безпеки, право на справедливий суд, ефективні механізми правового захисту, міжнародні зобов'язання.

Стаття надійшла до редколегії 3 січня 2024 року

Mehdiyev P. A. Concept and system of guarantees
of the right to professional legal assistance

УДК 343(477)“13/15”

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.21-29

L. V. Podoroga,*Postgraduate student of the Department
of Theory and History of State and Law,
State Tax University***ORCID ID 0000-0001-9527-1169**

THE DEATH PENALTY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN CRIMINAL LAW IN THE FIFTEENTH AND SIXTEENTH CENTURIES

The problem of the article is the need to clarify the characteristics and main features of the death penalty, and also to identify the achievements of legal thought of the fifteenth – sixteenth centuries in the criminal law area, and the level of legal awareness of the legislator. The purpose of the article is to identify the main features of the death penalty, the grounds for its classification in the Ukrainian criminal law of the fifteenth – sixteenth centuries, and to clarify the factors which were characteristic of the Middle Ages and influenced the content of the death penalty. The methodological basis of the study is formed by the methods of philosophical dialectic, analysis, synthesis, generalisation, systemic, functional, comparative historical, comparative legal, formal legal methods. The reasons for the emergence and spread of the death penalty in the legal monuments of the period under study were the development of state-building and economic processes, vassalage relations, peculiarities of the political and social situation of the privileged segments of the population in the State, the influence of foreign law, and the need to implement intimidation as a purpose of punishment. The death penalty in the fifteenth and early sixteenth centuries was not significant, but during the sixteenth century its importance increased, which was reflected in the increase in the number of rules on the imposition of the death penalty, which referred to the imposition of simple and qualified death penalty, and the diversification of terminology. The simple death penalty was provided for grave crimes, and the qualified death penalty was imposed for particularly grave state, military, official crimes, crimes against justice, person or property, religion and morality. The research made it possible to identify general grounds for the death penalty, such as causing significant damage to the state, disrespect for the monarch, breaking the oath, intent, significant property damage to a person, mutilation, and shamefulness of the act. Specific grounds included the particular danger of the act, damage to the state, motive, cunning and shamefulness of the crime, the commission of an unacceptable sin, the possibility of mass death, kinship or family ties, and vassalage relations. A special place among the grounds was occupied by the social status of the murdered and the offender, and the death penalty was provided for by the feudal status principle of the right of privilege.

Keywords: *Ukraine, Lithuanian-Polish period, legal monuments, evolution, institution of punishment, murder, public punishment, Middle Ages, Lithuanian Statute.*

Purpose of the article is to identify the main features of the death penalty, the grounds for its classification in Ukrainian criminal law of the fifteenth – sixteenth centuries, and to clarify the factors which were characteristic of the Middle Ages and influenced its content.

Statement of the problem. Among many historical and legal phenomena, today the study of the development of Ukrainian criminal law in the fifteenth – sixteenth centuries as an integral system which included certain structural elements (concepts, institutions, etc.) is of great importance. In this sense, it is important to conduct a study of the death penalty in Ukrainian criminal law in the fifteenth – sixteenth centuries. It should be noted that, to a greater or lesser extent, the established body of knowledge about the death penalty enshrined in the legal acts of the fifteenth – sixteenth centuries reflected not only the level of awareness of the legislator of its importance for achieving the purpose of punishment, but also testified to the state of criminal law protection of the objects of crime in Ukrainian criminal law of the period under study.

The study of the death penalty will make it possible not only to clarify its characteristics and main features, but also to identify the achievements of legal thought of the said period in the criminal law area, as well as the level of legal awareness of the legislator. Given this, we believe that this scientific issue is relevant and requires scientific study.

Analysis of recent research and publications. It should be noted that in the national historical and legal science, this scientific problem is not covered sufficiently fully. There are a number of scientific works by such researchers as: Y. Padokh, T. Koval, D. Liubchenko, P. Muzychenko, I. Boyko, Y. Senkiv, Y. Kopyk, M. Korolenko, B. Tyshchyk, S. Kudin and others. In the scientific work of these scholars, this problem is considered fragmentarily. We are talking about the study of the death penalty either in certain chronological periods (for example, at the end of the fifteenth century), or by individual legal monuments (for example, the Casimir's Judicial Code of 1468 or the third edition of the Lithuanian Statute), or without involving in the scientific study of all the norms of the wide and diverse legislative material of the fifteenth – sixteenth centuries; also, the justification of the criteria for dividing this punishment into types is insufficient.

Outline of the main material. It should be noted that in the Ukrainian criminal law during the XV–XVI centuries, the system of physical punishment was developing, and the death penalty was the main one among them. In our opinion, the reasons for its emergence should be considered through the analysis of the social structure of the state, legislative registration of new types of crimes and the subjective assessment by the legislator of the degree of danger of these acts, and the influence of foreign law.

For example, in the fifteenth century, the gentry became economically and politically distinguished, and received significant rights and privileges. To maintain their position, severe punishments were introduced. At the same time, due to the influence of the development of state-building processes, economic relations, vassalage relations, the formation of an extensive judicial system, and the peculiarities of the political and social position of the gentry in the state, the legislator regulates crimes that, in his opinion, have an increased public danger. Legislative consolidation of the norms on these crimes also required the provision of such punishment for their commission that, in the opinion of the legislator, could correspond to the gravity of the offence and serve as an intimidation.

The influence of foreign law, in particular Polish and German law, whose penal system was quite severe, is also significant. For example, such types of capital punishment as quartering, staking, death by torture, drowning were recycled from the Saxon Zerzal, Carolina, and in the twelfth to fifteenth centuries in Poland the death penalty was already a well-known form of punishment (according to the Polish Law, there was a death penalty by stoning).

It is worth supporting the opinion of S. V. Kudin on the reasons for the importance of the death penalty enshrined in the Lithuanian Statute for achieving the purpose of punishment. He argues that "in the sixteenth century, intimidation became the purpose of punishment. Therefore, the constant increase in the number of provisions referring to the death penalty and the diversification of its types with the publication of each new edition of the Lithuanian Statute contributed to the achievement of this purpose of punishment. The types of punishment that provided an element of intimidation were necessary, first of all, for the ruling nobility to consolidate its dominant position" [6, p. 174]. One can also agree with the view of Y. V. Kopyk, who notes that "In the second half of the sixteenth century, the idea of the severity of criminal law became integral to the very concept of law: the articles of the Statutes and judicial acts constantly emphasized the "severity of the Commonwealth law". The law was aimed at frightening the offender and other persons, so physical and moral punishment was carried out in public, often in places of the greatest gathering of people (markets, etc.)" [5, p. 108–109].

It should be noted that the introduction of the death penalty was gradual and in the period before the Lithuanian Statute it was not significant. Thus, the qualified death penalty was not widespread in the fifteenth century, the simple death penalty was represented by hanging, and the first references to it can be found in legal documents of the second half of the fifteenth and early sixteenth centuries.

In particular, the death penalty is mentioned in paragraph 3 of the Charter of King Casimir of 1457 [3, p. 5]. From the analysis of other acts – Kazimierz's Judicial Code of 1468, the District Royal Charter on the power and rights of the hetman during the campaign of 1507, the Statute of the Vilna Sejm on the national census of 1507, the District Royal Charter on the collection of taxes of 1507, Charter of the Kyivan Land of 1507, Charter of the Volyn Land of 1509, we learn that at that time there was only such a form of capital punishment as hanging ("to spend the neck") (Articles 1, 2, 13, 14, 15, 16) [3, p. 11–13; 1, p. 8, 18, 27, 28, 33, 34, 65].

The further development of this type of punishment was reflected in the Lithuanian Statute, which significantly increases the number of provisions on the death penalty. The legislator, according to D. I. Lyubchenko, "depending on the method, divides it into simple (beheading, hanging ("the offender shall be punished by the throat") and qualified (quartering, impalement, drowning, burning, death penalty associated with torture)" [7, p. 100], with the publication of each new edition, the number of norms referring to the imposition of both simple and qualified death penalty is increasing. This indicated a significant increase in the influence of such a purpose of punishment as intimidation.

For example, in the first edition there are 22 articles on the simple death penalty and 2 on the qualified death penalty, in the second edition there are 49 and 5, respectively, in the third edition there are 71 articles on the simple death penalty, the number of articles on the qualified death penalty increases almost 2 times compared to the second edition, and such types of punishment as quartering, impalement on a stake, and torture are added. We believe this was due to the fact that at the time of the publication of the third edition of the Lithuanian Statute, the feudal system with its class and estate division of society, which was built on the basis of gross oppression, exploitation and brutal violence with its slavery and serfdom, had evolved significantly.

In the legal acts of the second half of the fifteenth and sixteenth centuries, the process of allocating a generalized term that reflected the concept of the death penalty – "to lose one's throat" – was enshrined. However, it was often used to refer to such a form of capital punishment as beheading, although in the period of the publication of the Third Edition a special term was formed for it – "to be beheaded". Special terminology for other types of death penalty was also formed (hanging was denoted as "hang", "must hang", burning – "punished by fire on the throat must be punished", drowning – "drowned in water", quartering – "will be punished by quartering", the death penalty with torture – "will be departed from this world with various severe torments").

The simple death penalty was provided for serious crimes, but which, in the opinion of the legislator, did not pose an increased public danger (i.e., were not particularly grave). These included some state crimes (high treason, attempts on the life of the monarch, flight abroad to a hostile state, attempts on the life or health of a person in the monarch's palace), war crimes (murder during military campaigns, "attack" on a military convoy causing death or injury), crimes against justice (murder of a judge, a carriage driver encroachment on the life or health of a person during a court hearing,) crimes against a person or his/her property (murder, mutilation, robbery, theft), crimes against morality (adultery, procuring, rape, III edition, Chapter I, Articles 3, 6, 9, 10, Chapter II, Articles 18, 21, Chapter IV, Articles 7, 11, 62, 63, Chapter XI, Articles 1, 3, 12, 29, 31, 32, 33, 35, 49, Chapter XII, Article 1, Chapter XIV, Articles 7, 10, 14, 22, 27, 30, 31).

The analysis of the Lithuanian Statute makes it possible to identify the general grounds for imposing the death penalty. In particular, for the commission of state crimes (I edition, I section, article 5; II edition, I section, articles 3, 13, 21; III edition, I section, articles 3, 9, 10, 16, 17, 21, 24), the fact of the special danger of the crime, which consisted in causing significant damage to society, the state, and gross disrespect for the monarch, was taken into account.

The death penalty could be imposed for certain war crimes, the commission of which also posed a particular danger due to the significant damage caused (I edition, II section, 12, 13, 16 articles; II edition, II section, 23, 26 articles; III edition, II section, 18, 21 articles).

The death penalty was also imposed in the case of dangerous crimes against the court, abuse of power by officials, which was seen as a violation of the oath taken before God, and neglect of the high trust of society (I edition, VI section, 12, 21 articles; II edition, IV section, 5, 35, 36, 39, 40, 41 articles; III edition, IV section, 7, 9, 11, 59, 62, 63 articles).

The death penalty was also envisaged for intentional crimes against human life and health (I edition, VII section, 1, 14, 15 articles; II edition, XI section, 1, 3, 10, 12 articles; III edition, XI section, 1, 3, 7, 8, 16, 17 articles). In some cases, the death penalty was imposed on persons who had injured or wounded another person. In this case, the motive or method of committing the crime, the relationship of dependence between the victim and the perpetrator, the severity of the crime in which the injury was inflicted, and the social status of the victim and the perpetrator influenced the imposition of the death penalty (I edition, VII section, 1 article; II edition, XI section, 1, 3, 15, 18 articles; III edition, XI section, 1, 3, 9, 16, 17, 49 articles).

Another ground for the death penalty was the commission of serious property crimes - robbery, theft, arson. Robbery, in addition to causing property damage to a person, resulted in significant damage to health, and therefore, for a combination of crimes, was punishable by death (I edition, VII section, 21 article; II edition, XI section, 23 article; III edition, XI section, 31, 32, 33, 34 articles). Theft by secret means of seizing property was considered to be a very shameful act (I edition, Chapter XIII, 1, 9, 10, 12, 15 articles; II edition, Chapter XIV, 2, 4, 7, 11, 12, 13 articles; III edition, Chapter XIV, 1, 3, 7, 10, 14, 15, 16, 17 articles). Arson was considered an act that caused not only great damage, but could also lead to significant loss of life (III edition, Chapter XI, Article 18).

The death penalty was also applied in the case of shameful crimes against the church, family, and morality, which were universally condemned by society: rape, adultery, pimping, incitement to convert from the Christian faith to another (I edition, VII section, 6 article; II edition, XI section, 8 article, XII section, 5 article; III edition, XI section, 12 article, XII section, 9 article, XIV section, 30, 31 articles).

In our opinion, specific grounds for the imposition of the qualified death penalty should be highlighted. Thus, when imposing burning for forgery of documents, seals or the king's signature or coinage, the fact that the perpetrator committed this crime for mercenary motives while causing damage to the state was taken into account (I edition, I section, Article 5; II edition, I section, Articles 12, 13; III edition, I section, Articles 16, 17). In addition, forgery was considered a particularly shameful act in the period under study. Thus, this crime combined the following elements: damage to the state, motive, and shame.

Burning was also used in the commission of some other crimes (persuasion of Christians to convert to another faith) and was due to the fact that in the fifteenth and sixteenth centuries any non-Christian faith was considered heresy. Therefore, an order to convert to another faith was regarded as a great sin, which led to an increased degree of public danger. In another case, burning was considered as arson: not only was the cause of great damage taken into account, but also the possibility of causing death to many people.

In addition to burning, the II and III editions of the Lithuanian Statute contained drowning. It was prescribed for the murder of one spouse by the other or by one's parents (II edition, Chapter XI, Articles 10, 16; III edition, Chapter XI, Articles 6, 7). These crimes should be classified as a group of acts with increased social danger: even in the case of the murder of one of the spouses, when their children or relatives refused to file a lawsuit, the initiative to initiate a trial comes from the state. Attempts on the life of a close relative or a person whose marriage was sanctified by the church were considered particularly shameful and thus extremely dangerous.

Another type of qualified death penalty was quartering. It was provided for killing or wounding a servant of his master (III edition, XI section, 9 article). Such a crime was considered not only as an attack on the person, but also as treason against one's master, and therefore the legislator classified it as a crime of high public danger.

Quartering was also prescribed for the murder of a person for revenge with cold steel or by secret means, and if a nobleman was deprived of his life in this way by a commoner, he was punished by martyrdom, and if a nobleman killed, he was punished either by quartering or by being put on a stake (III edition, XI section, 16, 17 articles). Such acts were seen as shameful, insidious actions, and they were considered particularly dangerous crimes [8, p. 3; 9, p. 21, 155, 158, 167; 10, p. 17, 18, 287, 288, 289, 295, 296, 337].

In our opinion, it is important to consider the development of the legislator's views on the issue of imposing the death penalty on representatives of different segments of society. It is worth noting that in the legal acts of the second half of the fifteenth century and the I – II editions of the Lithuanian Statute we do not find any mention of the death penalty for the murder of a commoner. However, by the time the third edition was published, the views of its drafters had changed, and Chapter XII, Articles 1 and 2 provided for the death penalty. The main reason for such a change in views lies in the reality that existed at the time of the Lithuanian Statute of 1588. At that time, the common people suffered quite a lot from magnates and gentry, and even the payment of a head tax did not stop the perpetrators from killing, as stated in the legal memo: "they spill innocent human blood without shame and innocently in the hope of paying for it with money" (III edition, XII section, 1 article). Thus, the legislator's decision to introduce the death penalty for causing the death of a commoner was influenced by the real need for greater protection of their lives. This is evidence of a certain democracy (albeit in a limited form) of Ukrainian criminal law in the late sixteenth century.

As we can see, the death penalty was envisaged for all classes of the population, although there were significant differences in its purpose, which was influenced by the principle of right-privilege. For example, if a nobleman killed a commoner in a fight, the latter was to be executed "by the throat" only if he was caught at the scene of the crime. Otherwise, a complicated procedure of proving his guilt was envisaged. In the case of the same murder of a nobleman by several nobles, only one was subject to the death penalty, while the accomplices paid a fine and were subject to imprisonment. If the same crime was committed by several commoners, then three people were to be punished by death. Finally, if a commoner took the life of a nobleman out of revenge, he had to be quartered, and if vice versa, the perpetrator was subject only to cutting off his hand (III edition, XI section, 16, 29, 39 articles, XII section, 1 article) [10, p. 295, 306, 314, 333].

"The nobility was exempted from the death penalty, except in very rare cases. For although legally a nobleman was liable to death for the murder of even a commoner, in fact, in very few cases he could be sentenced to this punishment. In fact, the death penalty threatened mainly commoners, the death penalty was one of the ways in which the nobility protected its interests and took revenge on its enemies" [4, p. 156; 2, p. 192].

Conclusions. The following conclusions can be drawn from the above.

1. The reasons for the introduction and spread of the death penalty in normative sources were the development of state-building and economic processes, vassalage relations, the formation of an extensive judicial system, the peculiarities of the political and social situation in the state of the gentry, the influence of foreign law, and the need to implement intimidation as a purpose of punishment.

2. The death penalty in the fifteenth and early sixteenth centuries was not of significant importance, but in each new edition of the Lithuanian Statute its weight increases, as evidenced by a significant increase in the number of provisions on the imposition of the death penalty, with the publication of each new edition, the number of provisions referring to the imposition of both simple and qualified death penalty, the diversification of terminology to reflect its various types increases. The simple death penalty (hanging, beheading) was envisaged for grave crimes, while the qualified death penalty (quartering; deprivation of life with torture; burning; drowning with torture) was envisaged for particularly grave state, military, official crimes, crimes against justice, person or property, religion and morality.

3. The analysis of the provisions of legal monuments of the fifteenth and sixteenth centuries makes it possible to identify a number of grounds for the death penalty. The general grounds included: causing significant damage to the state, disrespect for the monarch, violation of the oath, the form of guilt (intent), significant property damage to a person, mutilation, and shamefulness of the act. Specific grounds for the imposition of the qualified death penalty included the special danger of the act, causing great damage to the state, motive, cunning and shamefulness of the act, committing an unacceptable sin, the possibility of mass death, family ties, and relations of vassalage (between a master and a servant). A special place among the grounds was occupied by the social status of the murdered and the offender: the death penalty was envisaged on the principle of right-privilege (the murder of a commoner by a nobleman had to undergo a complex procedural form of proving guilt and was punishable by simple death or mutilation; if a nobleman was killed by a commoner, the latter was unconditionally subject to the qualified death penalty).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акти, які відносяться до історії Західної Русі : В 5 т. [Археографічна комісія]. Х., 1848. Т. 2 : 1506–1544. 405 с.
2. Байрака Т. Генеза кримінального права України та Росії за доби Середньовіччя : монографія. Київ : VADEX, 2017. 291 с.
3. Законодавчі акти Великого князівства Литовського XV–XVI вв. / підг. І. І. Яковкин. Київ : Державне соціально-економічне видавництво, 1936. 153 с.
4. Коваль Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2011. 236 с.
5. Копик Ю. С. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2015. 220 с.

*Podoroga L. V. The death penalty in the history
of ukrainian criminal law in the fifteenth and sixteenth centuries*

6. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. 226 с.
7. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині ХУІІ–ХУІІІ ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : АПСВ, 2005. 204 с.
8. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 2002. 464, [2] с.
9. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. Т. 2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 2003. 560, [2] с.
10. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1) : Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 2004. 672 с.

REFERENCES

1. Akty, yaki vidnosiatsia do istorii Zakhidnoi Rusi : V 5 t. [Arkheohrafichna komisiia]. Kh., 1848. T. 2 : 1506–1544. 405 p.
2. Bairaka, T. (2017). Heneza kryminalnoho prava Ukrainy ta Rosii za doby Serednovichchia : monohrafiia. Kyiv : VADEX. 291 p.
3. Zakonodavchi akty Velykoho kniazivstva Lytovskoho XV–XVI vv. / pidh. I. I. Yakovkyn. Kyiv : Derzhavne sotsialno-ekonomichne vydavnytstvo, 1936. 153 p.
4. Koval, T. F. (2011). Formuvannia i rozvytok ukrainskoho i rosiiskoho kryminalnoho prava v XI – pershii polovyni XVII st. : dys. ... kand. iuryd. Nauk : 12.00.01. Kyiv : Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. 236 p.
5. Kopyk, Yu. S. (2015). Kryminalne pravo na ukrainskykh zemliakh u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.01. Lviv : Lviv. nats. un-t imeni Ivana Franka. 220 p.
6. Kudin, S. V. (2001). Stanovlennia i rozvytok kryminalnoho prava Ukrainy u Kh – pershii polovyni KhVII st. : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv : Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. 226 p.
7. Liubchenko, D. I. (2005). Rozvytok kryminalnoho prava Hetmanshchyny u druhii polovyni KhUII – KhUIII st. : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv : APSV. 204 p.
8. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odessa : Yurydychna literatura, 2002. T. 1 : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku. 2002. 464, [2] s.
9. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odessa : Yurydychna literatura, 2003. T. 2 : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1566 roku. 2003. 560, [2] s.
10. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odessa : Yurydychna literatura, 2004. T. 3 (kn. 1) : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku. 2004. 672 s.

Podoroga L. V. The death penalty in the history of ukrainian criminal law in the fifteenth and sixteenth centuries

Л. В. Подорога. СМЕРТНА КАРА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА XV–XVI СТСТ.

У статті досліджено зміст, основні риси смертної кари в історії українського кримінального права XV–XVI стст. Доведено, що причинами уведення та поширення в нормативних джерелах смертної кари були розвиток державотворчих та господарських процесів, васальних відносин, формування розгалуженої судової системи, особливості політичного та соціального становища в державі шляхти, вплив іноземного права, необхідність реалізації залякування як мети покарання. З'ясовано, що смертна кара у XV – на початку XVI ст. не мала істотного значення, але у кожній новій редакції Литовського Статуту її вага збільшується, свідченням чого є збільшення кількості норм щодо призначення смертної кари, зростання кількості норм, в яких говориться про призначення видів простої та кваліфікованої смертної кари, урізноманітнення термінології, яка відображала різні види страти. Визначено, що проста смертна кара передбачалась за вчинення тяжких, а кваліфікована – особливо тяжких державних, військових, посадових злочинів, злочинів проти правосуддя, особи чи власності, релігії та моралі. Аналіз норм правових пам'яток XV–XVI стст. дав можливість виокремити загальні підстави призначення смертної кари (спричинення істотної шкоди державі, неповага до монарха, порушення клятви, умисність, значні майнові збитки особі, каліцтво, ганебність учинку). До специфічних підстав призначення кваліфікованої смертної кари можна віднести особливу небезпеку діяння, заподіяння великої шкоди державі, мотив, підступність та ганебність діяння, скоєння неприпустимого гріха, можливість масового заподіяння смерті, родинні чи сімейні зв'язки, відносини між паном та слугою. Встановлено, що особливе місце серед підстав займав соціальний стан вбитого та злочинця: страта передбачалась за принципом права-привілею. Виявлено, що вбивство шляхтичем простолюдина мало пройти складну процесуальну форму доведення вини і каралось простою смертною карою або каліцтвом; якщо ж було убито шляхтича простолюдином, то останній безумовно підлягав кваліфікованій смертній карі.

Ключові слова: Україна, литовсько-польський період, правові пам'ятки, еволюція, інститут покарання, вбивство, публічні покарання, доба Середньовіччя, Литовський Статут.

Стаття надійшла до редколегії 3 січня 2024 року

УДК 341.1/8

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.30-41

L. F. Hashimova,*PhD in Law, Lecturer of the UNESCO**Chair of Human Rights and**Information Law, Faculty of Law,**Baku State University**e-mail: hashimova_leyla@hotmail.com)***ORCID ID 0000-0002-6968-6325**

COMBATING WAR CRIMES AND THE PROBLEM OF PROTECTING CULTURAL HERITAGE AND HUMAN RIGHTS

In the article, the problem of combating war crimes and protecting of cultural heritage and human rights is widely analyzed with the existing diversity of opinions in the legal literature and important international documents. It is noted that along with the destruction of cultural heritage, which is a type of war crime, other crimes (aggression, genocide, crimes against humanity) are also aimed at this in one form or another. In the article, some important international agreements adopted by UNESCO, an important international organization in the field of cultural heritage protection, are analyzed in close interaction with international agreements adopted in the field of international humanitarian law. The mentioned is carried out simultaneously with the mutual review of the national legislation of the Republic of Azerbaijan.

The article argues that the fight against war crimes and the protection of cultural heritage are closely related to human rights, which should be linked to the protection of cultural rights as a whole. Therefore, the problems of cultural heritage protection should be analyzed in close interaction with human rights. The article also makes a proposal in the direction of international law creation. Thus, it is justified that it is necessary to adopt the Additional Protocol to the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which includes the elements of "cultural genocide".

In the end, a number of theoretical and practical proposals are put forward on the problem of combating war crimes and protecting cultural heritage and human rights. Thus, it is noted that in order to increase the responsibility of the states in this field, the implementation mechanisms of the adopted international documents should be precisely formed, appropriate measures should be implemented for their effective national-legal implementation, and finally, responsibility measures should be strengthened within the framework of national legislation.

Keywords: *cultural heritage, war crimes, human rights, international illegal act, international law, international humanitarian law, international crimes, international legal norms, international custom, cultural rights.*

Relevance and main directions of the research. International crimes, being international illegal acts, violate the generally recognized principles and norms of international law, as well as important human rights and freedoms. The fact that international crimes are directly directed against the general interests of humanity is very dangerous and forces the international community to unite more seriously in this direction. The concept and main features of international crimes, which include aggression, genocide, war crimes, and crimes against humanity, have been carefully developed in modern international law. First of all, important international treaties adopted in this field (for example, the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court, etc.) should be mentioned. Currently, important international documents are being adopted in this direction. Thus, it is necessary to consider the basis of the state's responsibility towards other states and the world community in general from the point of view of the Draft Articles dated December 12, 2001, on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. According to Article 1 of that document, any act of the state against international law leads to the international responsibility of that state, which in itself makes relevant legal consequences inevitable.

War crimes, which are a type of international crime, include a wide system of crimes. The fight against war crimes is one of the main tasks facing the international community today. War crimes are reflected in Article 6 of the Statute of the International Criminal Court and include violations of the laws and customary rules of war (9, p. 374–375). Chapter XXVII of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan is devoted to war crimes and includes the following crimes: Article 114 – Mercenary; Article 115 – Violation of the laws and customary rules of war; Article 116 – Violation of international humanitarian law norms during an armed conflict; Article 117 – Inaction or giving criminal orders during an armed conflict; Article 118 – Military robbery; Article 119 – Misuse of protected marks (18).

Unlike the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the Rome Statute of the International Criminal Court approaches war crimes from a broader perspective. When analyzing issues related to war crimes, it is rightly noted in the legal literature that the analysis of international legal norms allows distinguishing the following types of war crimes: serious violations of the provisions of the Geneva Conventions of 1949 on the Protection of War Victims in International Armed Conflicts and its Additional Protocols; Violation of other norms and rules on conducting international armed conflicts (including international custom); serious violations of the provisions of the Geneva Conventions of 1949 for the Protection of War Victims in Non-International Armed Conflicts and Additional Protocols; Violation of other norms and rules on conducting non-international armed conflicts (including international custom) (6, p. 5–6). While analyzing the relations in this field, other studies note that the direct objects of war crimes are social relations aimed at ensuring the specific laws and customary rules of war, the rules of treatment of the civilian population, and prisoners of war (11, p. 163).

War crimes include, among other crimes, crimes that are directly related to cultural heritage, as well as crimes that are indirectly related to cultural heritage. In other words, if the main direction here is related to the usurpation, destruction, or intentional damage of educational, art and science departments, religious and historical monuments, works of art and

science, at the same time, other war crimes can be attributed here in one direction or another. This can include the senseless destruction of cities, towns, or villages, and the bombing of unprotected cities, villages, buildings, or houses by any means.

Cultural heritage combines the historical and current characteristics of people. Taking this into account, international legislation should also directly focus on the protection of cultural heritage. One aspect of war crimes is expressed in actions characterized by the destruction or demolition of cultural heritage. This is one of the main factors characterizing the relevance and interaction of research.

The scientific novelty of the research. Scientific innovation can be defined in several directions. First of all, it should be noted the unity of the need to fight against war crimes and the protection of cultural heritage, which is the main object of the research.

Furthermore, war crimes are closely related to other international crimes. Usually, war crimes are accompanied by aggression, which is further complicated by the facts of genocide. A direct connection with crimes against humanity is also specifically defined. In addition, the concept of "cultural genocide" is also known to international law, and recent international judicial practice proves it once again. The above confirms that the problems are closely related to each other.

War crimes are also closely related to the human rights factor. Thus, war crimes are a serious threat to cultural rights. Based on Article 27 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, it should be emphasized that the provision of cultural rights directly determines the future of society (21). Cultural rights protect the rights of each person to expand their worldview, to develop their own values, beliefs, and folklore with their own way of life. These rights, at the same time, are based on the cultural heritage and resources that provide the development processes (1, p. 123–124).

Since the aforementioned has not been analyzed in detail in the legal literature, it once again substantiates the scientific innovation of the subject.

The main content of the research. Thus, one of the war crimes committed by Armenia against Azerbaijan is also seizure of, destruction or willful damage done to institutions dedicated to religion, education, arts and sciences as well as historic monuments and works of art and science, in short, of cultural property. By the way, according to article 1 of UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1954, under term of "cultural property" is connoted the followings irrespective of origin or ownership: movable or immovable property of great importance to the cultural heritage of every people, such as monuments of architecture, art or history, whether religious or secular; archaeological sites; groups of buildings which, as a whole, are of historical or artistic interest; works of art; manuscripts, books and other objects of artistic, historical or archaeological interest; as well as scientific collections and important collections of books or archives or of reproductions of the property defined above; buildings, such as museums, large libraries, archival treasures, whose main and primary purpose is the storage or display of the above-mentioned movable cultural property, as well as shelters intended for the protection of the above-mentioned movable cultural property in the event of an armed conflict; centers containing a large amount of cultural property as defined in both sub-paragraphs, to be known as "centers containing monuments" (14).

Hashimova L. F. Combating war crimes and the problem of protecting cultural heritage and human rights

Article 1 of the Law of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2012 "On Culture" states that the national cultural heritage is a collection of cultural examples of universal value, belonging to the people of Azerbaijan, of all-Azerbaijani significance. The law also distinguishes between tangible and intangible cultural heritage. Tangible cultural heritage is immovable and movable cultural heritage, and intangible cultural heritage is the traditions, forms of representation and expression, knowledge and skills, tools, objects, artifacts, and cultural spaces that are accepted by individuals, groups, and society as examples of cultural heritage (22).

This concept is characterized in the legal literature as historical-cultural heritage, which is an integral part of universal culture (8, p. 3). In addition, the concept of cultural property is analyzed in a broader sense in the legal literature, which is directly related to the need to protect historical, religious, cultural, and natural heritage (7, p. 94–95).

Several international documents have been adopted in this direction. In general, the inability to protect cultural heritage due to certain reasons is one of the important problems, in which armed conflicts have a special place. If any state or territory comes under the control and administration of the military forces of another country during military conflicts, then the laws of occupation begin to apply. The basic rule of the law of occupation is that the occupying force does not acquire any sovereignty rights in the territory it occupies except for temporary administration. According to international law, the main duty of the occupying state is to be the protector of the occupied territories. At the same time, the occupying state must fully comply with the existing laws on the protection of cultural values before the occupation takes place. In addition, local workers who control cultural values should be given full opportunity to continue their work. The occupying power must also fully respect local laws regarding the protection of cultural property and its preservation in situ. Provisions in this regard are broadly established in the 4 Geneva Conventions for the Protection of War Victims of 1949 and the 2 Additional Protocols thereto of 1977 (20).

According to the 1954 UNESCO Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, cultural property may be placed under special protection in a shelter designated for movable cultural property or in centers where monuments and other movable assets of great importance are stored. Any destruction of cultural property in the occupied territory is prohibited and is considered a war crime unless it is a military necessity. In order to regulate this, it is important to have cooperation between the occupying state and the competent authorities. In addition, the occupying party must provide full support to the local authorities in the implementation of legislative and administrative regulations related to the protection of cultural resources in general (2, p. 116–117).

According to Article 1 of the Draft Articles of December 12, 2001 entitled Responsibility of States for Internationally Wrongful acts, any act that violates international law gives rise to the international responsibility of the offending States. In addition, Article 4 of that document states that the behavior of any body of a state, regardless of its position in the state system, including legislative, executive, judicial or any other function, according to international law is considered as an action of the state (24).

One of the most fundamental rules dictating the appropriate respect for cultural property during armed conflicts is the prohibition of the parties to an armed conflict from making cultural property an object of attack by land, sea or air (except when such property is a military object at the time and there is no other alternative to achieve military advantage). If the cultural property is not a military object at the time of the attack, or some other alternative means of attacking cultural property is available for military advantage, then there is no legal basis for attacking cultural property. According to the 1954 UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, theft, looting or misappropriation of cultural property in any form is prohibited. In the Additional Protocol II dated 1999 to that Convention, it is stipulated that the party occupying all or part of the territory of the other party prevents and prohibits any illegal eviction, taking in another form, or giving ownership rights in relation to that territory. In addition, it is envisaged to implement certain measures to prevent the consequences of military operations. Thus, it is directly stated that the parties involved in the conflict ensure the transportation of cultural assets near military objects at the maximum level and ensure that military objects are not located near cultural assets (13).

In regard to criminal responsibility arising from the serious offenses against cultural property in the event of armed conflict, in concordance with article 15 of II Additional Protocol (1999) to Convention 1954, committing any of the following acts is considered socially dangerous action: making cultural property under enhanced protection the object of attack; using cultural property under enhanced protection or its immediate surroundings in support of military action; extensive destruction or appropriation of cultural property protected under the Convention, 1954, and II Protocol, 1999, additional to it; making cultural property protected under above-mentioned international-legal documents the object of attack; theft, pillage or misappropriation of, or acts of vandalism directed against cultural property protected under the Convention, 1954 (13).

In general, these facts are in contrary with the norm on the protection of cultural objects and of places of worship, stipulated in Article 53 of the First Protocol of 1977 relating to the protection of victims of international armed conflicts and additional to the Geneva Conventions of 1949 related to the protection of the victims of war. So that, this Article, without prejudice to the UNESCO Convention of 1954 and provisions of other appropriate international documents, states the prohibition of the following: to commit any acts of hostility directed against the historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples; to use such objects in support of the military effort; to make such objects the object of reprisals.

Mutual and comparative analysis of the expression "of great importance to the cultural heritage", included in Article 1 of the Hague Convention of 1954, and the term "which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples", included in Article 53 of the First Additional Protocol, is of great importance. Even, this issue is more precisely expressed in the Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 by the International Committee of the Red Cross. So that, according to the Commentary of the International Committee of the Red Cross, despite the difference in

terminology, the basic idea is the same. However, the reference to places of worship and spiritual heritage clarifies the qualification of protected objects by introducing the criterion of spirituality. It was stated that the cultural or spiritual heritage covers objects whose value transcends geographical boundaries, and which are unique in character and are intimately associated with the history and culture of a people. At the same time, basing on the Commentary of the International Committee of the Red Cross, the adjective "cultural" applies to historic monuments and works of art, while the adjective "spiritual" applies to places of worship. However, this should not stop a temple from being attributed with a cultural value, or a historic monument or work of art from having a spiritual value (3, p. 646). In addition, according to paragraph d of Article 85.4 of Additional Protocol I of 1977, it is prohibited to attack clearly distinguished historical monuments, and works of art that constitute the cultural or religious heritage of peoples or are specially protected by a special agreement, such as an agreement initiated within the framework of a competent international organization or places of worship, without evidence that the hostile Party has violated Article 53, subsection b of Protocol I, and unless such historical monuments, works of art, and places of worship are located in the immediate vicinity of military facilities, and resulting in their extensive destruction. It should be noted that, as the International Committee of the Red Cross expressed, the cultural or spiritual heritage covers objects whose value transcends geographical boundaries. A clear example of this is the inclusion of the Shusha historical-architectural reserve in the UNESCO World Heritage Preliminary List since 2001. It should be noted that in 1977 Shusha became a historical-architectural reserve, taking into account the high artistic significance of the historical architecture and urban planning monument even during the Soviet era (7, p. 60). Even the Decision No. 132 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated August 2, 2001 "On approving the division of immovable historical and cultural monuments taken under state protection in the territory of the Republic of Azerbaijan according to the degrees of importance" provides for the division of those monuments according to the degrees of world, country and local importance. Currently, the Law of the Republic of Azerbaijan dated May 31, 2021 "On the cultural capital of Azerbaijan - Shusha city" has been adopted to implement the effective legal regulation of the mentioned relations.

Conducting "archaeological excavations" in occupied territories is also considered a war crime. This action is also considered a violation of international law. Thus, Article 11 of the 1970 UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property states that it is considered illegal to remove cultural property from the country and transfer the ownership right to another under the direct or indirect coercion of the occupation of another country by a foreign state (15). In addition, Article 32 of UNESCO's 1956 Recommendation "On International Principles Applicable to Archaeological Excavations" contains two important provisions in this regard. The first of these is related to the existence of the obligation of any member-state that has occupied the territory of another state during an armed conflict to refrain from conducting archaeological excavations in that territory. The second admirable provision is related to the obligation of the occupying state to take all necessary measures for the protection of any find

discovered during military operations, as well as to hand over the find along with all necessary documents to the occupied country after the end of the military operation (23). Provisions related to this are reflected in the 1992 UNESCO Convention on the Protection of Archaeological Heritage (16). These actions are strongly condemned in the international documents adopted in connection with the occurrence of similar situations in relation to other countries of the world. For example, in Resolution No. 36/15 of the UN General Assembly dated October 28, 1981 "On the recent events related to excavations in East Jerusalem", carrying out excavations in those areas, as well as changing the landscape, historical, cultural and religious objects, was assessed as the serious violation of the principles of international law, as well as the relevant provisions of the 1949 Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (2, p. 120–121).

The destruction of those objects, which are part of the historical, cultural and religious heritage, ultimately means the destruction of the international heritage. Even, Prosecutor of the International Criminal Court F. Bensouda, during his research in connection with the "*Al Mahdi*" case, rightly notes that, attacks against historical monuments and religious buildings are grave crimes. In relation with the attacks against religious buildings, he emphasizes that, these acts are so grave that they warrant action by the international community (12, p. 70). Moreover, the provisions concerning the destruction or demolition of these monuments without military needs (*Armenia also destroyed, demolished or transformed similar monuments of Azerbaijan without military needs and necessity*) can be met in case law of international criminal tribunals. For example, paragraph 185 of the Judgement of Trial Chamber of International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia on "*Blaškić*" case (2000) stated that, the damage or destruction must have been committed intentionally to institutions which may clearly be identified as dedicated to religion or education and which were not being used for military purposes at the time of the acts. In addition, the institutions must not have been in the immediate vicinity of military objectives. Even, more precisely specifying the latter provision, the provision "*the Chamber respectfully rejects that protected institutions (i.e. the objects intended in Article 3(d) of the Charter of the Tribunal – author) 'must not have been in the vicinity of military objectives'". The Chamber does not concur with the view that the mere fact that an institution is in the "immediate vicinity of military objective" justifies its destruction*", stated in the Judgement of Trial Chamber of the Tribunal on "*Naletilić and Martinović*" case (2003) reasserts the inadmissibility of the destruction or demolition of appropriate monuments in any case. By the way, according to Article 1 (f) of the Second Protocol of 1999 to the Hague Convention of 1954 "For the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", "military objective" means an object which by its nature, location, purpose, or use makes an effective contribution to military action and whose total or partial destruction, capture or neutralization, in the circumstances ruling at the time, offers a definite military advantage. Namely, this definition reaffirms the idea "cultural property is not military objective" from the point of view of international law.

In the context of the crime of genocide, which is another aspect of the research, it is necessary to draw attention to the fact of the existence of "cultural genocide". It should also

be noted that during the drafting of the 1948 Convention, it was proposed to include the concept of "cultural genocide" in the document. So that, the project proposed in 1947 by the UN Secretariat covered such acts providing the prohibition of the use of the native language, the systematic destruction of books in the native language, as well as historical and religious objects. Simultaneously, prepared by the *Ad Hoc* Committee of the UN Economic and Social Council, the 1948 Draft was guided by the same approach. The said project characterized the crime of "genocide" as any of the following deliberate acts committed with the intent to destroy the language, religion or culture of a national, racial or religious group, on grounds of the national or racial origin, or religious belief: prohibiting the use of the language of the group in daily intercourse or in schools, or the printing and circulation of publications in the language of the group; destroying or preventing the use of libraries, museums, schools, historical monuments, places of worship or other cultural institutions and objects of the group (1, p. 90–91).

However, the Sixth Committee of the UN General Assembly refused the concept of "cultural genocide" (10, p. 9). Even, according to the position, stated in the judgement of the International Court of Justice in the case *"Concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide" (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)"* (2007) destruction of historical, cultural and religious heritage can't be considered as deliberately inflicted damage. Although such destruction may be highly significant in as much as it is directed to the elimination of all traces of the cultural or religious presence of a group, and contrary to other legal norms, it does not fall within the categories of acts of genocide set out in Article II of the Convention. The Court concluded that the destruction of historical, religious and cultural heritage cannot be considered to be a genocidal act within the meaning of Article II of the 1948 Convention (5, p. 36–37). However, in its decision the Court also endorses the observation made in the paragraph 580 of the judgement on the *"Krstić"* case (2001) of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia that *"Physical or biological destruction is often accompanied by an attack on the cultural and religious property and symbols of the targeted group. It is from this point of view that all these attacks can be considered as legitimate evidence of the intention of physical destruction of the group"*. Besides, this decision directly emphasizes that the intention to physically destroy a particular group is inseparable from intention to attack on the cultural and religious property and symbols of the targeted group. At the same time, the provision *"the destruction of cultural monuments must be considered as an act of the same influence as genocide"*, noted in *"Milošević"* case (2003) of the Tribunal, having important significance, also gives the full basis to consider the destruction of monuments as an integral part of the committed genocide in Khojaly. Also, the possibility of applying the provisions in paragraph 238 of the judgement of the Tribunal in the *"Naletilić and Martinović"* case (2003) *"The Muslim houses in the area were burned in order to ensure the possibility that the Muslim population would not return". ... Religious objects of Muslims, such as mosques located in the area, were systematically destroyed..."* as precedent law to similar issues can also be considered (1, p. 90–91).

A third direction of coordination is closely related to the human rights factor. Legal literature notes that cultural rights protect a way of public life, which is important to many members of society. The use of culture or participation in cultural life is essential for a decent lifestyle (4, p. 218–219). Part 1 of Article 15 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 states that with this Covenant, states are entitled to participate in the cultural life of everyone; use the results of scientific progress and their practical application; recognize the right to defend his moral and material interests arising from any scientific, literary or artistic works of which he is the author (19). In this regard, it is noted in the analysis that cultural rights ensure the moral development of a person, and help each individual to become a worthy participant in political, moral, social, and cultural progress. These include education, access to cultural resources, free participation in the public life of society, creativity, the right to use the results of scientific progress and their experimental application, etc. Human cultural rights and freedoms are special complex human rights and freedoms provided by the constitution or law, which enable a person to realize himself in the cultural and scientific field (1, p. 123–126). In Article 40 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the right to culture reflects the following elements: everyone has the right to participate in cultural life, to use cultural institutions and cultural resources; everyone should respect historical, cultural, and spiritual heritage, take care of it, protect historical and cultural monuments (17).

Conclusion of the research. The following important conclusions may be considered necessary in connection with the conducted research:

- Along with the destruction of cultural heritage, which is a type of war crimes, other crimes are also aimed at it in one form or another. Thus, the crime of urbicide can be mentioned here. In modern wars, urbicide is characterized as a crime that involves the destruction of the vitality of the urban environment, the continuity of its population, and the destruction of the urban development area.

- Along with the destruction of cultural heritage, war crimes are closely related to the concept of "cultural genocide", and international judicial practice has also been formed in this direction. We believe that it is necessary to adopt the Additional Protocol to the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which includes the elements of "cultural genocide".

- The fight against war crimes and the protection of cultural heritage are closely related to human rights, which should be connected with the provision of cultural rights as a whole. Therefore, the problems of cultural heritage protection should be analyzed in close interaction with human rights.

- In order to increase the responsibility of the states in this field, the implementation mechanisms of the adopted international documents should be precisely formed, appropriate measures should be implemented for their effective national-legal implementation, and finally, responsibility measures should be strengthened within the framework of national legislation.

USED SOURCES

1. Aliyev A. I. Human rights. Textbook. Baku: Nurlar, 2019. 352 p. (in Azerbaijani).
2. Aliyev A. I. Azerbaijan in the target of international crimes: legal analysis. Baku: Nurlar, 2018. 176 p.
3. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Eds. Y. Sandoz, Ch. Swinarski, B. Zimmermann. Geneva : Martinus Nijhoff Publishers, 1987. 1647 p.
4. Donnelly J. Universal Human Rights in theory and Practice. Second edition. Ithaca-London : Cornell University Press, 2013. 320 p.
5. Ehlert C. Prosecuting destruction of cultural property in international criminal law: with a case study on the Khmer rouge's destruction of Cambodia's heritage. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 252 p.
6. Maharramova M. Y. Legal aspects of prosecution for war crimes: the problem of application of legal norms. *International law and integration problems (scientific-Analytical Journal)*. 2020. N 2 (60). Pp. 4–8.
7. Mammadov R. F., Efendiyeva H. E. International legal protection of historical and cultural monuments of the Republic of Azerbaijan. Baku : Sada, 2015. 328 p. (in Azerbaijani).
8. Martynenko I. E. International and national legal systems for the protection of the historical and cultural heritage of the member states of the Commonwealth of Independent States. *Textbook*. 2012. 943 s.
9. Mustafazade A. I., Aliyev E. A., Efendiyev O. F., Huseynova F. E. International (public) law course. Textbook. Volume II. Special part. Baku : Gunesh-B, 2018. 704 p. (in Azerbaijani).
10. Quigley J. The Genocide Convention: an international law analysis. Aldershot : Ashgate Publishing, 2006. 301 p.
11. Samedova Sh. T. Criminal law of the Azerbaijan Republic. Special part: in two volumes. Textbook. Volume I. Baku : Adilöglü. 2020. 824 p.
12. Sterio M. Individual criminal responsibility for the destruction of religious and historic buildings: The Al Mahdi case. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2017. Vol. 49, Issue 1. P. 63–73.
13. The Additional Protocol II of 1999 to the UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict of 1954. URL : <https://unesco.preslib.az/az/documents>
14. The Convention for the Protection of the Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954. URL : <https://unesco.preslib.az/az/documents>
15. The Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property of 1970. URL : <https://unesco.preslib.az/az/documents>
16. The Convention for the Protection of Archaeological Heritage of 1992. URL : <https://unesco.preslib.az/az/documents>

Hashimova L. F. Combating war crimes and the problem of protecting cultural heritage and human rights

17. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL : www.e-qanun.az
18. The Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani). URL : www.e-qanun.az
19. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
20. The Geneva Conventions for the Protection of War Victims of 1949 and 2 Additional Protocols thereto of 1977. URL : <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>
21. The Universal Declaration of Human Rights of 1948. URL : <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
22. The Law of the Republic of Azerbaijan On Culture. URL : www.e-qanun.az
23. The Recommendation of 1956 On International Principles Applicable to Archaeological Excavations of UNESCO. URL : <https://unesco.preslib.az/az/documents>
24. The Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts of 2001. URL : https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

Л. Ф. Хашімова. БОРОТЬБА З ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ ТА ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ І ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті широко аналізується проблема протидії воєнним злочинам і захисту культурної спадщини та прав людини з урахуванням існуючого розмаїття думок у юридичній літературі та важливих міжнародних документах. Зазначається, що поряд із знищенням культурної спадщини, яке є різновидом воєнних злочинів, на це в певній формі спрямовані й інші злочини (згвалтування, геноцид, злочини проти людства). У статті аналізуються деякі важливі міжнародні угоди ЮНЕСКО, важливої міжнародної організації у сфері охорони культурної спадщини, у тісній взаємодії з міжнародними угодами, прийнятими у сфері міжнародного гуманітарного права. Зазначене здійснюється одночасно із взаємним переглядом національного законодавства Азербайджанської Республіки.

У статті стверджується, що боротьба з воєнними злочинами та захист культурної спадщини тісно пов'язані з правами людини, які мають бути пов'язані із захистом культурних прав загалом. Тому проблеми охорони культурної спадщини варто аналізувати у тісній взаємодії з правами людини. У статті також зроблено пропозицію в напрямі створення міжнародного права. Отже, обґрунтовано необхідність ухвалення Додаткового протоколу до Конвенції 1948 р. про попередження злочину геноциду та покарання за нього, який містить елементи «культурного геноциду».

На завершення висувається ряд теоретичних і практичних пропозицій щодо проблеми протидії воєнним злочинам і захисту культурної спадщини та прав людини. Зазначається, що для підвищення відповідальності держав у цій сфері необхідно чітко сформулювати механізми імплементації норм прийнятих міжнародних документів, вжити відповідних заходів для їх ефективною національно-правовою

реалізації, нарешті, заходи відповідальності мають бути посилені в рамках національного законодавства.

Ключові слова: *культурна спадщина, воєнні злочини, права людини, міжнародне протиправне діяння, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародні злочини, міжнародно-правові норми, міжнародні звичаї, культурні права.*

Стаття надійшла до редколегії 3 січня 2024 року

УДК 343(477)“13/15”

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.42-50

А. Є. Шевченко,*д-р юрид. наук, професор,**завідувач кафедри**теорії та історії держави і права,**заслужений юрист України**e-mail: shevchenko2757@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2663-9892;****С. В. Кудін,***д-р юрид. наук, професор,**професор кафедри**теорії та історії держави і права,**Державний податковий університет**e-mail: kudinsv1971@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-1396-3212**

ПРАВОВІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У XVI–XVII СТСТ.

У статті досліджено характер та основні риси правових джерел українського кримінального права у XVI–XVII стст. З'ясовано, що у XVI ст. основним джерелом був Литовський Статут. Доведено, що прийняття його I редакції було зумовлено намаганням законодавця провести кодифікацію і запровадити єдине для всієї держави загальне земське право, причинами видання II редакції стали постійні зміни в суспільному ладі, державній організації, економічній та політичній сферах, а III редакції – поява нової держави Речі Посполитої та посилення в політичному й економічному плані шляхти. Виявлено, що джерелами Литовського Статуту були Руська Правда, українське звичаєве право, Судебник Казимира 1468 р., статутні земські грамоти, підтверджувальні князівські грамоти окремим областям або містам, сеймові постанови та ухвали, судово практика, німецьке та польське право. Більшість кримінально-правових норм Литовського Статуту ґрунтувались на автохтонних джерелах, передусім на правових звичаях українського народу. Після національно-визвольної війни середини XVII ст. джерелами українського кримінального права були нормативні акти, які видавав гетьман, Генеральна військова канцелярія, полковники та сотники, правові звичаї, Литовський Статут 1588 р. Встановлено, що останній використовувався суддями як у польській, так і руській редакціях, але не чинними були ті норми, які не відповідали новим суспільно-політичним та економічним реаліям, натомість, до руської редакції вносились зміни у зв'язку з демократизацією життя суспільства. У другій половині XVII ст. спостерігається активізація використання правових звичаїв, спрямованих на ліквідацію кріпосного ладу та передавання землі у власність громад та

козацтва. Доведено, що правові звичаї не повинні були суперечити чинному законодавству, моралі, етиці, суспільному та політичному ладу держави. Певну своєрідність мало звичаєве право запорожців. Його норми використовувались усіма козаками, постійно оновлювались за рахунок правосвідомості нових прибульців, але воно не було замкнене лише в межах Січі, а впливало на правовий устрій як Лівобережної, так і Правобережної України.

Ключові слова: Україна; українське кримінальне право; литовсько-руський період; Річ Посполита; литовсько-польський період; генеза; джерела права; звичаєве право; Гетьманська Україна.

Мета статті полягає у з'ясуванні правових джерел українського кримінального права у XVI–XVII стст., виявленні їх характерних рис та особливостей.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем історії українського кримінального права у XVI–XVII стст. є різноманіття його джерельної бази, впливи на неї норм українського права попереднього періоду, норм іноземного походження, інших факторів політичного, соціально-економічного, релігійного, культурного характеру. Розвиток джерел права в зазначений період відображав не тільки рівень осмислення законодавцем необхідності кодифікації законодавства, але й свідчив про «традиційність» українського суспільства, що було відображено у стійкості й живучості норм звичаєвого права.

Аналіз джерел права XVI–XVII стст. дасть можливість з'ясувати правові джерела українського кримінального права у досліджуваній період, виявити їх характерні риси та особливості. Враховуючи зазначене вище, ми вважаємо, що така наукова проблема є актуальною і потребує ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наш погляд, в українській історично-правовій науці запропонована наукова проблема висвітлена не достатньо повно. Можна назвати ряд наукових праць таких учених, як Я. Падох, Т. Коваль, Т. Байрака, Д. Любченко, І. Бойко, С. В. Кудін, М. Слабченко, О. Вовк, О. Гуржій, І. Грозовський, А. Яковлів та інших, в яких проведено дослідження правових джерел українського кримінального права XVI–XVII стст. Проте вчені концентрували свою увагу здебільшого на науковому вивченні джерел права лише в окремі хронологічні періоди, критерієм же такого поділу була національно-визвольна війна середини XVII ст. Отже, до уваги, фактично, не брався процес лінійної історично-правової еволюції правових джерел, а проблема адаптації джерел права XVI ст. у період XVII ст. розглядалась фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зазначити, що протягом XVI ст. було видано Литовський Статут, який став актом кодифікаційного характеру і мав діяти на всій території держави. Він же був чинним і в першій половині XVII ст. На початку XVI ст. в українських землях діяли різноманітні, іноді суперечливі між собою джерела права; причому, в різних областях існували власні правові джерела (партикуляризм) (правовий звичай, Судебник Казимира 1468 р., статuti окремим землям та містам, підтверджувальні грамоти князів на привілеї, Магдебурзьке право тощо). Отже, причинами його видання можна вважати намагання законодавця запровадити єдине для всієї держави «посполите», загальне земське право, а мета була – закріпити ті зміни в суспільних відносинах, які відбулись протягом другої половини XV–XVI стст.

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Правові джерела українського кримінального права у XVI–XVII стст.

У першій чверті XVI ст. закон починає активно конкурувати зі звичаєвим правом і стає основною формою існування кримінального права. Як зазначає ряд дослідників, «джерелами Литовського Статуту стали норми Руської Правди, Судебника Казимира, статутні земські грамоти, сеймові постанови та ухвали, судова практика, німецьке та польське право» [11, с. 133; 4, с. 77; 15, с. 28–29; 8, с. 188; 12, с. 74; 9, с. 219]. До нього увійшли і деякі норми українського звичаєвого права. Зокрема, на II Віленському з'їзді 1551 р. король наказав видати II редакцію Литовського Статуту, причому комісія мала складатись з осіб «права посполитого і також стародавніх звичаїв цього панства добре знаючих» [1, с. 32], у Бельському привілеї 1564 р. повідомлялось, що Литовським Статутом затверджувалась «справедливість, яка і перед тим у тому панстві нашому звичаєм стародавнім була» [18, с. 5].

Як відомо, I редакцію було видано в 1529 р. (282 статті). Цікаву думку висловили деякі вітчизняні вчені про те, що на неї певний вплив справили правові ідеї християнського гуманізму, що склались у період ренесансу; на їх же погляд, у III редакції більш чітко відображення отримали державно-правові ідеї того часу, основи суспільного і державного ладу, прогресивні ідеї теоретиків гуманізму і раціоналізму [19, с. 23; 20, с. 14]. Перманентні зміни в суспільному ладі, державній організації, економічній сфері зумовили видання II редакції 1566 р. (368 статей), нарешті – поява нової держави – Речі Посполитої, а також посилення в політичному й економічному відношенні шляхти зумовили і видання у 1588 р. III редакції (488 статей).

Варто акцентувати увагу на співвідношенні джерел Литовського Статуту, у частині впливу на його норми Руської Правди, українських правових звичаїв та норм іноземного походження. З цього приводу деякі дослідники влучно зазначили, «що більшість норм кримінально-правового характеру Литовського Статуту ґрунтувались на засадах українського права, польське ж та німецьке право справило вплив на державний лад, відносини між суспільними групами, поняття державного злочину, визначення деяких загальних кримінально-правових понять» [10, с. 46; 2, с. 55].

Потрібно зауважити, що законодавець загалом лояльно поставився до тих правових звичаїв, які не були внесені до Литовського Статуту, і дозволяв їх дію. Так, у I редакції, VI розділі, 1, 6, 37 артикулах повідомляється, що у випадку відсутності відповідної норми в Литовському Статуті суддя мав керуватись «відповідно старого звичаю», у грамоті короля С. Баторія 1576 р. йдеться про те, що судді мають вирішувати «справи судові згідно звичаю права посполитого і статуту великого князівства Литовського» [1, с. 190]. У 54 артикулі IV розділу III редакції також йдеться про право суддів використовувати правові звичаї.

У другій половині XVII ст. серед джерел українського кримінального права основне місце посідав закон. З початком національно-визвольної війни середини XVII ст. важливим джерелом були нормативні акти, які видавав гетьман, Генеральна військова канцелярія, полковники та сотники: універсали, декрети, листи, інструкції. Гетьманські універсали, які містили норми кримінального права, адресувалися посадовцям, певним верстам населення, фізичним або юридичним особам. Так, гетьманами Б. Хмельницьким,

І. Виговським, Ю. Хмельницьким, П. Тетерею, І. Брюховецьким, П. Дорошенком, І. Мазепою та іншими було видано багато універсалів, з аналізу яких можна визначити характер українського кримінального права Гетьманщини.

В історико-правовій науці доведеним є той факт, що у другій половині XVII ст. чинним був Литовський Статут 1588 р. [7, с. 22–26; 3, с. 33–34; 16, с. 748–751; 22, с. 15] у найбільш розповсюдженій її редакції 1614 р. польською мовою. Хоча небезпідставною є і така думка, що у другій половині XVII ст. судді могли використовувати як польську редакцію, так і Литовський Статут, виданий «руською» мовою 1588 р., тобто «руська» редакція була чинною в Гетьманщині [16, с. 748–751; 22, с. 15]. Необхідно зазначити, що остання була більш демократичною, ніж усі польські редакції, так як протягом XVII ст. до них постійно вносились зміни у зв'язку з прийняттям польських конституцій (нові редакції польською мовою були видані в 1619, 1648, 1694 рр.). Вони мали феодальний характер і не відповідали умовам суспільного життя в Гетьманщині у другій половині XVII ст.

Стосовно ж «руської» редакції, то під впливом нових політичних і соціально-економічних відносин, демократизації життя до неї постійно вносились зміни. На думку І. Й. Бойка, «припинили чинність ті розділи та артикули, які визначали порядок створення і діяльності шляхетських станових судів» [3, с. 34]. Очевидно, що не чинними були і норми, які закріплювали в Литовському Статуті принцип права-привілею, що стало наслідком позбавлення польської шляхти маєтностей, розкріпачення селян. Така думка підтверджується порівнянням окремих норм Литовського Статуту 1588 р. і Статуту, яким користувався Пирятинський полковий суд. Так, в останньому в 16 артикулі XI розділу відсутнє встановлення покарання залежно від становості, терміни «шляхтич», «простолудин» замінені на «таких», «такий» [21, с. 786].

Крім закону, у Гетьманщині другої половини XVII ст. активно використовувалось звичаєве право. На це, безумовно, вплинула соціальна революція, яка була здійснена під час боротьби за незалежність. Її рушійною силою було українське селянство, яке прагнуло ліквідувати кріпосний устрій. У результаті революції було повністю знищене польське магнатське та шляхетське землеволодіння, а землею стали володіти сільські громади та козаки. Як справедливо зазначає Н. Мірза-Авакянц, «ще досить міцно трималося дрібне землеволодіння козаків і селян – придбання революції 1648 р., а вкупі з цим не втратила значення громада, що складалась з дрібних землевласників – «статечного» козацтва та селянства» [14, с. 63].

Сукупність правил поведінки, які вироблялися століттями в Україні, поступово ставали нормами права і в майбутньому утворили звичаєве право. Варто підтримати думку І. Й. Бойка, що «Найпростішим способом санкціонування звичаїв був дозвіл держави дотримуватися населенню правил звичаю і застосування державного примусу стосовно порушників цих правил. Поширений спосіб санкціонування – це дозвіл судам дотримуватися правил звичаїв для вирішення судових справ на їхніх засадах» [3, с. 31–32]. В окремих же випадках нормам звичаєвого права, якщо вони не суперечили новим соціально-економічним умовам, які склалися після національно-визвольної війни, могла надаватися сила закону.

Отже, потрібно зазначити, що функціонування звичаєвого права проявлялось у постійному застосуванні норм протягом тривалого часу, акумуляції в них загальної волі народу, чинності або на території держави, або в межах окремих її регіонів, вони доповнювали чи тлумачили законодавство. Тлумачення ж правового звичаю під час застосування його в судовому процесі є компетенцією суддів. Ще однією особливістю звичаєвого права є його прояв у різноманітних формах. Так, М. Є. Слабченко називає такі форми, як суд двох козаків над одним, «вивід», кулачні бої, жеребкування, «шлякування» тощо [17, с. 5]. Так, норми звичаєвого права є легітимними, доки вони відповідають суспільним інтересам і не суперечать закону. Крім того, необхідно, щоб правовий звичай був загальнопоширеним і відомим у суспільстві.

Загалом звичаєва правова норма не повинна суперечити моралі, етиці, суспільному та політичному ладу держави. На думку Д. І. Любченка, «такі норми виникають без участі держави. Але їх застосування судами вселяє впевненість у народі, що вони є чинними, і, таким чином, у суспільстві створюється атмосфера психологічного примусу, переконання в тому, що може бути застосований і фізичний примус» [13, с. 32].

Найбільш поширеними норми звичаєвого права були на Запоріжжі, де ними керувалися всі, починаючи від курінних отаманів, центральних військових судів і до козаків. Постійне поповнення Запорізької Січі новими прибульцями наповнювало звичаєве право козаків нормами, що склались у різних регіонах України. Зі свого боку оновлене козацьке звичаєве право поширювалося не тільки на південь України, а й на Лівобережжя та Правобережжя. Така поширеність звичаєвого права і його сила, на думку О. І. Гуржія, пояснюється тим, «що воно проникало в різноманітні сфери регулювання як суспільних, так і особистих та майнових відносин, а також судочинства. Норми звичаєвого права обумовлювали систему органів самоврядування, вони впливали на права й обов'язки громадян» [7, с. 11]. Крім того, норми звичаєвого права були достатньо досконалими та авторитетними.

І. М. Грозовським встановлено, що визначальний вплив на характер норм звичаєвого права справили умови існування козацького суспільства, відсутність внутрішніх суперечок [5, с. 8]. Але, на його думку, застосування козаками норм звичаєвого права було незаконним, оскільки вони «суперечили чинному в державі законодавству» [6, с. 77]. На нашу думку, таке твердження є не зовсім правильним, адже доки існувала Січ, доти й існувало своєрідне козацьке право, що ґрунтувалося на звичаях. Дія норм такого права є набагато ширшою, ніж тих, що були санкціоновані державою. Для нього характерним є гуманізм, демократизм, загальність, рівність та справедливість.

Висновки

1. У XVI ст. основним джерелом українського кримінального права був Литовський Статут. Прийняття його I редакції було зумовлено намаганням законодавця провести кодифікацію й запровадити єдине для всієї держави загальне земське право з метою закріпити ті зміни в суспільних відносинах, які відбулись протягом другої половини XV–XVI стст. Причинами видання II редакції стали постійні зміни в суспільному ладі, державній організації, економічній та політичній сферах, а III редакції – поява у 1569 р. нової держави Речі Посполитої, а також посилення в політичному та економічному плані магнатського та шляхетського станів.

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Правові джерела українського кримінального права у XVI–XVII стст.

2. Джерелами Литовського Статуту були Руська Правда, українське звичаєве право, Судебник Казимира 1468 р., статутні земські грамоти, підтверджувальні князівські грамоти окремим областям чи містам, сеймові постанови та ухвали, судова практика, німецьке та польське право. Більшість кримінально-правових норм Литовського Статуту ґрунтувались на автохтонних (місцевих) джерелах, передусім на правових звичаях українського народу, для заповнення прогалин у названій правовій пам'ятці використовувались норми звичаєвого права окремих українських областей, які входили до складу Литовсько-Руської держави.

3. Після національно-визвольної війни середини XVII ст. до джерел українського кримінального права потрібно віднести нормативні акти, які видавав гетьман, Генеральна військова канцелярія, полковники та сотники, правові звичаї, Литовський Статут 1588 р. Останній використовувався суддями як у польській, так і руській редакціях, але не чинними були ті норми, які не відповідали новим суспільно-політичним та економічним реаліям, натомість, до руської редакції вносились зміни у зв'язку з демократизацією життя суспільства.

4. Національно-визвольна війна та соціальна революція істотно вплинули на активізацію використання правових звичаїв, спрямованих на ліквідацію кріпосного ладу та передачу землі у власність громад та козацтва. Водночас правові звичаї не повинні були суперечити чинному законодавству, моралі, етиці, суспільному та політичному ладу держави. Певну своєрідність мало звичаєве право запорожців: його норми використовувались усіма козаками, перманентно оновлювались за рахунок правосвідомості нових прибульців, водночас воно не було замкнене лише в межах Запорізької Січі, а впливало на правовий устрій як Лівобережної, так і Правобережної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акти, які відносяться до історії Західної Русі : У 5 т. [Археографічна комісія]. Х., 1848. Т. 3: 1544–1587. 317 с.
2. Байрака Т. Генеза кримінального права України та Росії за доби Середньовіччя : монографія. Київ: VADEX, 2017. 291 с.
3. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. Львів : Світ, 2000. 118 с.
4. Вовк О. Й. Систематизація литовсько-руського права другої половини XV – початку XVI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2011. 20 с.
5. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734–1775 рр.) : навч. посіб. Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. 108 с.
6. Грозовський І. Козацьке право. *Право України*. 1997. № 6. С. 76–80.
7. Гуржій О. І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ : Ін-т історії України АН України, 1994. 47 с.

8. Історія держави і права України: Академічний курс : в 2 т. Т. 1 / О. Д. Святоцький, В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 648 с.
9. Коваль Т. Ф. Поняття та види злочинів в українському і російському кримінальному праві XV–XVI стст. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 3. С. 218–224.
10. Коваль Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2011. 236 с.
11. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. 226 с.
12. Кудін С. В. Форми існування кримінального права України у X – першій половині XVII ст. *Вісник АПСВ*. 2002. № 4. С. 70–75.
13. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині ХУІІ–ХУІІІ ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : АПСВ, 2005. 204 с.
14. Мірза-Авакянц Н. Нариси з історії суду в Лівобережній Україні другої половини XVII століття. II. Норми права та типи злочинів у судовій практиці. *Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури*. 1927. № 6. С. 63–75.
15. Падох Я. Нарис історії українського карного права. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 128 с.
16. Слабченко М. Є. Ескізи з історії «Прав, за якими судиться малоросійський народ». *Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія*. 1927. С. 748–759.
17. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII–XVIII ст. Харків : Вид-во «Союз», 1919. 39 с.
18. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. Т. 2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 2003. 560, [2] с.
19. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 2002. 464, [2] с.
20. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1) : Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 2004. 672 с.
21. Стороженки. Родинний архів. Київ. Т. 6. 795 с.
22. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ». *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1949. Т. CLIX. 210 с.

REFERENCES

1. Akty, yaki vidnosiatsia do istorii Zakhidnoi Rusi : V 5 t. [Arkheohrafichna komisiia]. Kh., 1848. T. 3 : 1544–1587. 317 p.
2. Bairaka T. Heneza kryminalnoho prava Ukrainy ta Rosii za doby Serednovichchia : monohrafiia. Kyiv : VADEX, 2017. 291 p.
3. Boiko, I. Y. (2000). Derzhava i pravo Hetmanshchyny: navch. posib. Lviv : Svit. 118 p.
4. Vovk, O. Y. (2011). Systematyzatsiia lytovsko-ruskoho prava druhoi polovyny KhV – pochatku KhVI stolit : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv : Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. 20 p.
5. Hrozovskyi, I. M. (2000). Pravo Novoi Sichi (1734–1775 rr.) : navch. posib. Kharkiv : Vyd-vo un-tu vnutr. sprav. 108 p.
6. Hrozovskyi, I. (1997). Kozatske pravo. *Pravo Ukrainy*, 6, 76–80.
7. Hurzhii, O. I. (1994). Pravo v Ukrainii kozatskii derzhavi (druha polovyna XVII–XVIII st.). Kyiv : In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy. 47 p.
8. Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Akademichnyi kurs : v 2 t. T. 1 / O. D. Sviatotskyi, V. D. Honcharenko, A. I. Rohozhyn ta in. ; za red. V. Ia. Tatsiia, A. I. Rohozhyna. Kyiv : Vydavnychi Dim «In Yure», 2000. 648 p.
9. Koval, T. F. (2010). Poniattia ta vydy zlochniv v ukrainskomu i rosiiskomu kryminalnomu pravi XV–XVI st. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo)*, 3, 218–224.
10. Koval, T. F. (2011). Formuvannia i rozvytok ukrainskoho i rosiiskoho kryminalnoho prava v XI – pershii polovyni XVII st. : dys. ... kand. iuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv : Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. 236 p.
11. Kudin, S. V. (2001). Stanovlennia i rozvytok kryminalnoho prava Ukrainy u Kh – pershii polovyni KhVII st. : dys. ... kand.iuryd.nauk : 12.00.01. Kyiv : Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. 226 p.
12. Kudin, S. V. (2002). Formy isnuvannia kryminalnoho prava Ukrainy u X – pershii polovyni XVII st. *Visnyk APSV*, 4, 70–75.
13. Liubchenko, D. I. (2005). Rozvytok kryminalnoho prava Hetmanshchyny u druhii polovyni KhUII – KhUIII st. : dys. ... kand. iuryd. Nauk : 12.00.01. Kyiv : APSV. 204 p.
14. Mirza-Avakians, N. (1927). Narysy z istorii sudu v Livoberezhnii Ukraini druhoi polovyny XVII stolittia. II. *Normy prava ta typy zlochniv u sudovyi praktytsi. Naukovi zapysky naukovo-doslidchoi kafedry istorii ukrainskoi kultury*, 6, 63–75.
15. Padokh, Ya. (1951). Narys istorii ukrainskoho karnoho prava. Miunkhen : Molode zhyttia. 128 p.
16. Slabchenko, M. Ye. (1927). Eskizy z istorii «Prav, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod». *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Dmytra Ivanovycha Bahaliiia*, 748–759.
17. Slabchenko, M. (1919). Sudivnytstvo na Ukraini XVII–XVIII st. Kharkiv : Vyd-vo «Soiuz». 39 p.
18. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa : Yurydychna literatura, 2003. T. 2 : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1566 roku. 2003. 560, [2] p.

19. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa : Yurydychna literatura, 2002. T. 1 : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku. 2002. 464, [2] p.
20. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho : u 3 t. / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa : Yurydychna literatura, 2004. T. 3 (kn. 1) : Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku. 2004. 672 p.
21. Storozhenky. Rodynnyi arkhiv. Kyiv. T. 6. 795 p.
22. Iakovliv, A. (1949). Ukrainskyi kodeks 1743 roku «Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod». *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, T. CLIX, 210 p.

A. E. Shevchenko, S. V. Kudin. LEGAL SOURCES OF UKRAINIAN CRIMINAL LAW IN THE XVI–XVIIth CENTURIES

The problem of the article is the diversity of the source base of Ukrainian criminal law in the sixteenth - seventeenth centuries, and the impact on it of the rules of Ukrainian law of the previous period, the rules of foreign origin, and other factors of political, socio-economic, religious and cultural nature. The purpose of the article is to clarify the legal sources of Ukrainian criminal law in the sixteenth – seventeenth centuries, and to identify their characteristic features and peculiarities. The research methods used are the methods of philosophical dialectic, analysis, synthesis, deduction, induction, systemic and structural, comparative legal, and special legal methods. It is proved that the adoption of the First Edition of the Lithuanian Statute was due to the legislator's attempt to introduce a common law for the entire State, the reasons for the publication of the Second Edition were constant changes in various spheres of society, and the Third Edition was due to the emergence of the new State of the Commonwealth and the strengthening of the gentry in political and economic terms. It is found that the sources of the Lithuanian Statute were the Rus' Pravda, Ukrainian customary law, Casimir's Judicial Code of 1468, statutory zemstvo charters, princely confirmation charters, Sejm resolutions and rulings, case law, and foreign law. Most of the criminal law provisions of the Lithuanian Statute were based on the legal customs of the Ukrainian people. After the national liberation war of the mid-seventeenth century, the sources of law were the regulations issued by the Hetman, the General Military Chancellery, colonels and centurions, legal customs, and the Lithuanian Statute of 1588. The author establishes that the latter was used by judges in both Polish and Ruthenian versions, but those norms that did not correspond to the new socio-political and economic realities were not valid, while the Ruthenian version was amended due to the democratization of society. In the second half of the seventeenth century, the use of legal customs intensified. It is proved that legal customs should not have contradicted the current legislation, morality, ethics, and the socio-political system of the state. The customary law of the Cossacks had a certain peculiarity. Its norms were used by all Cossacks, were constantly updated due to the legal consciousness of newcomers and influenced the legal system of both the Left Bank and the Right Bank of Ukraine.

Keywords: Ukraine, Ukrainian criminal law, Lithuanian-Russian period, Rzeczpospolita, Lithuanian-Polish period, genesis, sources of law, customary law, Hetmanate of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 17 січня 2024 року

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Правові джерела українського кримінального права у XVI–XVII стст.

**Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право**

УДК 347.99:347.77(043.2)

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.51-60

С. А. Цибізова,*суддя Полтавського районного суду**Полтавської області,**тренер-викладач Національної школи**суддів України***ORCID ID 0000-0002-4421-7602****ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОМЕННИХ ІМЕН:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Стаття присвячена проблемам правового регулювання доменних імен з урахуванням європейського досвіду. Зокрема, було досліджено європейський досвід правового регулювання доменних імен та можливість його імплементації до законодавства України та правових звичаїв, що регламентують делегування доменних імен в українському сегменті мережі «Інтернет». Проведено огляд законодавства та юридичної практики щодо доменних імен у країнах романо-германської правової сім'ї на прикладі Німеччини та Франції. Виявлені проблеми, які виникають у цих європейських країнах під час розгляду доменних спорів. Проаналізовано законодавство України щодо доменних імен. Здійснено порівняльний аналіз європейського та національного правового регулювання доменних імен та запропоновано методи вдосконалення за рахунок європейського досвіду. Виявлено необхідність розробити механізми захисту майнової цінності доменних імен. Запропонована рецепція окремих норм Кодексу поштового та електронного зв'язку Кодексу інтелектуальної власності Франції. Рекомендовано Реєстр домену.UA спільно з адміністраторами та реєстраторами розробити процедуру для запобігання передачі прав на доменне ім'я протягом періоду розгляду судового спору, на кшталт здійснення запису «DISPUTE» (спір) у німецькому національному домені верхнього рівня .DE. У разі виникнення складнощів під час вирішення доменних спорів, які обумовлені недостатньою розробкою законодавчої бази, національним судам пропонується використовувати рішення іноземних судових установ як джерело пізнання. Отримані результати надають можливість удосконалити правове регулювання доменних імен на рівні національного законодавства, юридичної практики та звичаїв ділового обороту в мережі «Інтернет».

За результатами дослідження, запропоновано розробити спеціальний закон про доменні імена в Україні, використавши іноземний досвід. Отримані результати надають можливість удосконалити правове регулювання доменних імен на рівні національного законодавства.

Ключові слова: *правове регулювання доменних імен, доменне ім'я, правовий режим доменних імен, європейський досвід, мережа «Інтернет», юридична практика, судова практика, романо-германська правова сім'я, доменні спори, реєстр домену, адміністратор домену, реєстратор домену, нетипові об'єкти, об'єкти цивільних прав.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблематика правового регулювання доменних імен в Інтернеті, обумовлена як їх технічними особливостями, так і недолугістю законодавства в цій сфері. На сьогодні уніфікованих підходів щодо визначення правового режиму доменних імен не існує. Доменні імена є нетиповими об'єктами, що мають віртуальний, унікальний, транскордонний характер. Практичного значення правове регулювання доменних імен набуває в разі виникнення конфліктів між ними та іншими об'єктами цивільних прав. Хоча значна кількість конфліктів вирішується в мережі «Інтернет» за допомогою звернення до уніфікованої політики вирішення доменних спорів UDRP або її варіацій, арбітражні процедури не завжди є ефективними, що обумовлює необхідність звернення до суду. Міжнародне законодавство щодо доменних імен як таких (міжнародні угоди, конвенції, директиви ЄС тощо) відсутнє, тоді як правове регулювання доменних імен на рівні законодавства кожної країни може значно різнитися. За таких обставин особливого значення набуває вивчення іноземного досвіду щодо правового регулювання доменних імен та дослідження можливості його імплементації в національне законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд науковців та практиків, зокрема Д. Бойко, В. Бонтлаб, Н. Булат, Н. Горобець, В. Грицай, А. Дідук, М. Долотов, К. Зеров, А. Кодинець, О. Коршакова, О. Кохановська, О. Кісіль, О. Кулініч, Г. Лебедева, О. Піхурець, О. Сказко, Jörg Dittrich, Т. Korman та інші, присвячували свої праці дослідженню різних аспектів правовідносин щодо доменних імен. Однак цілий ряд питань щодо правового регулювання доменних імен потребують додаткового ретельного дослідження та аналізу. На сьогодні національне законодавство щодо доменних імен залишається недосконалим, а тому вивчення європейського досвіду правового регулювання доменних імен та можливості його запозичення не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є визначення напрямів удосконалення правового регулювання доменних імен з урахуванням європейського досвіду (на прикладі Німеччини і Франції) та можливості його запозичення до національного законодавства. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі **завдання**: дослідити правове регулювання доменних імен у країнах Німеччини та Франції (джерела права, юридичну та судову практику), висвітлити проблемні аспекти правого регулювання доменних імен в Україні та запропонувати методи їх подолання за рахунок європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети та вирішення вказаних завдань проведемо аналіз правового регулювання доменних імен у країнах романо-германської правової сім'ї, зокрема Німеччини і Франції.

Правове регулювання доменних імен у Німеччині. Потрібно зазначити, що в Німеччині кодифіковане законодавство з приводу доменних імен, як таких, відсутнє. Що стосується правового статусу доменних імен, Федеральний конституційний суд

Німеччини зауважив, що володілець доменного імені не отримує ні права власності на цю інтернет-адресу, ні будь-якого іншого виключного права на домен. Натомість у межах взаємних зобов'язань сторін за матеріальні виплати, що здійснюються на користь DENIC e.G. (реєстратора національного домену верхнього рівня), володілець доменного імені отримує право використовувати для своєї IP-адреси певний домен, тобто діюче і визначене відповідно до контракту право на його використання. Таке право використання представляє майнову цінність, захищену законом [1]. Оскільки в судовій практиці Федерального конституційного суду під власністю відповідно до ст. 14 Основного закону розуміють також боргові зобов'язання, визначені контрактами, суд кваліфікував визначене контрактом право користування доменом як конституційно захищену власність. Для аналізу зазначеного рішення важливо зупинитися на розумінні положень Основного закону Німеччини щодо права власності. Так, за ст. 14 Конституції Федеративної Республіки Німеччини право власності гарантується. Водночас зміст та ліміти таких прав визначаються законами [2]. Поняття власності в розумінні ст. 14 Основного закону не ідентичне поняттю власності в цивільному праві, де під ним розуміють лише фізичні об'єкти. Конституційний захист права власності поширюється на всі майнові права, засновані як на приватному, так і на публічному праві, зокрема такі приватні права, як речові права, авторські права та інтернет-домени [3]. Отже, з рішення Федерального Конституційного суду Німеччини вбачається, що право на доменне ім'я розуміють як право користування, на яке поширюються конституційні гарантії захисту, передбачені для права власності.

Під час вирішення спорів щодо доменних імен у національних судах застосовується внутрішнє право. Оскільки спеціального законодавства щодо доменних імен у Німеччині не існує, для регулювання доменних спорів застосовуються загальні норми цивільного права. Зокрема, спори, пов'язані із захватом доменів, розглядають відповідно до Закону Німеччини про товарні знаки 1995 року, а також положення Цивільного кодексу Німеччини (BGB), що захищають право на найменування особи.

Проблематика вирішення доменних спорів у Німеччині, як і в інших країнах передусім обумовлена нетиповістю доменних імен. Так, завдяки унікальності доменних імен в інтернеті виникають спори щодо прав на реєстрацію та використання доменного імені у випадку, коли різні юридичні чи фізичні особи мають однакові найменування.

У юриспруденції існують різні погляди на цю проблему. Один полягає в чіткому дотриманні принципу пріоритету прав володільця раніше зареєстрованого доменного імені. Другий підхід пропонує так зване спільне використання спірних доменів, за якого гіперпосилання веде зі спільного вебсайту на окремі вебсайти уповноважених осіб, або створення для кожної сторони окремих субдоменів. Обидва варіанти другого підходу могли б забезпечити однакові права для обох носіїв імені, однак зумовлювали б величезні проблеми у практичному застосуванні [4].

Водночас судова практика йде більш виважено. Так, 2001 року Вищим земельним судом Мюнхена було розглянуто справу про використання в інтернеті доменного імені «sell.de». Позивач – Deutsche Shell GmbH, є дочірньою компанією всесвітньо відомої нафтової компанії Shell, що є володільцем двох словесних знаків «SHELL» (один

zareestrovaniy, zokrema dlya vsix vidiv palyhogo, z 31.03.1955, inshiy – dlya shirokogo spektra poslug, z 02.04.1979), oskarzhiv do sudu reestraciyu spirnoho domennoho imeni za vidpovidachem – fizichnoyu osoboyu Andreasom Shelom. U svoemu rishenni sud zaznachiv pro priorytet zahistu tovarnih znakov za ch. 5 st. 15 Zakonu pro tovarni znaki ta inshi tovgovelnii marki nad zahistom prava na im'ya vidpovidno do st. 12 Civial'nogo kodeksu Nimechchini. Krim toho, sud diyshov visnovku, sho, yak pravilo, za nayavnosti konfliktu interesiv na odne y te same im'ya zastosovuyetsya printsip priorytetu za osoboyu, sho ranishe zareestruvala domen. Odnak u ciiy spravi interesy storin mali taku riznu vahu, sho, yak vyniatok, pravilo priorytetu moze buti ne dotrimano. Sud zaznachiv, sho shvidshe korystuvachi Internetu ochikuvatimut informaciyu shodo kompanii Deutsche Shell GmbH u Interneti, коли звертаються до доменного імені «sell.de», ніж родичі відповідача шукатимуть на цьому сайті приватну домашню сторінку останнього, а тому відповідачу потрібно додати відмінне доповнення до своєї Інтернет адреси. Крім того, неоднорідна група споживачів не може бути легко повідомлена про інше місця розташування сайту Deutsche Shell GmbH, ніж у домені «sell.de», тоді як відповідачу значно легше повідомити про однорідну групу зацікавлених у його домашній сторінці користувачів про зміну Інтернет адреси [5].

Отже, суди, хоча й застосовують принцип пріоритету першості реєстрації доменного імені, однак під час вирішення спору звертають увагу й на інші фактори, такі як переважний статус доменного імені та інтереси певних соціальних груп.

Правове регулювання доменних імен у Франції. На відміну від Німеччини у Франції окремі положення щодо доменних імен втілені в кодифікованому законодавстві. Так, у Кодексі поштового та електронного зв'язку визначаються засади адміністрування доменами верхнього рівня в системі адресації інтернет-доменів, що відповідають національним кодам країн або частинам її території, регулюється порядок розподілу доменних імен, закріплюються вимоги до реєстраторів і ресстрантів доменних імен. Розподіл доменних імен здійснюється реєстраційними офісами через реєстраційні відділи (реєстраторів). Водночас виконання їх місії не надає ні тим, ні іншим прав інтелектуальної власності щодо доменних імен. Реєстратори акредитуються через реєстраційний офіс відповідного домену верхнього рівня відповідно до недискримінаційних та прозорих правил, що гарантують повагу до свободи спілкування, свободи підприємництва та прав інтелектуальної власності. Зі свого боку реєстраційні офіси, які адмініструють домени, що відповідають національним кодам країн або частинам її території, призначаються міністром, відповідальним за електронні комунікації, після публічних консультацій своїм указом строком на 5 років, який може бути продовжено на такий самий термін. Доменні імена призначаються на обмежений і поновлюваний період заявнику, який першим надсилав свій запит на підставі заяви останнього та під його відповідальність. Присвоєне та дійсне доменне ім'я не може бути предметом нового запиту на реєстрацію. Реєстратори здійснюють свою діяльність під наглядом реєстраційного офісу, що їх акредитував. Порушення вимог Кодексу поштового та електронного зв'язку може призвести до анулювання акредитації. Реєстраційний офіс та реєстратори збирають персональні дані щодо володільців доменних імен (фізичних і

юридичних осіб) та несуть відповідальність за оброблення таких даних відповідно до закону. У разі надання неточних даних із боку володільця доменного імені, останнє може бути видалено з реєстру. У доменах верхніх рівнів запитати реєстрацію доменного імені можуть лише фізичні особи, що проживають на території Європейського Союзу, або юридичні особи, що мають зареєстрований офіс або головне представництво на території однієї з держав-членів Європейського Союзу. Нормативне закріплення положень щодо доменних імен відіграє важливе значення для врегулювання доменних спорів. Так, відповідно до ст. L. 45-2 Кодексу поштового та електронного зв'язку у реєстрації або поновленні доменних імен може бути відмовлено або останні можуть бути видалені, якщо доменне ім'я: схильне до підриву громадського порядку, доброї моралі чи прав, гарантованих Конституцією або законом; схильне до порушення прав інтелектуальної власності або прав особистості, якщо заявник не доводить наявності у нього законного інтересу та добросовісності; ідентичні чи пов'язані з Французькою Республікою, територіальною громадою або групою територіальних громад, національною чи місцевою державною установою чи службою, за винятком випадків, коли заявник демонструє законний інтерес та добросовісність. У разі недотримання вимог, передбачених у положеннях ст. L. 45-2 Кодексу поштового та електронного зв'язку, зацікавлена особа може вимагати від компетентного реєстраційного офісу видалити або передати спірне доменне ім'я. Рішення з цього приймається впродовж 2 місяців, відповідно до внутрішніх правил, затверджених наказом міністра, відповідального за електронні комунікації, що можуть передбачати вирішення спорів із залученням сторонніх арбітрів. Рішення офісу може бути оскаржено до суду [6].

Французька асоціація Інтернет кооперації (AFNIC) надає фізичним та юридичним особам доступ до двох позасудових процедур *inter partes* для вирішення спорів: процедура SYRELI та процедура PARL EXPERT. Процедура SYRELI передбачає вирішення спору колегією, що складається з експертів Afnic [7]. Поряд із процедурою SYRELI, на виконання положень ст. L45-6 Кодексу поштового та електронного зв'язку Afnic зобов'язана забезпечити процедуру вирішення спорів, яка передбачає втручання третіх сторін у партнерстві з Арбітражним центром посередництва Всесвітньої організації інтелектуальної власності (Центр BOIB) [8]. Рішення, ухвалені в рамках позасудових процедур, можуть бути оскаржені до суду. Так, 5 червня 2019 року торгова палата Касаційного цивільного суду залишила в силі рішення, ухвалене 14 березня 2017 року Версальським апеляційним судом у спорі між компанією Dataxu та департаментом Сона та Луари щодо порушення прав на торговельну марку та передачі доменних імен [9]. Судами було встановлено, що 7 червня 2004 року Dataxu зареєструвала доменні імена saone-et-loire.fr та saoneetloire.fr (з 2012 року реєстрацію поновлено), а 2012 року, зарезервувала доменне ім'я saône-et-loire.fr. Коли 2004 року Департамент Сона і Луара (надалі – Департамент) подав запит на реєстрацію кількох доменних імен у домені fr, то стосовно двох імен – saone-et-loire.fr, saoneetloire.fr було відмовлено через попереднє резервування за компанією Dataxu. 2011 року департамент зареєстрував напівфігуральний знак (знак, що складається зі словесного терміна та малюнка, які поєднані в одне ціле – примітка автора) Saône-et-Loire Le Département. 2012 року Департамент надіслав

претензію до Dataху з вимогою передати йому три спірні доменні ім'я: saone-et-loire.fr, saoneetloire.fr та saône-et-loire.fr, але останній відмовився. Унаслідок цього Департамент звернувся до AFNIC в рамках процедури врегулювання вирішення спорів SYRELI. Колегія експертів у передачі Департаменту доменних імен saoneetloire.fr та saone-et-loire.fr відмовила, але задовольнила запит на передачу заявнику доменного імені saône-et-loire.fr. Не погоджуючись із прийнятим AFNIC рішенням щодо передачі до департаменту доменного імені saône-et-loire, Dataху оскаржив його до суду. Зі свого боку департамент Saône et Loire просив суд підтвердити рішення AFNIC про передачу доменного імені saône-et-loire.fr та в зустрічному позові також просив передати доменні імена saoneetloire.fr та saone-et-loire.fr на свою користь, а також стягнути відшкодування шкоди, завданої з боку Dataху. 22 жовтня 2015 року Нантеррський судовий трибунал ухвалив рішення, відповідно до якого використання доменного імені saône-et-loire з боку компанії Dataху визнано порушенням прав на торговельну марку saône-et-loire LE DEPARTMENT. Крім того, суд, зокрема, залишив у силі рішення Afnic про передачу доменного імені saône-et-loire на користь департаменту Сона та Луари, анулював два рішення AFNIC щодо доменних імен saoneetloire.fr та saone-et-loire.fr, наказав передати доменні імена saône-et-loire.fr, saone-et-loire.fr та saoneetloire.fr на користь департаменту Сона і Луари. Суд також зобов'язав компанію Dataху виплатити департаменту Сона та Луари 3 000 євро компенсації за шкоду, завдану внаслідок порушення прав на торговельну марку та 5 000 євро додаткових збитків. 14 березня 2017 року апеляційний суд Версаля, залишаючи в силі зазначене рішення, встановив, що компанії Dataху не вдалось продемонструвати наявності законного інтересу стосовно доменного імені saône-et-loire.fr у розумінні статті R.45-2-2o Кодексу поштового та електронного зв'язку. Крім того, стосовно оскаржуваного доменного імені суд звернув увагу на те, що в торговельній марці, незважаючи на образні елементи, словесні елементи saône-et-loire LE DEPARTMENT зберігають відмітну автономну функцію, оскільки відрізняють департамент Сона і Луари від інших місцевих органів влади. Суд зауважив, що послуги, пропонувані компанією Dataху (реклама в інтернеті, геопосилання в інтернеті, персоналізація URL-адрес, розповсюдження оголошень та новин) подібні до тих, про які йдеться у заявці на торговельну марку. З огляду на це було зроблено висновок, що відтворення назви saône et loire у межах доменного імені saône-et-loire.fr у поєднанні з ідентичністю чи подібністю послуг, вірогідно, створить ризик плутанини для середньостатистичного уважного та добре проінформованого споживача щодо походження послуг, що пропонуються під двома назвами, у вигляді варіації марки, яка належить департаменту Сона та Луари. Суд констатував, що судом першої інстанції правильно встановлено порушення прав на торговельну марку, а тому залишив у силі рішення AFNIC про передачу спірного доменного імені на користь департаменту. З приводу доменних імен saoneetloire.fr та saone-et-loire.fr, суд, із посиланням на ст. L. 45-2.3o Кодексу поштового та електронного зв'язку, нагадав, що реєстрація доменного імені ідентичного або пов'язаного з назвою місцевого органу, може бути виправдане за наявності двох сукупних умов: наявності законного інтересу та добросовісності. Водночас було зазначено, що навіть якщо припустити добросовісність щодо реєстрації оскаржуваних доменних імен, законний інтерес щодо назв територіальної

громади Сона та Луара у компанії Dataху відсутній. Враховуючи те, що компанія Dataху не підтвердила наявності законних інтересів щодо доменних імен у значенні ст. L. 45-2.3о Кодексу поштового та електронного зв'язку, суд вирішив, що доменні імена saoneetloire.fr та saone-et-loire.fr варто передати на користь департаменту, скасувавши рішення AFNIC [10].

Запозичення європейського досвіду. Правове регулювання доменних імен в Україні є недосконалим. Кодифіковане законодавство містить розрізнені та поодинокі норми, що у своїй сукупності не створюють правового режиму доменних та, відповідно, повною мірою не регулюють правовідносини, що виникають із приводу доменних імен в інтернеті. Норми Цивільного кодексу України не містять положення про доменні імена. Згадки про доменне ім'я трапляються в Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», де доменне ім'я визначається як ім'я, що використовується для адресації комп'ютерів і ресурсів в інтернеті. З положень Закону України «Про авторське право та суміжні права» вбачається, що доменне ім'я розглядається як складова адреси в мережі «Інтернет», через яку може здійснюватися доступ до вебсайту [11]. Зі свого боку норми ст. 1 Закону України «Про електронні комунікації» визначають домен як частину ієрархічного адресного простору мережі «Інтернет», що має унікальну назву (доменне ім'я), що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється [12]. З аналізу наведених норм законодавства вбачається, що доменне ім'я в національному законодавстві розглядається як засіб адресації в інтернеті, натомість правовідносини щодо доменного імені як об'єкта цивільних прав – на законодавчому рівні не врегульовані. Така ситуація створює труднощі під час вирішення конфліктів між доменними іменами та торговельними марками, а також іншими об'єктами цивільних прав. Для усунення прогалин щодо регулювання доменних імен потрібно звернутись до європейського досвіду.

В українській правовій доктрині, на відміну від німецької, Конституційні гарантії права власності (ст. 41 Конституції України) на такі об'єкти, як доменні імена, поширюються. Адже в розумінні національного законодавства доменні імена не є ані майном, ані об'єктами права інтелектуальної власності. Однак, на нашу думку, під час визначення правового режиму доменних імен у національному праві корисно взяти до уваги позицію Конституційного суду Німеччини та погодитись із тим, що право на використання доменного імені має майнову цінність. Така позиція кореспондується також із практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у рішенні «Компанія «Пеффген ГмбХ» проти Німеччини [Paeffgen GmbH (I–IV) v. Germany] (№ 25379/04, 21688/05, 21722/05 та 21770/05) від 18 вересня 2007 року ЄСПЛ висловив позицію, що виключне право на використання доменів має економічну цінність та, відповідно, являє собою «майно» [13]. Водночас потрібно пам'ятати, що поняття «майно» в першій частині статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини має автономне значення, яке не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві. Отже, на рівні національного законодавства необхідно розробити ефективні процедури та засоби захисту у правовідносинах, що виникають із приводу доменних імен як таких, що мають бути захищені за нормами частини першої

статті першої Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Найкращим, на нашу думку, у цьому контексті буде розроблення спеціального закону про доменні імена в Україні. Під час розроблення проєкту такого закону потрібно користуватись найкращими світовими практиками врегулювання правовідносин, що виникають із приводу доменних імен. Зокрема, під час вирішення доменних спорів, які відбуваються у зв'язку з тим, що охоронювані законом інтереси щодо одного доменного імені наявні в різних осіб, пропонується звернутись до практики Федерального суду Німеччини щодо принципу пріоритету першочерговості реєстрації доменного імені та винятків із правил пріоритету. Не буде зайвим і запозичити окремі норми законодавства Франції щодо доменних імен. Зокрема, для запобігання порушення громадського порядку, моралі, прав інтелектуальної власності та інших цивільних прав, є доцільним закріплення окремих вимог щодо реєстрації доменних імен з боку законодавця.

Так, є доцільним запозичити окремі положення статей L. 45-2 (розділу другого «Нумерація та адресація», титулу другого «Ресурси та політики», книги другої «Електронні комунікації» законодавчої частини) Кодексу поштового та електронного зв'язку Франції, адаптувавши їх до вимог національного законодавства. З цього приводу є доцільним запозичити норми щодо заборони реєстрації та можливості видалення доменних імен, які: порушують права інтелектуальної власності, інші цивільні права за відсутності в реєстранта доменного імені законного інтересу та добросовісності; ідентичні чи схожі до ступеня змішування з найменуваннями: держави Україна, державних органів, органів місцевого самоврядування, територіальних громад або інших державних чи місцевих установ та організацій, за винятком випадків, наявності в реєстранта законного інтересу та добросовісності.

Висновки. Проведене дослідження надає можливість визначити рівень правового регулювання доменних імен у таких країнах, як Німеччина і Франція, та запропонувати запозичити окремі норми європейського законодавства й адаптувати його до законодавства України. Також доцільним вбачається розроблення і прийняття спеціального Закону України «Про доменні імена», що вирішить ряд проблем, зокрема, щодо правового регулювання доменних імен, їх охорону, здійснення права на його використання та захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. BVerfG, Beschluss der 3. Kammer des Ersten Senats vom 24. November 2004. 1 BvR 1306/02. Rn. 1-17. URL : http://www.bverfg.de/e/rk20041124_1bvr130602.html
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL : https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01-245122
3. Garantie von eigentum und erbrecht (art. 14 GG), sozialisierung (art. 15 GG) – prüfungsschema. Juracademy.de. URL : <https://www.juracademy.de/grundrechte/eigentum-sozialisierung-schema.html>
4. Dittrich, Jörg, Namensrechtsverletzung gem. § 12 BGB durch eine Domain trotz Gleichnamigkeit. JurPC-Web-Dok. 0144/2002. UR: <https://www.jurpc.de/jurpc/show?id=20020144>

5. BUNDESGERICHTSHOF IM NAMEN DES VOLKES URTEIL I ZR 138/99 Verkündet am: 22. November 2001. URL : <https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&sid=384a93a935c9f6712b2579c8d1bc0264&nr=23718&pos=1&anz=2>

6. Code des postes et des communications électroniques. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070987/LEGISCTA000006136632/#LEGISCTA000006136632

7. ADR: Alternative Dispute Resolution. URL : <https://www.afnic.fr/en/domain-names-and-support/resolve-a-dispute/adr-alternative-dispute-resolution/>

8. Syreli. URL : <https://www.syreli.fr/en/ressources>

9. Cour de cassation, civile, Chambre commerciale, 5 juin 2019, 17–22. 132. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000039307014?dateDecision=&init=true&page=1&query=Dataxy+de+noms+de+domaine&searchField=ALL&tab_selection=juri

10. Cour d'appel de Versailles, 14 mars 2017, 15/08491. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000034283643?init=true&page=1&query=%22S%C3%82ONE-ET-LOIRE.FR%22+&searchField=ALL&tab_selection=all

11. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

12. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>

13. PAEFFGEN GMBH against Germany, The European Court of Human Rights, 18 September 2007, application nos. 25379/04, 21688/05, 21722/05 and 21770/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22PAEFFGEN%20GMBH%20v.%20Germany%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22JUDGMENTS%22%2C%22DECISIONS%22%5D%7D>

S. A. Tsybizova. LEGAL REGULATION OF DOMAIN NAMES: THE EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. *This Article is devoted to the study of the possibility of improving the legal regulation of domain names with the help of European experience. A review of legislation and legal practice regarding domain names in Germany and France was conducted. The legislation of Ukraine regarding domain names has been analyzed. A comparative analysis of European and national legal regulation of domain names was carried out. It is proposed to develop special legislation on domain names in Ukraine using foreign experience. The obtained results provide an opportunity to improve the legal regulation of domain names in Ukraine. **Introduction.** The problem of legal regulation of domain names exists due to the complex physical nature of domain names and the imperfection of legislation in this area. Currently, there are no unified approaches to determining the legal regime of domain names. Some scientists believe that domain names should be classified as objects of intellectual property rights, others propose to recognize them as a special type of property. Legal regulation of domain names acquires practical significance when conflicts arise between domain names and other objects of civil rights. Although many disputes are resolved on the Internet by recourse to the UDRP's Uniform Domain Dispute Resolution Policy or*

variations thereof, arbitration procedures are not always effective. In this regard, appeals to national courts to resolve domain disputes do not lose their relevance. There is no international legislation on domain names as such. At the same time, the legal regulation of domain names at the level of the legislation of each country can differ significantly. In this case, the observation of foreign experience and the study of the possibility of borrowing it for the improvement of the legal regulation of domain names in Ukraine becomes especially important. **Review of the literature.** The legal regulation of domain names was studied by such scientists as Boyko D., Bontlab V., Bulat N., Horobets, N. O., Hrytsai V. I., Diduk A. G., Dolotov M., Zerop K., Kodinets A., Korshakova O. M., Kokhanovska O. V., Kisil O., Kulinich O. O., Lebedeva G. V. Pihurets O., Skazko O., Dittrich, Jörg, Korman T and others. However, at present, the national legislation regarding domain names remains imperfect, and therefore, the study of European experience in this area and the possibility of borrowing it does not lose its relevance. **Research methodology.** The purpose of this article is to investigate the European experience of legal regulation of domain names on the example of Germany and France and to study the possibility of borrowing the latter into national legislation. To achieve the goal, the following tasks are solved: to investigate the legal regulation of domain names in Germany and France (sources of law, legal and judicial practice); highlight some problematic aspects of the legal regulation of domain names in Ukraine and suggest ways to overcome them at the expense of foreign experience.

Keywords: legal regulation of domain names, domain name, legal regime of domain names, European experience, Internet network, legal practice, judicial practice, Romano-Germanic legal family, domain disputes, domain registry, domain administrator, domain registrar, atypical objects, objects of civil rights.

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 2024 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.61-68

А. В. Гарбінська-Руденко,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: prokyror.irpin@i.ua

ORCID ID 0000-0002-0971-1234;**Д. А. Інгульська,**

здобувачка,

Державний податковий університет

e-mail: dianaingulskaa@gmail.com

ORCID ID 0009-0009-8390-0103

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ НАПОВНЕННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

У статті розглянуто актуальні питання оптимізації наповнення державного бюджету України в умовах воєнного стану. Проведено порівняння категорії державного бюджету, що сформовані в наукових джерелах, які вказують на роль бюджету у регулюванні економіки, фінансування обороноздатності в умовах воєнного стану.

Досліджено поняття доходів державного бюджету в контексті Бюджетного кодексу України та наукових підходів. Підкреслюється, що доходи бюджету варто класифікувати за порядком формування на централізовані та децентралізовані, що дозволяє розглядати їх як ключовий елемент фінансового забезпечення держави.

Розглянуто внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування дохідної частини бюджету.

Проаналізовано актуальні питання оптимізації дохідної частини державного бюджету України в умовах воєнної економіки. Підкреслено ключову важливість оптимізації доходів для фінансування оборонних потреб та підтримки галузей економіки у кризових умовах. Розглянуто деякі пропозиції щодо збільшення надходжень до бюджету, зокрема окремі напрями податкової реформи, скорочення видатків на утримання центральних органів виконавчої влади, укладення нової фінансової програми з Міжнародним Валютним Фондом, залучення нових пакетів міжнародної допомоги тощо. Обґрунтовується важливість вибору оптимальних засобів щодо оптимізації доходів для забезпечення необхідної фінансової стійкості та підтримки стратегічних секторів в умовах воєнного стану. Підкреслено, що для вироблення способів збільшення

надходжень до державного бюджету в умовах воєнної економіки є необхідним кроком для забезпечення фінансової стабільності та підтримки стратегічних секторів економіки.

Висновки роботи демонструють, що для ефективної оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету необхідно дослідити різноманітні засоби щодо збільшення надходжень до бюджету та закріпити їх в Національній стратегії доходів України.

Ключові слова: державний бюджет, доходи бюджету, воєнний стан, економіка, надходження, наповнення бюджету, податкова реформа, оптимізація, запозичення.

Метою статті є аналіз понять бюджету, державного бюджету, доходів державного бюджету та дослідження пропонуваніх варіантів оптимізації наповнення дохідної частини Державного бюджету України.

Постановка проблеми. Державний бюджет є важливою складовою фінансової системи будь-якої країни, що відіграє ключову роль у розвитку національної економіки та добробуту. Цей фінансовий інструмент є не лише визначальним компонентом економічної політики держави, але й окреслює стратегічні завдання, що спрямовуються на досягнення соціально-економічного розвитку держави. Дохідна частина державного бюджету вказує на його життєздатність і здатність забезпечувати функції, що покладені на державний апарат.

В умовах воєнного стану питання оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету є особливо гострим та актуальним. Повномасштабне військове вторгнення агресора спричинило серйозні виклики для фінансової безпеки України. Саме тому аналіз засобів щодо оптимізації використання державних доходів стає стратегічно важливим завданням у системі забезпечення стабільності й ефективного управління фінансовими ресурсами країни в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оптимізації формування державних доходів були предметом дослідження вітчизняних учених-економістів не одне десятиліття, проте результати вказаних наукових напрацювань не враховували тих сучасних викликів, що стоять перед державою в умовах воєнного стану. Серед таких дослідників оптимізації державних доходів варто зазначити В. Андрущенка, Л. Воронову, В. Дем'янишина, О. Десятнюк, А. Крисоватого, І. Луніну, Л. Тарангул, А. Гриценка, В. Федосова та інших. Проте оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету в умовах воєнного стану потребує сучасного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України (далі – БКУ) «бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [1]. Наукові визначення категорії бюджету мають широке трактування. Наприклад, В. Федосова зазначає, що «бюджет держави являє собою сукупність законодавчо регламентованих відносин між державою і юридичними та фізичними особами з приводу розподілу й перерозподілу ВВП, а за

певних умов – і національного багатства з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій» [2].

І. Лютий відмічає, що «за економічною суттю державний бюджет характеризується певними грошовими відносинами, що виникають між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами – з іншого, щодо утворення централізованого фонду грошових коштів держави та його використання з метою соціально-економічного розвитку відповідно до функцій, покладених на державу» [3].

Л. Воронова визначає державний бюджет як «форму утворення і використання централізованого фонду коштів для забезпечення виконання функцій держави і діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування» [5].

На нашу думку, державний бюджет є системою правовідносин щодо формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що виконуються державними органами впродовж бюджетного періоду.

Відповідно до п. 23 ст. 2 БКУ «доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)» [1].

Наукові напрацювання дають змогу виокремити ряд підходів до визначення терміна «доходи». С. Юрій та В. Федосов зазначають, що «дохід бюджету – це об'єктивне економічне явище, пов'язане з сукупністю економічних відносин з приводу розподілу та перерозподілу ВВП з метою формування основного централізованого фонду грошових коштів держави» [6].

На думку Ю. Пасічника, «доходи державного бюджету – це частина централізованих фінансових ресурсів держави, які врегульовані відповідними нормативними актами і необхідні для виконання її функцій» [7].

Варто зазначити, що державні доходи можна класифікувати за порядком формування на централізовані та децентралізовані. До централізованих відносять фінанси, які надходять до державного та місцевих бюджетів і використовуються для формування таких централізованих грошових фондів, як Пенсійний фонд України, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо. З іншого боку, децентралізовані державні доходи охоплюють чистий прибуток державних підприємств, установ і організацій [8].

Тому державні доходи можна розглядати як сукупність різних видів грошових надходжень до держави, які використовуються для здійснення її завдань і функцій.

Доходи бюджету залежать від різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, що охоплюють економічні, соціальні та політичні аспекти. Серед внутрішніх чинників, що впливають на дохідну частину бюджету, варто відмітити рівень внутрішнього державного боргу, обсяг валового внутрішнього продукту, стабільність курсу національної валюти, рівень інфляції. Зовнішні чинники включають рівень зовнішнього державного боргу, рівень інтеграції у зовнішньоекономічний простір, рівень зовнішньої фінансової допомоги від іноземних держав та міжнародних фінансових організацій [9].

Загальна структура доходів бюджету визначається різними джерелами. Податкові надходження, що є основним джерелом доходів, 2022 року через повномасштабну війну на території України втратили свою питому вагу. Це сталося, зокрема, і через виїзд більше 10 мільйонів громадян за кордон у зв'язку з повномасштабним вторгненням, що призвело до скорочення платників податків і зменшення обсягів доходів від податків на доходи фізичних осіб та податку на додану вартість. Закриття підприємств також призвело і до зменшення доходів від податку на прибуток підприємств та єдиного соціального внеску. Проте з 2023 року почала спостерігатися обережна позитивна динаміка у формуванні дохідної частини державного бюджету, зокрема кількість податкових надходжень зростає.

Ефективність формування дохідної частини бюджету тісно пов'язана з економічною та політичною ситуацією в країні. Використання різних джерел доходів, зокрема податкових і міжнародних, стає стратегічно важливим для забезпечення фінансової стійкості та виконання функцій державного бюджету в умовах непередбачуваних викликів, як-от військові дії та глобальні пандемії.

Оптимізація дохідної частини державного бюджету в умовах воєнного стану в Україні є предметом постійних політичних дискусій. Однією з пропозицій є податкова реформа в контексті зменшення ставок податків та збільшення надходжень до бюджету. Наголошується, що вказана податкова реформа має потенціал вивести частину економіки із тіні, поліпшити конкуренцію та ефективність адміністрування податків, що, зокрема, може позитивно вплинути на економічний розвиток і відновлення країни після воєнних дій [10].

Іншою концепцією оптимізації наповнення державного бюджету акцентує увагу на можливості збільшення плану податкових надходжень до загального фонду на 2,5 %, або 35,9 млрд гривень, за рахунок підвищення податкових ставок для оподаткування прибутків банків, що було підтримано Національним банком України; збільшення надходжень від імпортного ПДВ та акцизів за рахунок таких заходів, як детінізація, фіскалізації торгівлі, зменшення контрабанди, сірого імпорту, ринку нелегальної та контрафактної підакцизної продукції.

Крім того, актуальною є і позиція щодо скорочення видатків на утримання центральних органів виконавчої влади по загальному фонду на 4,1 млрд грн 2024 року.

Д. Гетманцев пропонував пришвидшити процес укладення нової фінансової програми з Міжнародним Валютним Фондом, оскільки співпраця з МВФ стане ключовим сигналом для міжнародних інституційних і приватних інвесторів. Парламентар також пропонував започаткувати залучення нових пакетів міжнародної допомоги, спрямованих на вирішення проблем в енергетичній сфері України, оскільки через руйнування росією енергетичної інфраструктури України, це питання вимагає особливого наряду співпраці з міжнародними партнерами [11].

Особливої уваги заслуговують пропозиції із започаткування комплексних програм для створення нових робочих місць в економіці, щоб здійснити ефективне вкладення наявних фінансових ресурсів у нові проекти виробництва товарів і послуг. Пропонується також узгоджувати монетарну та фіскальну політику для вирішення цього завдання.

А реалізація програм, спрямованих на створення центрів генерації доданої вартості, дозволила б ефективно вирішити проблему зайвої ліквідності банківської системи й одночасно розширити податкову базу доходів державного бюджету [12].

У Міністерстві фінансів України називають єдиний дієвий спосіб збільшення надходжень до державного бюджету – це запозичення. Міністр фінансів України зазначав, що можливості далі скорочувати витрати у держави немає, а збільшувати податки в умовах війни – це також не вихід. Запозичення, на думку міністра, залишаються єдиним дієвим способом збільшення надходжень до державного бюджету України в умовах війни [13].

Вважаємо, що вироблення способів збільшення надходжень до державного бюджету в умовах воєнної економіки є необхідним кроком для забезпечення фінансової стабільності та підтримки стратегічних секторів. Кожен із аналізованих варіантів має свої переваги та недоліки, але їх взаємодія може створити комплексний підхід до вирішення сучасних проблем із формуванням дохідної частини бюджету.

Висновки. Ефективне формування достатнього обсягу дохідної частини державного бюджету України в умовах війни є надзвичайно важливим завданням і вимагає комплексного підходу. Кожен розділ доходів стає ключовим елементом забезпечення фінансової стійкості та здатності держави виконувати свої функції насамперед у сфері забезпеченні обороноздатності та деокупації територій в умовах воєнного стану. З метою швидкого відновлення після завершення або припинення воєнного стану, забезпечення економічного зростання України, а також для реалізації європейського курсу України необхідно проводити ефективну фіскальну та бюджетну політики, підвищити ефективність видатків, податкового та митного адміністрування, а також оптимізувати структуру податків і пільг. Окремо варто наголосити на необхідності міцних партнерських відносин між бізнесом і державою, оскільки це допоможе покращити інвестиційний клімат. Важливим є і формування довіри платників податків до контролюючих органів. Для ефективного виконання вказаних завдань важливо ретельно дослідити різноманітні засоби щодо збільшення надходжень до бюджету та закріпити їх у Національній стратегії доходів України. Спільна праця державних органів, бізнесу та громадськості є ключовою для оптимізації фінансового забезпечення потреб держави в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Бюджетний менеджмент / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. Київ : КНЕУ, 2004. 864 с.
3. Фінанси : підручник / І. О. Лютий, С. Я. Боринець, З. С. Варналій та ін. Київ : Ліра-К, 2017. 720 с.
4. Захожай К. В. Роль, функції та завдання Державного бюджету України в сучасному суспільно-економічному просторі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 20. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/5.pdf

Гарбінська-Руденко А. В., Ігульська Д. А. *Окремі аспекти оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету*

5. Воронова Л. К. Бюджет державний. Юридична енциклопедія. Т. 1. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. С. 289–290.
6. Юрія С. І., Федосова В. М. Фінанси : підручник. 2-ге вид. переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 687 с.
7. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посібн. 2-ге вид., переробл. і доповн. К. : Знання, 2008. 670 с.
8. Бюджетна система : підруч. / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К. : ЦУЛ ; Тернопіль : Економічна думка, 2012. 871 с.
9. Гребеник К. В. Доходи бюджету у системі фінансово-економічних відносин. *Модернізація та суспільний розвиток економіки держави та регіонів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25–26 травня 2018 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. С. 96–98.
10. Податкова реформа: як зменшити податки і збільшити надходження до бюджету / Економічна правда : вебсайт. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/27/696401/#comments>
11. Як планують наповнювати доходи Держбюджету у 2024 році: пропозиції від Гетманцева / ДЕБЕТ-КРЕДИТ : вебсайт. URL : <https://news.dtki.ua/taxation/common/86252-iak-planuiut-napovniuvati-doxodi-derzhbiudzetu-u-2024-roci-propoziciyi-vid-getmanceva#comments>
12. Що варто зробити для полегшення виконання держбюджету в умовах воєнної економіки / ЕСПРЕСО : вебсайт. URL : <https://espreso.tv/shcho-varto-zrobiti-dlya-polegshennya-vikonannya-derzhbyudzhetu-v-umovakh-voennoi-ekonomiki>
13. У Мінфіні назвали єдиний дієвий спосіб збільшення надходжень до держбюджету / УНІАН Інформаційне агентство : вебсайт. URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/u-minfini-nazvali-yedinyi-diyeviy-sposib-zbilshennya-nadhodzen-do-derzhbyudzhetu-11971554.html>

REFERENCES

1. Biudzhetni kodeksi Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Biudzhetni menedzhment / V. Fedosov, V. Oparin, L. Safonova ta in. Kyiv : KNEU, 2004. 864 s.
3. Finansy : pidruchnyk / I. O. Liutyi, S. Ia. Borynets, Z. S. Varnalii ta in. Kyiv : Lira-K, 2017. 720 s.
4. Zakhozhai K. V. Rol, funktsii ta zavdannia Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy v suchasnomu suspilno-ekonomichnomu prostori. *Investysii: praktyka ta dosvid*. 2017. № 20. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2017/5.pdf
5. Voronova L. K. Biudzhets derzhavnyi. Yurydychna entsyklopediia. T. 1. K. : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1998. S. 289–290.
6. Yuriia S. I., Fedosova V. M. Finansy : pidruchnyk. 2-he vyd. pererobl. i dopovn. K. : Znannia, 2012. 687 s.

Гарбінська-Руденко А. В., Інгільська Д. А. Окремі аспекти оптимізації наповнення дохідної частини державного бюджету

7. Pasichnyk Yu. V. Biudzhetna systema Ukrainy : navch. posibn. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. K. : Znannia, 2008. 670 s.
8. Biudzhetna systema: pidruch. / za red. V. M. Fedosova, S. I. Yuriia. K. : TsUL ; Ternopil : Ekonomichna dumka, 2012. 871 s.
9. Hrebenyk K. V. Dokhody biudzhetu u systemi finansovo-ekonomichnykh vidnosyn. *Modernizatsiia ta suspilnyi rozvytok ekonomiky derzhavy ta rehioniv* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 25–26 travnia 2018 p. Kyiv : Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho, 2018. S. 96–98.
10. Podatkova reforma: yak zmenshyty podatky i zbilshyty nadkhodzhennia do biudzhetu / Ekonomichna pravda : vebсайт. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/27/696401/#comments>
11. Yak planuiut napovniuuvaty dokhody Derzhbiudzhetu u 2024 rotsi: propozytsii vid Hetmantseva / DEBET-KREDYT : vebсайт. URL : <https://news.dtkr.ua/taxation/common/86252-iak-planuiut-napovniuuvati-doxodi-derzhbiudzhetu-u-2024-roci-propozyciyi-vid-getmanceva#comments>
12. Shcho varto zrobyty dlia polehshennia vykonannia derzhbiudzhetu v umovakh voiennoi ekonomiky / ESPRESO : vebсайт. URL : <https://espreso.tv/shcho-varto-zrobiti-dlya-polehshennia-vikonannia-derzhbiudzhetu-v-umovakh-voiennoi-ekonomiky>
13. U Minfini nazvaly yedyni diievyi sposib zbilshennia nadkhodzhennia do derzhbiudzhetu / UNIAN Informatsiine ahentstvo : vebсайт. URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/u-minfini-nazvali-yedyniy-diyeviy-sposib-zbilshennia-nadkhodzhennia-do-derzhbiudzhetu-11971554.html>

A. V. Harbinska-Rudenko, D. A. Ingulska. CERTAIN ASPECTS OF OPTIMIZING THE REVENUE PART OF THE STATE BUDGET

The article deals with topical issues of optimizing the filling of the state budget of Ukraine in the conditions of martial law. A comparison of the categories of the state budget, formed in scientific sources, which indicate the role of the budget in regulating the economy, financing defense capabilities in the conditions of martial law, is made.

The concept of state budget revenues was studied in the context of the Budget Code of Ukraine and scientific approaches. It is emphasized that budget revenues should be classified according to the order of formation into centralized and decentralized, which allows considering them as a key element of the state's financial support.

Internal and external factors affecting the formation of the revenue part of the budget are considered.

Current issues of optimization of the revenue part of the state budget of Ukraine in the conditions of the military economy are analyzed. The key importance of revenue optimization for financing defense needs and supporting economic sectors in crisis conditions is emphasized. Some proposals for increasing budget revenues were considered, including certain areas of tax reform, reducing expenses for the maintenance of central executive bodies, concluding a new financial program with the International Monetary Fund, attracting new packages of international aid, etc.

The importance of choosing optimal ways of optimizing incomes to ensure the necessary financial stability and support of strategic sectors in the conditions of martial law is substantiated. It is emphasized that to work out ways to increase revenues to the state budget in the conditions of a war economy is a necessary step to ensure financial stability and support of strategic sectors of the economy.

The conclusions of the work show that in order to effectively optimize the filling of the revenue part of the state budget, it is necessary to investigate various ways of increasing budget revenues and to enshrine them in the National Revenue Strategy of Ukraine.

Key words: *state budget, budget revenues, martial law, economy, income, filling the budget, tax reform, optimization, borrowing.*

Стаття надійшла до редколегії 17 січня 2024 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.69-79

Н. Б. Новицька,*д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри цивільного права
та процесу**e-mail: Natalka_bn_@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4753-7625;****В. А. Миколаєць,***д-р юрид. наук, доцент, професор
кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет**e-mail: Mykolaietsva@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-2346-3994;****А. М. Новицький,***д-р юрид. наук, професор,
заступник директора ДНДІ
МВС України**e-mail: izipg@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6860-9654**

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗШУКУ АКТИВІВ У ДІЯЛЬНОСТІ АРМА

Стаття присвячена питанням процесуально-правових особливостей виявлення та розшуку активів у діяльності АРМА. Наголошено, що Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), є новоствореним правоохоронним органом зі спеціальним статусом, до повноважень якого належить виявлення та розшук активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, а також управління цими активами. У діяльності АРМА втілюється доктрина «intelligence-led policing (ILP ризикової системи)» в частині виявлення та розшуку активів. Підкреслено, що на рівні процесуального законодавства аспекти виявлення та розшуку активів одержаними від корупційних та інших злочинів, на жаль, не регламентуються. Можливість самостійно здійснювати свої процесуальні повноваження щодо виявлення та розшуку активів АРМА може лише через використання такого інструменту, як «запит до державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, з метою отримання інформації, необхідної для виконання обов'язків АРМА», нормативно-правовий порядок застосування якого визначено на рівні Закону України від 10 листопада 2015 року

№ 772-VIII «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». Виключно перспективним виглядає застосування в діяльності АРМА програмних засобів штучного інтелекту для посилення спроможностей об'єднувати всі наявні в нього інформаційні ресурси в єдину аналітично-пошукову систему, яка дозволяє здійснювати швидку обробку та аналіз інформації, згідно з заданих параметрів, яка міститься в доступних для АРМА автоматизованих інформаційних і довідкових системах, реєстрах та банках даних.

Ключові слова: АРМА, корупційні правопорушення, активи, виявлення, розшук, бази даних, запити.

Актуальність проблеми. Протидія корупційній злочинності та хабарництву є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої для багатьох держав є надзвичайно важливою і складною справою. Це повною мірою стосується України, для якої корупція давно перетворилася на деструктивний чинник, що загрожує національній безпеці й основам конституційного ладу держави. Корупція – це складне правове явище, детерміноване значною кількістю факторів різноманітної соціально-правової природи. Відповідно, й антикорупційна політика держави, особливо в період війни з агресором, має носити комплексний характер і реалізовуватися за допомогою різноманітних правових механізмів та правових засобів різної галузевої приналежності. Водночас пріоритет потрібно віддати саме напрацюванню методикам протидії корупційним проявам та порядку їх розслідування, що є органічним поєднанням адміністративно-правового та кримінально-процесуального характеру.

Корупційні злочини найчастіше вчиняються в особистих цілях, для отримання будь-яких благ і переваг для себе особисто, своїх близьких або для задоволення інтересів третіх осіб, а так само для задоволення так званих корпоративних інтересів, тобто інтересів будь-яких груп і спільнот (комерційних, злочинних тощо), до яких має законне або незаконне відношення суб'єкт кримінального правопорушення.

За останні роки в Україні було прийнято ряд спеціальних антикорупційних законів та внесено доповнення та зміни до Кримінального кодексу України та ряду інших законодавчих актів антикорупційного спрямування [1]. Водночас практика правозастосування в цій сфері доводить низьку ефективність і недостатність сучасних правових засобів протидії корупційним правопорушенням.

Однією з важливих інституційних новацій у сфері протидії корупції стало створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), є новоствореним органом зі спеціальним статусом, до повноважень якого належить виявлення та розшук активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, а також управління цими активами [2].

Під час реалізації повноважень АРМА виникають два абсолютно різні види правовідносин, кожен із яких має свою специфіку. Йдеться про здійснення заходів з виявлення та розшуку активів й управління ними.

Дійсно, базова мета вчинення корупційних злочинів – це фінансова вигода. Дієвим засобом запобігання та боротьби з корупціонерами є забезпечення правових наслідків за вчинення кримінальних злочинів через унеможливлення одержання фінансових результатів своєї злочинної діяльності. Найбільш ефективним засобом боротьби є застосування заходів юридичної відповідальності за вчинення цих злочинів, а також об'єктивне виявлення, арешт та конфіскація активів, одержаних протиправним способом [3].

Статистичні дані з доступних джерел демонструють зростаючу ефективність діяльності АРМА. Так, лише впродовж березня 2023 року до АРМА надійшло 1 770 звернень від правоохоронних органів щодо виявлення та розшуку активів у рамках кримінальних проваджень та запитів від Міністерства юстиції України щодо активів підсанкційних осіб. Найбільше запитів АРМА отримало від Мін'юсту – 1 178 (у рамках розшуку активів підсанкційних осіб). Водночас у межах кримінальних проваджень від Національної поліції надійшло 310 звернень, СБУ – 106, органів прокуратури – 98, ДБР – 40, БЕБ – 26, НАБУ – 6, іноземних юрисдикцій та міжнародних інституцій – 6. Загалом за перший квартал 2023 року АРМА опрацювало 4 059 звернень та запитів щодо розшуку активів як в Україні, так і за кордоном, що вже складає більше половини від загальної кількості опрацьованих упродовж 2022 року звернень. За результатами опрацювання звернень, у березні 2023 року розшукано частки у статутних капіталах та грошові кошти загальною вартістю близько 1,27 млрд у гривневому еквіваленті [4]. Також 25 серпня 2023 року АРМА відкрила публічний Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні [5]. Реєстр став поштовхом до прозорості та відкритості даних про арештовані активи й управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у вітчизняній адміністративно-правовій науці приділяється широка увага проблемі еволюції та сучасного розуміння особливостей та предмета діяльності АРМА. Ці питання знаходять своє відображення у працях таких провідних учених, як: В. В. Білоус, Г. Буяджи, В. О. Гринюк, С. О. Ковальчук, Т. Є. Зелькіна, Р. І. Крамар, А. Ю. Плюшкін та інші.

Процес протидії корупції в Україні супроводжується постійною зміною антикорупційного законодавства, наявні певні неузгодженості дій між антикорупційними та іншими правоохоронними органами й безсистемністю участі в антикорупційній діяльності інститутів громадянського суспільства. Відповідно, недосконалість організаційного і функціонального компонентів державного механізму протидії корупції, незавершеність антикорупційної реформи негативно впливають на результати протидії корупції [6]. Зазначене підкреслює інтерес до питання діяльності та повноважень АРМА.

Метою дослідження є комплексний загальнотеоретичний аналіз процесуально-правових особливостей виявлення та розшуку активів у діяльності АРМА.

Виклад основного матеріалу. Корупційні кримінальні правопорушення, безумовно, належать до категорії діянь з високим ступенем латентності, чому значною мірою сприяє пасивність осіб, поінформованих про такі правопорушення, їхнє небажання повідомляти про такі факти до правоохоронних органів.

Тому для якісного розслідування, і насамперед для своєчасного виявлення та порушення таких кримінальних проваджень, необхідно підвищити ефективність взаємодії слідчих, які розслідують корупційні кримінальні правопорушення, з оперативними співробітниками, представниками інших правоохоронних органів, спеціалістами, експертами, контрольно-ревізійними органами та сучасною інституцією АРМА.

Це значною мірою може сприяти посиленню процесуальної ефективності діяльності контролювальних органів та їхньою взаємодією з правоохоронними органами; належним оперативним супроводом розслідування корупційних кримінальних правопорушень; координацією діяльності оперативних служб під час проведення оперативно-розшукових заходів; підвищенням рівня кваліфікації та високою службовою дисципліною оперативних співробітників зі збирання первинних матеріалів і закріплення зібраних доказів; якісною взаємодією між оперативними службами на стадії реалізації оперативних матеріалів та порушення кримінальних проваджень.

Заснування АРМА є результатом, виконання Україною Меморандуму про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 1 мільярда 800 мільйонів євро (ратифіковано Законом від 18.06.2015 № 538-VIII) [7], згідно з яким наша держава зобов'язалася *визначити* установу, яка буде діяти як управління з повернення активів (пункт 6 (с) містить таке формулювання: «...продовжать докладати зусиль для відновлення активів у державних банках, використовуючи всі існуючі інструменти для врегулювання проблемних активів, зокрема способом проведення дій через суди та кримінального переслідування, де це необхідно, та продовжать оприлюднення всебічних щопіврічних звітів про повернення активів в державних банках...») [8].

Відповідно до законодавства АРМА є центральним органом *виконавчої влади з спеціальним статусом*, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнено за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів») [9].

Діяльність АРМА з виявлення та розшуку активів здійснюється за аналогом установ з повернення активів, які успішно функціонують у державах-членах ЄС відповідно до рішення Ради Європейського Союзу від 6 грудня 2007 року № 2007/845/JHA та інших актів права ЄС [8].

Підкреслимо, що в ЄС переважно застосовують моделі побудови установ з виявлення, розшуку та менеджменту активів у складі *поліцейських органів* (Австрія, Чехія, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Словаччина, Польща, Шотландія, Латвія) та у структурі судової влади, зокрема *органів прокуратури* (Люксембург, Бельгія, Швеція, Іспанія). Натомість у вигляді окремої установи відповідні органи функціонують, наприклад Румунія, Данія, Кіпр, Болгарія [8]. Україна ж пішла методом створення окремого правоохоронного органу спеціальної компетенції – АРМА.

Серед найважливіших у контексті даного дослідження функцій, виконання яких покладено на АРМА положеннями ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», доцільно виокремити: здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді); організацію здійснення заходів, пов'язаних із проведенням оцінки, веденням обліку й управління активами; формування та ведення Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам і суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки й управлінням активами [10].

З метою реалізації своїх повноважень АРМА розробила ряд нормативно-правових актів у сфері взаємодії з іншими правоохоронними органами щодо виявлення та розшуку активів. Йдеться про «Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів», затверджений наказом АРМА, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20.10.2017 № 115/197-о/297/586/869/857, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 02.11.2017 № 1342/31210 [9], «Порядок взаємодії АРМА і Державного бюро розслідувань щодо виявлення та розшуку активів», затверджений наказом АРМА, Державного бюро розслідувань від 26.04.2021 № 151/262, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 14.05.2021 за № 642/36264 [11], «Порядок взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів», затверджений наказом АРМА, Бюро економічної безпеки України від 22.02.2022 № 54/50 [12] та «Порядок взаємодії АРМА та Офісу Генерального прокурора щодо виявлення та розшуку активів в межах міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій» затверджений наказом АРМА, Офісу Генерального прокурора від 24.05.2022 № 75/81 [13].

Водночас у процесуальному законодавстві йдеться про передачу АРМА речових доказів, що у процесуальному аспекті охоплює: *за наявності згоди власника*: а) отримання його письмової згоди на здійснення такої передачі; б) складання прокурором звернення про передачу речових доказів та його надсилання з копією письмової згоди власника Агентству; *за відсутності письмової згоди власника*: а) ініціювання прокурором або детективом чи слідчим за погодженням із прокурором

розгляду та вирішення питання про передачу речових доказів Агентству складанням відповідного клопотання та звернення з ним до слідчого судді, суду; б) розгляд клопотання про передачу речових доказів Агентству слідчим суддею, судом; в) постановлення за результатами розгляду вказаного клопотання ухвали про його повне або часткове задоволення чи про відмову в його задоволенні [14].

Водночас, як наголошують окремі науковці, законодавцем не враховані та чітко не сформульовані окремі питання, пов'язані з розмежуванням передачі речових доказів в управління та для реалізації [15].

Однією з основних функцій АРМА є підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері виявлення, розшуку активів, розроблення проєктів нормативно-правових актів з цих питань. АРМА здійснює виявлення та розшук активів у кримінальному, цивільному й адміністративному процесах у випадках і на підставах, визначених законодавством. Водночас виявлення активів – діяльність з установлення факту існування активів, а розшук активів – це діяльність із визначення місця розміщення активів [8].

Підкреслимо, що можливість самостійно здійснювати свої процесуальні повноваження щодо виявлення та розшуку активів АРМА може лише через використання такого інструменту, як «запит до державних органів, органів місцевого самоврядування з метою отримання інформації, необхідної для виконання обов'язків АРМА» (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII, а також через доступ до широкого масиву статистичних даних у різноманітних базах даних, створених органами публічного управління.

На сьогодні на базі АРМА зібрана чи не вся наявна в державі інформація про фізичних та юридичних осіб. Проте її швидка аналітична обробка без спеціальних програмно-технічних засобів неможлива. У зв'язку з цим, користуючись досвідом і запозиченнями з Державної служби фінансового моніторингу України, АРМА стало спроможним об'єднувати всі наявні в нього інформаційні ресурси в єдину аналітично-пошукову систему, яка дає змогу здійснювати швидку обробку та аналіз інформації, згідно із заданими параметрами, яка міститься в доступних для АРМА автоматизованих інформаційних і довідкових системах, реєстрах та банках даних, виявляючи та розшукуючи все пов'язане з об'єктом (фізична чи юридична особа). Так, завдяки спеціальним комп'ютерним програмам АРМА отримало змогу ефективно та швидко встановлювати факт існування й визначати місця розміщення активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [8].

Так, у діяльності АРМА втілюється доктрина «intelligence-led policing (ILP ризикової системи)». Наголосимо, що в сучасному світі відбувається перехід від правоохоронної діяльності, заснованої на принципі реагування на виявлене правопорушення, до діяльності, заснованої на аналізі різноманітних розвідувальних даних, які мають попередити вчинення правопорушення. Це приводить до зміни принципів розслідування та формування системи доказів.

Новицька Н. Б., Миколаєць В. А., Новицький А. М. Процесуально-правові особливості виявлення та розшуку активів у діяльності АРМА

Виявлення важливої інформації відбувається не лише через застосування системи оперативно-розшукової діяльності, допустимість матеріалів якої постійно оспорується стороною захисту, а через інструментарій аналітичного аналізу масивів належної інформації, яка вже перебуває в розпорядженні зацікавлених державних органів.

Для управління аналітичною розвідувальною діяльністю та її максимальним використанням потрібна відповідна основа чи модель, а також необхідно забезпечити, щоб інформація та розвідувальні дані були зібрані, оброблені й використані відповідно до національних законів і міжнародних стандартів щодо прав людини.

Отже, сьогодні йдеться про широке застосування концепції правоохоронної діяльності, побудованої на аналітичній розвідці *intelligence-led policing* (ILP ризикова система) у діяльності АРМА.

Правоохоронна діяльність, керована аналітикою, покликана змінити домінуючу правоохоронну парадигму «реактивної поліцейської діяльності». Правоохоронна діяльність, керована аналітикою, є управлінською моделлю для прийняття рішень щодо розподілу ресурсів на основі фактичних даних про злочини та наявних доказів, щодо діяльності окремих злочинців, організованих злочинних груп або кримінального середовища загалом.

Це нова «філософія», яка робить більший акцент на обміні інформацією та спільних стратегічних рішеннях щодо проблем злочинності. ILP ризикова система дає змогу здійснювати перспективний та діяльнісний підхід щодо правоохоронної діяльності. Останніми роками в ряді країн світу успішне використання такого підходу щодо важких злочинів та транснаціональних загроз сприяло розвитку цієї концепції, особливо в частині питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Отже, застосування механізму збору та використання аналітичної інформації дає змогу використати широкі можливості використання системи інтелектуальної розвідки, тобто інформаційної діяльності, керованої аналітикою у процесі формування доказової та оперативної інформаційної бази для потреб розкриття й розслідування та попередження правопорушень.

Висновки. Національне агентство України з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), є новоствореним правоохоронним органом зі спеціальним статусом, до повноважень якого належить виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, а також управління цими активами. У діяльності АРМА втілюється доктрина «*intelligence-led policing* (ILP ризикової системи)» в частині виявлення та розшуку активів. На рівні процесуального законодавства аспекти виявлення та розшуку активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, на жаль, не регламентуються. Можливість самостійно здійснювати свої процесуальні повноваження щодо виявлення та розшуку активів АРМА може лише через використання такого інструменту, як «запит до державних органів, органів місцевого самоврядування з метою отримання інформації, необхідної для виконання обов'язків АРМА», нормативно-правовий порядок застосування якого визначено на рівні Закону України

від 10 листопада 2015 року № 772-VIII «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». Винятково перспективним виглядає застосування в діяльності АРМА програмних засобів штучного інтелекту для посилення спроможностей об'єднувати всі наявні в нього інформаційні ресурси в єдину аналітично-пошукову систему, яка дає змогу здійснювати швидку обробку та аналіз інформації, згідно з заданими параметрами, яка міститься в доступних для АРМА автоматизованих інформаційних і довідкових системах, реєстрах та банках даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.01.2024).
2. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 25.01.2024).
3. Крамар Р. І. Адміністративно-правовий статус Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2021. № 64. С. 240–244. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/47-1.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).
4. Розшукано активи на понад 1,2 млрд грн та близько 4,5 тис. одиниць майна у березні цього року. URL : <https://arma.gov.ua/news/typical/rozshukano-aktiv-na-ponad-12-mlrd-grn-ta-blizko-45-tis-odinits-mayna-u-berezni-tsogo-roku> (дата звернення: 25.01.2024).
5. Нове керівництво АРМА відзвітувалось за 100 днів роботи. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/nove-kerivnytstvo-arma-vidzvituvalos-za-100-dniv-roboty> (дата звернення: 25.01.2024).
6. Трепак В. М. Протидія корупції в Україні: теоретико-прикладні проблеми : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 444 с.
7. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 1 мільярда 800 мільйонів євро // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-20#Text (дата звернення: 25.01.2024).
8. Потьомкін А. Ентропія АРМА: виявлення, розшук. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/entropiya-arma-viyavlennya-rozshuk.htm>
9. Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів : наказ АРМА, Національного антикорупційного бюро України,

Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20.10.2017 № 115/197-о/297/586/869/857 // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

10. Білоус В. В. Упровадження в діяльність органів досудового розслідування України кращих практик і стандартів Європейського Союзу в галузі виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. Р. 1. 632 р. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1037/2330-1?inline=1> (дата звернення: 25.01.2024).

11. Порядок взаємодії АРМА і Державного бюро розслідувань щодо виявлення та розшуку активів : наказ АРМА, Державного бюро розслідувань від 26.04.2021 № 151/262 // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0642-21#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

12. Порядок взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів : наказ АРМА, Бюро економічної безпеки України від 22.02.2022 № 54/50 // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-22#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

13. Порядок взаємодії АРМА та Офісу Генерального прокурора щодо виявлення та розшуку активів в межах міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій : наказ АРМА, Офісу Генерального прокурора від 24.05.2022 № 75/81 // Верховна Рада України / База «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-22#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

14. Гринюк В. О., Ковальчук С. О. Порядок передачі речових доказів Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: процесуальний аспект. *Наше право*. 2021. № 1. С. 82–89. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/82-_Grynyuk_Kovalchuk.pdf (дата звернення: 25.01.2024).

15. Плюшкін А. Ю. Процесуальний порядок передачі в управління речових доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 537–540. URL : http://www.lsej.org.ua/10_2021/142.pdf (дата звернення: 25.01.2024).

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 25.01.2024).

2. Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv : Zakon Ukrainy vid 10 lystopada 2015 roku № 772-VIII // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (data zvernennia: 25.01.2024).

Новицька Н. Б., Миколаєць В. А., Новицький А. М. Процесуально-правові особливості виявлення та розшуку активів у діяльності АРМА

3. Kramar R. I. Administratyvno-pravovyi status Natsionalnoho ahentstva Ukrainy z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2021. № 64. S. 240–244. URL : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/47-1.pdf> (data zvernennia: 25.01.2024).

4. Rozshukano aktyvy na ponad 1,2 mlrd hrn ta blyzko 4,5 tys. odynts maina u berezni tsoho roku. URL : <https://arma.gov.ua/news/typical/rozshukano-aktivi-na-ponad-12-mlrd-grn-ta-blizko-45-tis-odinit-mayna-u-berezni-tsogo-roku> (data zvernennia: 25.01.2024).

5. Nove kerivnytstvo ARMA vidzvituvalos za 100 dniv roboty. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/nove-kerivnytstvo-arma-vidzvituvalos-za-100-dniv-roboty> (data zvernennia: 25.01.2024).

6. Trepak V. M. Protydiia koruptsii v Ukraini: teoretyko-prykladni problemy : monohrafiia. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2020. 444 s.

7. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ukrainoiu yak Pozychalnykom ta Yevropeiskym Soiuzom yak Kredytorom shchodo otrymannia Ukrainoiu makrofinansovoï dopomohy Yevropeiskoho Soiuzu v sumi do 1 miliarda 800 milioniv yevro // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-20#Text (data zvernennia: 25.01.2024).

8. Potomkin A. Entropiia ARMA: vyivlennia, rozshuk. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/entropiya-arma-viyavlennia-rozshuk.htm>

9. Poriadok vzaiemodii pry rozghliadi zvernien orhaniv, shcho zdiisniuiut dosudove rozsliduvannia, prokuratury ta vykonanni zapytiv inozemnykh derzhav shchodo vyivlennia ta rozshuku aktyviv : nakaz ARMA, Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy, Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 20.10.2017 № 115/197-o/297/586/869/857 // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-17#Text> (data zvernennia: 25.01.2024).

10. Bilous V. V. Uprovadhennia v diialnst orhaniv dosudovoho rozsliduvannia Ukrainy krashchykh praktyk i standartiv Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhavnyymi vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”. 2020. P. 1. 632 p. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/58/1037/2330-1?inline=1> (data zvernennia: 25.01.2024).

11. Poriadok vzaiemodii ARMA i Derzhavnogo biuro rozsliduvan shchodo vyivlennia ta rozshuku aktyviv : nakaz ARMA, Derzhavnogo biuro rozsliduvan vid 26.04.2021 № 151/262 // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0642-21#Text> (data zvernennia: 25.01.2024).

12. Poriadok vzaiemodii ARMA i Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy shchodo vyivlennia ta rozshuku aktyviv : nakaz ARMA, Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy vid 22.02.2022 № 54/50 // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-22#Text> (data zvernennia: 25.01.2024).

13. Poriadok vzaiemodii ARMA ta Ofisu Heneralnoho prokurora shchodo vyivlennia ta rozshuku aktiviv v mezhakh mizhnarodnoi pravovoi dopomohy pry provedenni protsesualnykh dii : nakaz ARMA, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 24.05.2022 № 75/81 // Verkhovna Rada Ukrainy / Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-22#Text> (data zvernennia: 25.01.2024).

14. Hryniuk V. O., Kovalchuk S. O. Poriadok peredachi rechovykh dokaziv Natsionalnomu ahentstvu Ukrainy z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktivamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv: protsesualnyi aspekt. *Nashe pravo*. 2021. № 1. S. 82–89. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/82-Grynyuk_Kovalchuk.pdf (data zvernennia: 25.01.2024).

15. Pliushkin A. Iu. Protseualnyi poriadok peredachi v upravlinnia rechovykh dokaziv. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 10. S. 537–540. URL : http://www.lsej.org.ua/10_2021/142.pdf (data zvernennia: 25.01.2024).

N. B. Novytska, V. A. Mykolalets, A. M. Novytskyi. PROCEDURAL AND LEGAL FEATURES OF THE IDENTIFICATION AND TRACING OF ASSETS IN THE ACTIVITIES OF ARMA

The article is devoted to the issues of procedural and legal features of identifying and tracing assets in the activities of ARMA. It was emphasized that the National Agency of Ukraine for the Detection, Search and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes (ARMA) is a newly created law enforcement agency with a special status, whose powers include the detection and search for assets that may be seized in criminal proceedings, as well as the management of these assets. The activity of the ARMA embodies the doctrine of "intelligence-led policing (ILP of the risk system)" in terms of identifying and tracing assets. It is emphasized that at the level of procedural legislation, aspects of identifying and tracing assets derived from corruption and other crimes are unfortunately not regulated. The ability to independently exercise its procedural powers to identify and search for ARMA assets can only be exercised through the use of such a tool as "requesting information to state bodies, local self-government bodies, in order to obtain information necessary for the performance of ARMA duties", the regulatory and legal procedure for the application of which is determined at the level of the Law of Ukraine "On the National Agency of Ukraine for the Detection, Tracing and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes" dated November 10, 2015 No. 772-VIII. The use of artificial intelligence software in the activities of ARMA to strengthen the ability to combine all its information resources into a single analytical and retrieval system that allows rapid processing and analysis of information in accordance with the specified parameters contained in automated information and reference systems, registers and data banks available to ARMA looks extremely promising.

Keywords: ARMA, corruption offenses, assets, detection, search, databases, requests.

Стаття надійшла до редколегії 17 січня 2024 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.80-88

С. В. Терепя,*аспірант кафедри фінансового та
податкового права,**Державний податковий університет**e-mail: Terepa1007@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-8780-712X**

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті проаналізовано правові основи, що визначають види та підстави відповідальності за порушення податкового законодавства. Зазначено, що державний примус у податковій сфері реалізується за допомогою встановленого законодавством механізму юридичної відповідальності. Акцентовано увагу на специфічних ознаках, притаманних відповідальності за порушення податкового законодавства.

Встановлено, що відповідно до Податкового кодексу України за порушення податкового законодавства до платників податків та інших суб'єктів податкових правопорушень може бути застосовано фінансову, адміністративну та кримінальну відповідальність залежно від складу правопорушення та ступеня його суспільної небезпеки.

Аналіз правових підстав відповідальності за порушення податкового законодавства здійснено з використанням інтегративного підходу, який охоплює комплексне застосування надбань правової науки в таких галузях, як податкове право, адміністративне право та кримінальне право.

З'ясовано, що фінансова відповідальність застосовується за вчинення податкового правопорушення згідно з Податковим кодексом України в одній з таких двох форм – фінансових штрафів або пені, або одночасно. Окрему увагу приділено характеристиці суб'єктів податкових правопорушень. Зазначено, що протягом 2018–2023 рр. до глави 11 Податкового кодексу України було внесено ряд змін щодо виокремлення спеціальних суб'єктів податкових правопорушень.

Проаналізовано окремі аспекти адміністративної відповідальності за порушення правил у сфері оподаткування. Виокремлено низку складів адміністративних правопорушень у податковій сфері, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Дано характеристику кримінальній відповідальності за ухилення від сплати податків і зборів, передбачену статтею 212 Кримінального кодексу України.

Зроблено висновок про те, що особливістю відповідальності за порушення податкового законодавства є її компенсаційно-каральний характер.

Ключові слова: відповідальність за порушення податкового законодавства, фінансова відповідальність, податкове правопорушення, суб'єкти податкових правопорушень, Податковий кодекс України.

Постановка проблеми. Виконання платниками податків та іншими суб'єктами податкових правовідносин податкового обов'язку *a priori* не може спиратися лише на високий рівень їх правосвідомості, тобто усвідомлення суспільної значущості, передбаченої нормами податкового законодавства належної поведінки. В умовах воєнного стану, а також у контексті підписання Президентом України 5 грудня 2023 р. Закону України від 09.11.2023 № 3453 щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок [1] не останню роль для наповнення бюджетів відповідних рівнів податковими надходженнями відіграє застосування заходів державного примусу в сфері оподаткування. Останні мають низку специфічних ознак:

- застосовуються компетентними органами з метою забезпечення режиму законності у сфері оподаткування та дотримання правил сплати податкових платежів;
- поширюються як на фізичних, так і на юридичних осіб – платників податків, а також осіб, прирівняних Податковим кодексом України [2] у правах і обов'язках до них;
- підстави та порядок їх застосування визначаються податковим, адміністративним і кримінальним законодавством (більш детально це питання буде розкрито нижче);
- їх застосування є результатом реалізації державно-владних повноважень посадовими особами контролювальних органів (Державної податкової служби України) чи інших компетентних органів (наприклад, правоохоронних, якщо йдеться про застосування кримінальної відповідальності в порядку ст. 212 Кримінального кодексу України [3]);
- метою податкового примусу є спонукання платників податків та інших податково зобов'язаних осіб до виконання податкового обов'язку;
- різнобічний характер цих заходів (за значущістю, силою впливу та масштабом застосування);
- особливий процесуальний порядок застосування, визначений Податковим кодексом України або ж іншими актами законодавства залежно від виду юридичної відповідальності, що застосовується в кожному конкретному випадку;
- забезпечення можливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності компетентних органів.

Державний примус у податковій сфері реалізується встановленим законодавством механізмом юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти відповідальності за порушення норм фінансового законодавства в різний час

піддавали аналізу у своїх працях Л. А. Ваолевська, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванський, Л. М. Касьяненко, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва, О. П. Орлюк та інші вчені. На особливу увагу з проблематики відповідальності за порушення податкового законодавства заслуговують публікації в наукових фахових виданнях Ю. А. Коваль [4], О. Ю. Костенко [5], О. В. Макух [6], М. К. Смакограй [7].

Постановка завдання. Метою статті є правовий аналіз видів відповідальності за порушення податкового законодавства України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 111 Податкового кодексу України [2] за порушення законів з питань оподаткування до суб'єктів податкових правопорушень може бути застосовано фінансову, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Фінансова відповідальність згідно з п. 111.2 ст. 111 Податкового кодексу України може бути застосована у двох формах:

- 1) у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів);
- 2) у вигляді пені.

Фінансова відповідальність, що передбачена Податковим кодексом України, характеризується низкою специфічних ознак:

1) фактичною підставою фінансової відповідальності є вчинення діяння, що містить ознаки складу податкового правопорушення (п. 109.1 ст. 109 Податкового кодексу України), а юридичною (нормативною) підставою – норми податкового законодавства та вимоги, встановлені іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролювальні органи (п. 109.2 ст. 109 Податкового кодексу України [2]);

2) настання відповідальності врегульовано нормами податкового законодавства (зокрема, главою 11 «Відповідальність» і главою 12 «Пеня» Податкового кодексу України [2]);

3) відповідальність полягає в застосуванні до правопорушника штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені (п. 111.2 ст. 11 Податкового кодексу України [2]);

4) суб'єктами такої відповідальності є чітко визначені Податковим кодексом України категорії порушників (за загальним правилом – це платники податків, податкові агенти (п. 110.1 ст. 110), контролювальні органи (п. 109.4), законні представники платників податків-фізичних осіб згідно зі статтею 242 Цивільного кодексу України в разі невиконання обов'язків, визначених Податковим кодексом України (п. 110.4 ст. 110) [2].

Водночас протягом 2018–2023 рр. до глави 11 Податкового кодексу було внесено ряд змін щодо виокремлення спеціальних суб'єктів податкових правопорушень, зокрема:

- суб'єктів господарювання операцій з реалізації пального або спирту етилового без реєстрації таких суб'єктів платниками акцизного податку (п. 117.3 ст. 117) [2];
- нерезидентів (іноземні юридичні компанії, організації), що провадять діяльність через відокремлений підрозділ, зокрема постійне представництво, без взяття на податковий облік (п. 117.4 ст. 117) [2];

- осіб-нерезидентів операцій з постачання на митній території України електронних послуг фізичним особам, зокрема фізичним особам-підприємцям, не зареєстрованим як платники податку на додану вартість, без реєстрації такої особи-нерезидента як платника податку на додану вартість (п. 117.5 ст. 117 Податкового кодексу України [2]);
- фінансових агентів, які є підзвітними фінансовими установами для цілей Багатосторонньої угоди CRS та Загального стандарту звітності CRS (п. 117.6 ст. 117 та п. 39³ ст. 39³ Податкового кодексу України [2]);
- банків, інших фінансових установ, небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей (п. 118.1 ст. 118 Податкового кодексу України [2]);
- нотаріусів щодо порушення ними порядку та/або строків подання інформації контролювальним органам про посвідчення договорів оренди об'єктів нерухомості в разі вчинення такої нотаріальної дії (п. 119¹.1 ст. 119¹ Податкового кодексу України [2]);
- суб'єктів господарювання, які провадять посередницьку діяльність, пов'язану з наданням послуг з оренди нерухомості (ріелторів) щодо порушення порядку та/або строків подання інформації про укладені за їх посередництвом цивільно-правові договори (угоди) про оренду нерухомості (п. 119¹.2 ст. 119¹ Податкового кодексу України [2]);
- контролювальних осіб щодо неподання ними звітів про контрольовані іноземні компанії (п. 120.7 ст. 120 Податкового кодексу України [2]);
- резидентів України щодо повідомлення ними про укладення договору щодо управління або адміністрування трасту або про припинення такого договору у строки, передбачені Податковим кодексом України (п. 121.4 ст. 121 Податкового кодексу України [2]);
- осіб, які здійснюють управління або адміністрування трасту, щодо неподання ними або подання не повним обсягом фінансової звітності, копій первинних документів та іншої інформації щодо трасту на запит контролювального органу (п. 121.5 ст. 121 Податкового кодексу України [2]) тощо.

Другим видом відповідальності за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролювальні органи, як ми вже зазначали вище, відповідно до пп. 111.1.2 п. 111.1 ст. 111 Податкового кодексу України є адміністративна відповідальність. Підставою адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [8].

Цей кодекс закріплює низку складів адміністративних правопорушень у сфері оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролювальні органи, зокрема:

- ст. 163¹ КУпАП «Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків» [8];
- ст. 163² КУпАП «Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів)» [8];

- ст. 163³ КУпАП «Невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів» [8];
- ст. 163⁴ КУпАП «Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи» [8];
- ст. 163¹⁷ КУпАП «Порушення порядку справляння та сплати туристичного збору» [8];
- ст. 164¹ КУпАП «Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат» [8];
- ст. 166⁶ КУпАП «Порушення порядку припинення юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця» [8], зокрема, ч. 5 цієї статті (неподання, несвоєчасне подання або подання не в повному обсязі на вимогу податкових органів або Пенсійного фонду України для проведення позапланових перевірок первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, податкової звітності та інших документів, що пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів), а також ч. 8 ст. 166⁶ КУпАП (безпідставне заперечення податкових органів, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування проти проведення державної реєстрації припинення юридичної особи) і ч. 9 ст. 166⁶ КУпАП (непроведення або несвоєчасне проведення податковими органами, фондами соціального страхування та Пенсійним фондом України перевірок, пов'язаних з припиненням юридичної особи, та ненадання або несвоєчасне надання відповідних довідок про відсутність заборгованості зі сплати податків, зборів або єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування).

Третім видом відповідальності, передбаченим пп. 111.1.3 Податкового кодексу України [2], є кримінальна відповідальність. Згідно з ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України [3] підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.

Стаття 212 Кримінального кодексу України [3] передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Структура статті охоплює 6 частин і примітку.

Частина 1 ст. 212 Кримінального кодексу України [3] визначає об'єктивну сторону кримінального правопорушення – умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах.

Отже, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 212 Кримінального кодексу України [3], повинна містити сукупність трьох ознак:

- 1) умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку; тобто кримінальна відповідальність настає не за сам факт несплати в установлений строк

податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а лише в разі, коли це діяння вчинено умисно. З огляду на це суд має встановити, що особа мала намір не сплачувати належні до сплати податки, збори, інші обов'язкові платежі в повному обсязі чи певну їх частину;

2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах;

3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Також частина 1 ст. 212 Кримінального кодексу України [3] містить вказівку на спеціального суб'єкта для цього складу кримінального правопорушення:

1) службову особу підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності;

2) або особу, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи;

3) чи будь-яку іншу особу, яка зобов'язана сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі).

Частини 2 і 3 ст. 212 Кримінального кодексу України [3] встановлюють відповідно кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення. Кваліфікуючими ознаками в цьому випадку є вчинення за попередньою змовою групою осіб або фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах. Особливо кваліфікуючими ознаками є вчинення особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), або фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах.

Частина 4 ст. 212 Кримінального кодексу України [3] передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, який полягає в тому, що особа, яка ухилялася від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодовано шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Частинами 5 і 6 ст. 212 Кримінального кодексу України [3] визначено умови, за яких діяння, передбачені частинами першою – третьою цієї статті, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – це досягнення податкового компромісу платником податків відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України або, відповідно, подання особою одноразової (спеціальної) добровільної декларації та сплата узгодженої суми збору згідно з підрозділом 9-4 «Особливості застосування одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб» розділу XX Податкового кодексу України (т. зв. законом про податкову амністію).

Також стаття 212 Кримінального кодексу України [3] містить примітку, якою встановлюються поняття значного розміру коштів (які у три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян), великого розміру (в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений

законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) та особливо великого розміру (в сім тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) для цілей вказаної статті.

Висновки. Отже, особливістю відповідальності за порушення податкового законодавства є її компенсаційно-каральний характер. Компенсаційний характер відповідальності полягає в забезпеченні відшкодування збитків держави та органів місцевого самоврядування внаслідок неотримання чи отримання ними не повним обсягом або не в установлені строки податків і зборів. Каральний характер полягає в спрямованості застосування відповідальності на примусове виконання податкового обов'язку конкретним правопорушником (платником податків, податковим агентом чи іншим суб'єктом, визначеним Податковим кодексом України) та обов'язку перетерпіти негативні наслідки свого правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо скасування мораторію на проведення податкових перевірок : Закон України від 9 листоп. 2023 р. № 3453-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3453-20#Text> (дата звернення: 31.03.2024).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92, т. 1. Ст. 3248.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
4. Коваль Ю. А. Особливості звільнення від фінансово-правової відповідальності за порушення податкового законодавства під час карантину. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 75–82.
5. Костенко О. Ю. Окремі аспекти розмежування фінансової та адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 2, т. 2. С. 78–84.
6. Макух О. В. Нові підходи до визначення порушення податкового законодавства. *Право та інновації*. 2021. № 2 (34). С. 75–81.
7. Смакограй М. К. Поняття фінансової відповідальності за податкові правопорушення. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 4. С. 42–46.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 31.03.2024).

REFERENCES

1. On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the cancellation of the moratorium on tax audits : Law of Ukraine dated November 9, 2023 № 3453-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3453-20#Text> (date of access: 31.03.2024).

Терепя С. В. Правові підстави відповідальності за порушення податкового законодавства

2. Tax Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI. *Official Bulletin of Ukraine*. 2010. No. 92, v. 1. P. 3248.
3. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III. *Official Bulletin of Ukraine*. 2001. No. 21. P. 920.
4. Koval Yu. A. Peculiarities of exemption from financial liability for violation of tax legislation during coronavirus lockdown. *New Ukrainian Law*. Vol. 3. P. 75–82.
5. Kostenko O. Yu. The certain aspects of distinguishing financial and administrative responsibility for violations of tax legislation. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2019. Issue 2, vol. 2. P. 78–84.
6. Makuch O. V. New approaches to the definition of violation of tax legislation. *Law and Innovations*. 2021. № 2 (34). P. 75–81.
7. Smakohrai M. K. The concept of financial liability for tax offenses. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Issue 4. P. 42–46.
8. Code of Ukraine on Administrative Offenses dated 7.12.1984 No. 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of access: 31.03.2024).

S. V. Terepa. LEGAL GROUNDS OF RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF TAX LEGISLATION

The article deals with the legal bases that determine the types and grounds of liability for violation of tax legislation. It has been noted that public compulsion in the tax sphere is implemented through the mechanism of legal responsibility established by law. Special attention was paid to the specific features associated with responsibility for violation of tax legislation.

It has been established that in accordance with the Tax Code of Ukraine, the financial, administrative and criminal liability for violation of tax legislation concerning taxpayers and other subjects of tax offenses can be applied. It depends on the composition of the offense and the degree of its social danger.

The analysis of legal grounds for liability for violation of tax legislation has been done using an integrative approach, which includes the complex application of legal science's assets in such areas as Tax Law, Administrative Law and Criminal Law.

It has been found that financial responsibility is applied for the committing of a tax offense according to the Tax Code of Ukraine in one of these two forms – financial fines or penalties – or simultaneously. Special attention was paid to the characteristics of the tax offenses' subjects. It has been underlined that during 2018–2023, a number of changes were made to Chapter 11 of the Tax Code regarding the identification of special subjects of tax offenses.

The certain aspects of administrative responsibility for violation of rules in the field of taxation are analyzed. A number of components of administrative offenses in the tax sphere, provided for by the Code of Administrative Offenses, are highlighted.

The description of criminal liability for evasion of taxes and fees provided for by Article 212 of the Criminal Code of Ukraine is given.

It has been concluded that the special feature of liability for violation of tax legislation is its compensatory and punitive nature.

Keywords: *responsibility for violation of tax legislation, financial responsibility, tax offense, subjects of tax offenses, Tax Code of Ukraine.*

Стаття надійшла до редколегії 11 січня 2024 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.89-96

Г. М. Стріяшко,

канд. юрид. наук, доцент,
методист вищої категорії відділу
програм підвищення кваліфікації
Інституту післядипломної освіти та
підвищення кваліфікації,
Державний податковий університет
e-mail: striashko@ukr.net
ORCID ID 0009-0002-1768-5889

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В РЕЄСТРІ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Основне завдання цієї статті полягає у дослідженні чинного законодавства, яке регулює реєстрацію речових прав на нерухоме майно, з метою виокремлення основних принципів механізму інформаційної безпеки щодо прав власності на нерухоме майно. Проблематика полягає у необхідності адаптації внутрішньої організації та функціонування механізму державної реєстрації речових прав на нерухоме майно до постійних змін і вдосконалення у чинному законодавстві України. Динамічний розвиток ринкових реформ, ініційованих законодавцем, призводить до потреби у внесенні змін у процес реєстрації речових прав на нерухомість. У зв'язку з цим у статті проводимо аналіз поглядів науковців щодо механізму реєстрації речових прав на нерухоме майно та розглядаємо різні підходи до принципів цього механізму, включаючи загальні принципи права та спеціальні принципи, що належать виключно до цього інституту.

Сучасні технології інформації дозволяють впроваджувати широкомасштабні зміни, які пов'язані із збором, зберіганням та обробкою персональних даних громадян. Крім того, такі методи дозволяють знизити рівень бюрократичних процедур та мінімізувати ризики корупції.

Використання технології розподіленого реєстру стає популярним вирішенням для підвищення ефективності державних процесів та удосконалення електронного урядування у країні. Проте для успішного застосування цього підходу необхідна адекватна оцінка проблеми, її коренів та очікуваних результатів.

На сьогодні серед правників зарубіжних країн набуває популярності теорія, що капітал або багатство є лише інформацією про права власності на різноманітні майнові об'єкти. Ця інформація повинна бути належно захищена. Відсутність ефективної системи захисту прав власності на комерційну інформацію може призвести до втрати капіталу, що перебуває в країні, а також зменшення економічного впливу

національних ресурсів. Тому варто розглядати право на власність на інформаційні ресурси, зокрема на персональні дані, як об'єкт майнових прав, які потребують належного захисту.

Ключові слова: інформаційна безпека, правові принципи, нерухоме майно, інформація, речові права, реєстр нерухомості.

Постановка проблеми. Поява нових інформаційно-комунікаційних технологій має свої унікальні особливості, які потрібно брати до уваги не лише на теоретичному рівні, але й у практичному плані, особливо під час формулювання та впровадження відповідної правової політики країни. Процес правового регулювання та принципи використання інформаційних технологій характеризуються тим, що спочатку законодавство намагається вирішити протиріччя, які виникають у разі спроби адаптувати інформаційні відносини до юридичних принципів, та створити згуртовану правову систему. Проте подальший розвиток інформаційних технологій впливає на деформацію цієї системи та виникнення нових протиріч.

Негативні явища в нормативно-правовому регулюванні інформаційної безпеки подібно до будь-якого іншого негативного явища породжують бажання їх усунути або хоча б зменшити їх масштаби. Однак зробити це важко через об'єктивні причини. Основною причиною законодавчого дисбалансу в інформаційній безпеці на загальному рівні є невідповідність системи нормативно-правових актів і вміщених у них норм певному історичному етапу, рівню та стану розвитку суспільних відносин.

На сьогодні в Україні, як і в більшості сучасних правових систем світу, існує класифікація майна на рухоме та нерухоме. Останнє особливо привертає увагу через свою значну вартість. У національному законодавстві країн існують спеціальні правові норми, що регулюють питання нерухомості, яка відіграє ключову роль у законодавстві про майнові відносини. Це дозволяє чітко визначати цивільно-правовий статус нерухомості стосовно інших об'єктів цивільно-правових відносин. Тому інформаційна безпека на рівні реєстрування права на нерухоме майно та інші пов'язані з ним права, включаючи обмеження, утворення, передачу і анулювання цих прав, має неабияке значення.

З огляду на різноманіття законодавства у цій сфері **метою цієї роботи** є аналіз ключових аспектів законодавства, що стосується відносин з нерухомістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку інформаційного законодавства тільки за 2023 рік присвятили наукові дослідження І. Арістова, О. Баранов, В. Белєвцева, Д. Біленська, Н. Бортник, В. Брижко, С. Єсімов, В. Ліпкан та інші науковці.

Питання щодо системи реєстрації прав на нерухоме майно, а також її загальних принципів досліджували у своїх працях такі вчені, як В. Авер'янов, М. Домашенко, І. Завальна, П. Козьмук, С. Кручок, А. Лізунова, О. Мартинюк, А. Новицький, Н. Новицька, С. Овчарук, С. Осадчук, Я. Пономарьова тощо.

Виклад основного матеріалу. Принципи забезпечення інформаційної безпеки є основними положеннями, нормами та правилами поведінки, які регулюють дії всіх суб'єктів. Комплекс принципів, які розглядаємо нижче, становить основу для

формування та забезпечення функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки. У зв'язку з тим, що процес удосконалення цієї системи продовжується, найбільш доцільним підходом буде систематизація принципів як правових, так і організаційних. Це сприятиме покращенню як правової бази забезпечення інформаційної безпеки, так і системи її організаційного забезпечення. Визначення, обґрунтування та практичне застосування цих принципів становитиме основу для розв'язання різноманітних завдань, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки. До правових принципів забезпечення інформаційної безпеки доцільно включити такі: законність, пріоритет норм міжнародного права перед національним законодавством, права власності, економічна доцільність.

Потреба у створенні системи, що дозволяє отримувати та узагальнювати базову інформацію для оперування нерухомістю, привела до виникнення специфікації прав власності через їх державну реєстрацію. Відповідно до ст. 182 Цивільного кодексу України «... право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації» [1].

Згідно зі ст. 2 Закону України від 1 липня 2004 року № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» під державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень розуміється офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав через внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [2].

Статтею 4 цього Закону передбачено, що обов'язковій державній реєстрації підлягають такі речові права на нерухоме майно: право власності, право володіння, право користування (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій), право господарського відання, право оперативного управління, право постійного користування та право оренди земельної ділянки, право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами, іпотека, довірче управління майном та інші речові права згідно із законом. Обтяження речових прав на нерухоме майно включають податкову заставу, предметом якої є нерухоме майно, та інші обтяження [2].

Основною метою механізму реєстрації права на нерухоме майно є забезпечення стабільності обігу таких прав. Якщо раніше, відповідно до Тимчасового порядку ведення державного реєстру земель, затвердженого наказом Держкомзему від 2 липня 2003 року № 174 [3], існували системи реєстрації земельних ділянок, прав на них (ст. 125 Земельного кодексу України [4]; ст. 182 Цивільного кодексу України [1]) та правочинів із земельними ділянками [5], то наразі реєстраційні системи щодо реєстрації земельних ділянок і прав на них функціонують окремо.

Варто зазначити, що практично в усьому світі реєстрації підлягають переважно саме права на нерухоме майно. Розглядаючи призначення реєстрації, світовий досвід, а також перспективи розвитку передових реєстраційних систем, доцільно підтримати погляд тих науковців, які вважають, що вона має застосовуватися переважно до прав на майно, а не до правочинів.

*Стріляшко Г. М. Принципи забезпечення інформаційної безпеки
в реєстрі прав власності на нерухоме майно*

Отже, не занурюючись у детальний розбір положень щодо учасників реєстраційного процесу, розглядатимемо їх як суб'єктів цих правових відносин. З одного боку, це заявники – фізичні та юридичні особи, які звертаються до органів реєстрації для отримання адміністративних послуг, з іншого – державні реєстратори відділів, тобто ті суб'єкти, які безпосередньо проводять таку реєстрацію.

Державна реєстрація на сьогодні охоплює широкий спектр об'єктів, включаючи речові права на нерухоме майно та їх обтяження, політичні партії, громадські об'єднання, транспортні засоби, друковані засоби масової інформації, акти цивільного стану, суб'єкти підприємницької діяльності тощо.

Поняття державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень визначено законодавством, згідно зі статтею 2 Закону № 1952-IV. Відповідно до цього законодавства державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень визначається як «офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, а також обтяження таких прав через внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» [2].

Ефективність механізму реєстрації нерухомості та прав на неї базується на певних принципах. Термін «принцип» використовується у різних контекстах:

1) як основні ідеї, що характеризуються універсальністю та вищою імперативністю, і відображають суттєві положення в галузі права;

2) як внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до суспільних ідей і дійсності.

Отже, ідеї, закріплені у нормативно-правових актах і спрямовані на регулювання суспільних відносин, визначають наявність правових принципів. Саме на основі цих принципів відбувається подальший розвиток правової системи та юридичних механізмів.

Принципи захисту інформаційної безпеки щодо прав власності на нерухоме майно включають:

конфіденційність: забезпечення та збереження конфіденційності інформації про права власності на нерухоме майно передбачає обмежений доступ до цієї інформації лише вповноваженими особами або організаціями;

цілісність: гарантування, що інформація про права власності на нерухоме майно залишається недоторканою та не піддається неправомірним змінам, втратам або руйнуванням;

доступність: забезпечення можливості доступу до інформації про права власності на нерухоме майно для вповноважених користувачів відповідно до встановлених процедур та обмежень;

аутентифікація та авторизація: впевненість у тому, що лише правомірні користувачі мають доступ до інформації про права власності на нерухоме майно завдяки перевірці їхньої ідентичності та надання відповідних прав доступу;

захист від кіберзагроз: ухвалення заходів технічного, організаційного та правового характеру для захисту інформації про права власності на нерухоме майно від кіберзлочинності та кібератак.

У своїй роботі А. Колодій наголошує, що принципи права призначені для забезпечення внутрішнього зв'язку правової системи, її структури і системи права, а також для підтримки єдності норм, інститутів і галузей права. Вони узагальнюють сутність права і виявляють основні принципи відображення в ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають як критерії оцінки правомірності або неправомірності дій суспільних суб'єктів, сприяють формуванню правового мислення і правової культури, а також зміцнюють систему і структуру права [6, с. 28–40].

Детальне розглядання принципів доступності та захисту інформації стає особливо важливим, оскільки їхнє втілення є предметом активних дискусій у контексті змін у законодавстві щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

У зв'язку зі змінами в законодавстві, пов'язаними з державною реєстрацією прав на нерухоме майно, відбувається заміна однієї системи інформаційного забезпечення на іншу, що призводить до певних недоліків у користуванні реєстром. Зокрема, раніше державна реєстрація прав на нерухоме майно здійснювалась у різних інформаційних системах, таких як Реєстр права власності на нерухоме майно та Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Однак зі зміною системи інформаційного забезпечення також змінювався і доступ до інформації.

Професор Л. Коваленко акцентує увагу на принципі вільного доступу до інформації, який полягає в тому, що жодна державна установа не може обмежувати доступ громадян до інформації, яка є суспільною власністю та відповідає їхнім правам і свободам.

Згідно зі змінами у законодавстві зареєстровані права на нерухоме майно тепер можна отримати як за об'єктом майна, так і за суб'єктом прав.

Зазначено, що зміни в законодавстві також передбачають зміну функціонального складника інформаційної системи, що регулює відносини державної реєстрації прав на нерухоме майно [6, с. 188].

Варто зазначити, що державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень містить інформацію про зареєстровані речові права на нерухоме майно, об'єкти незавершеного будівництва, їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав, відомості й електронні копії документів, поданих у паперовій формі, або документи в електронній формі, на підставі яких проведено реєстраційні дії, а також документи, сформовані за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав у процесі проведення таких реєстраційних дій. Зазвичай реєстр прав на нерухоме майно містить, крім іншого, обмежену у доступі для третіх осіб інформацію, оскільки вільне розголошення такої інформації може призвести до негативних наслідків не тільки для самої особи, що має речові права на нерухоме майно, але й також для членів її сім'ї.

Висновки. Наукове осмислення існуючих проблем є важливою передумовою для розробки та впровадження ефективних механізмів регулювання суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки та захисту прав суб'єктів інформаційної діяльності як у внутрішній, так і в міжнародній арені. У контексті вищезазначеного необхідно звернути увагу на проблему включення права приватної власності людини на її персональні дані у законодавство. Будь-яка інформація про

фізичну особу виступає як специфічний вид власності, що забезпечує право людини на контроль і повагу до своєї особи, обмежене встановленими законом правами та обов'язками, а також захистом національної безпеки та інтересів інших осіб. З цього випливає, що без згоди особи або законного правового підґрунтя ніхто не може вимагати або використовувати її персональні дані. Це питання повинні бути чітко врегульоване законом, а не підзаконними актами, для того щоб забезпечити адекватний рівень захисту персональних даних відповідно до встановлених норм і європейських стандартів.

Також важливо зазначити світовий досвід, який підтверджує, що у країнах зі збереженими правами приватної власності спостерігається активний розвиток економіки, громадянського суспільства та зміцнення демократичних принципів. Навпаки, в країнах з недостатньою або формальною системою захисту прав власності, зокрема у сфері інформації, виникають серйозні проблеми у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Сьогодні серед правників зарубіжних країн набуває популярності теорія, що капітал або багатство є лише інформацією про права власності на різноманітні майнові об'єкти. Ця інформація повинна бути належно захищена. Відсутність ефективної системи захисту прав власності на комерційну інформацію може призвести до втрати капіталу, що перебуває в країні, а також зменшення економічного впливу національних ресурсів. Тому варто розглядати право на власність на інформаційні ресурси, зокрема на персональні дані, як об'єкт майнових прав, які потребують належного захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV (у редакції від 17.11.2021). URL : <https://ips.ligazakon.net/document/t041952?an=940>
3. Про затвердження Тимчасового порядку ведення державного реєстру земель : наказ Держкомзему від 02.07.2003 № 174. *Офіційний вісник України*. 2003. № 31. Ст. 1652.
4. Земельний Кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
5. Про затвердження Тимчасового порядку державної реєстрації правочинів : постанова Кабінету Міністрів України від 26.05.2004 № 671. *Офіційний вісник України*. 2004. № 21. Ст. 1420.
6. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
7. Коваленко Л. П. Принципи інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. № 23. С. 185–198.

8. Гнатюк С. Л. Особливості захисту персональних даних у сучасному кіберпросторі: правові та техніко-технологічні аспекти : аналітична доповідь. К. : НІСД, 2014. С. 52–55. URL : [//www.niss.gou.ua/content/articles/druk_Gnatuk1/indd-8b6f2pdf](http://www.niss.gou.ua/content/articles/druk_Gnatuk1/indd-8b6f2pdf)
9. Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Реформування і розвиток системи захисту персональних даних в Україні. *Інформація і право*. 2017. № 3(22). С. 5–21.
10. Кеча А. С. Адміністративно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2016. 228 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen : Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 № 1952-IV (u redaktsii vid 17.11.2021). URL : <https://ips.ligazakon.net/document/t041952?an=940>
3. Pro zatverdzhennia Tymchasovoho poriadku vedennia derzhavnoho reiestru zemel : nakaz Derzhkomzemu vid 02.07.2003 № 174. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. № 31. St. 1652.
4. Zemelnyi Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 3–4. St. 27.
5. Pro zatverdzhennia Tymchasovoho poriadku derzhavnoi reiestratsii pravochyniv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.05.2004 № 671. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2004. № 21. St. 1420.
6. Kolodii A. M. Pryntsypy prava Ukrainy. Kyiv : Yurinkom Inter, 1998. 208 s.
7. Kovalenko L. P. Pryntsypy informatsiinoho prava. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. 2012. № 23. S. 185–198.
8. Hnatiuk S. L. Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh u suchasnomu kiberprostori: pravovi ta tekhniko-tekhnologichni aspekty : analitychna dopovid. K. : NISD, 2014. S. 52–55. URL : [//www.niss.gou.ua/content/articles/druk_Gnatuk1/indd-8b6f2pdf](http://www.niss.gou.ua/content/articles/druk_Gnatuk1/indd-8b6f2pdf)
9. Pylypchuk V. H., Bryzhko V. M. Reformuvannia i rozvytok systemy zakhystu personalnykh danykh v Ukraini. *Informatsiia i pravo*. 2017. № 3(22). S. 5–21.
10. Kecha A. S. Administratyvno-pravove rehuliuвання derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Odesa, 2016. 228 s.
11. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezydenta Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>

G. M. Striiashko. PRINCIPLES OF INFORMATION SECURITY IN THE REAL ESTATE OWNERSHIP REGISTRY

The main objective of this article is to explore the current legislation regulating the registration of property rights to real estate, with the aim of identifying the key principles of the information security mechanism regarding property rights to real estate. The issue lies in the need to adapt the internal organization and functioning of the state registration mechanism of property rights to real estate to the constant changes and improvements in the current legislation of Ukraine. The dynamic development of market reforms initiated by the legislator necessitates changes in the process of registering property rights to real estate. Therefore, the article analyzes the views of scholars on the mechanism of registration of property rights to real estate and considers various approaches to the principles of this mechanism, including general principles of law and special principles specific to this institution.

Modern information technologies enable large-scale changes related to the collection, storage, and processing of citizens' personal data. Additionally, such methods allow for reducing the level of bureaucratic procedures and minimizing the risks of corruption.

The use of distributed ledger technology becomes a popular solution for enhancing the efficiency of government processes and improving e-governance in the country. However, for successful implementation of this approach, an adequate assessment of the problem, its roots, and expected outcomes is necessary.

The theory that capital or wealth is simply information about property rights to various property objects is gaining popularity among lawyers in foreign countries. This information must be properly protected. The lack of an effective system for protecting property rights to commercial information can lead to the loss of capital located in the country, as well as a decrease in the economic impact of national resources. Therefore, it is worth considering the right to ownership of information resources, including personal data, as an object of property rights that require proper protection.

Keywords: *information security, legal principles, real estate, information, property rights, real estate register.*

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2024 року

**Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.97-104

О. В. Кабачна,

здобувачка ступеня д-ра філософії,

Державний податковий університет

e-mail: kabachnaov@ukr.net

ORCID ID 0009-0002-2336-2410

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ
ФІНАНСОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ**

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретичних та прикладних проблем кваліфікації фінансових злочинів, що дозволило сформулювати сукупність нових пропозицій щодо підвищення ефективності кримінально-правової протидії фінансовій злочинності. Проаналізовано стан наукового розроблення проблеми протидії фінансовій злочинності, визначено форми взаємодії при подоланні протидії під час розслідування фінансових злочинів. З'ясована соціальна та правова сутність фінансової злочинності та розкриті її основні ознаки. Проаналізований стан, структура, динаміка фінансової злочинності в Україні. Також значна увага приділена детермінантам фінансової злочинності. Крім того, наведені найбільш ефективні кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії фінансовій злочинності.

У статті зазначені особливості конструювання складу фінансового злочину, зокрема аналіз використовуваних для цього криміноутворювальних ознак та конкурентних взаємозв'язків кримінально-правових норм, що виникають під час конструювання багатоб'єктних складів фінансових злочинів. Наведена характеристика складу фінансового злочину, зокрема виявлення особливостей його об'єктивних та суб'єктивних ознак, виявлення особливостей застосування інших категорій вчення про злочин у контексті фінансових злочинів.

Ключові слова: протидія, фінансова злочинність, детермінанти, тенденції, кількісні та якісні показники, фінансовий ринок, фінансові відносини, легалізація.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сучасної концепції фінансових злочинів, охоплюючи визначення їх об'єкта та поняття, моделювання їх системи, виявлення особливостей складу злочину та інших категорій вчення про злочин у контексті фінансових злочинів, вирішення актуальних для правозастосовної практики проблем їхньої кваліфікації.

Постановка проблеми. Сучасні фінансові відносини як сфера здійснення фінансових правопорушень характеризуються складною внутрішньою структурою, розширенням складу їх учасників, поглибленням їх спеціалізації, використанням найсучасніших інформаційних технологій, виникненням та швидким поширенням принципово нових видів фінансових активів (цифрових фінансових активів, цифрових валют). Це неминуче відбивається і на фінансових злочинах, виводячи їх на новий рівень. Сучасна економічна ситуація, яку переживає наша держава, є досить важкою для забезпечення належного функціонування інститутів державної влади та управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем щодо протидії фінансовій злочинності присвячені праці: Л. Аркуші, О. Бауліна, В. Бахіна, П. Біленчука, В. Бойко, Т. Варфоломєєвої, В. Галагана, В. Гончаренко, І. Грицюка, М. Губенко, Л. Гули, О. Гуміна, К. Гутнік, М. Даньшина, М. Джиги, В. Зеленецького, Н. Кліменко, Г. Кожевникова, І. Козаченка, В. Корж, М. Корнієнка, Є. Лук'янчикова, В. Маляренка, М. Михеєнка, В. Нора, П. Пилипчука, Д. Письменного, Р. Савонюка та ін.

Мета статті полягає в розробці ефективних заходів протидії кримінальним правопорушенням у сфері фінансової діяльності кримінологічного та кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. Несправедливим буде твердження, що наростаюча небезпека фінансової злочинності в нашій країні ігнорується. У документах стратегічного планування відзначається високий рівень злочинності в кредитно-фінансовій сфері, визнаються окремі загрози національній безпеці в зазначеній сфері, наприклад, виведення фінансових активів за кордон, незаконні фінансові операції, легалізація злочинних доходів, протиправне використання цифрових валют, нецільове та неефективне використання бюджетних коштів.

За останніми даними Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index), який щорічно розраховує Всесвітній економічний форум, за субіндексом якості інституцій Україна займає 104 місце зі 141 країни. Загалом вибраний та закріплений у Конституції України курс на євроінтеграцію передбачає, крім іншого, створення та забезпечення функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, їх ефективний захист [4].

Фінансові злочини розглядаються виключно в контексті публічних фінансів, а сфера поразки фінансової злочинності обмежується фінансовими відносинами з державною участю. Однак цей консервативний підхід поступово втратив свою актуальність та перестав відповідати рівню розвитку фінансових відносин.

Кримінально-правове реагування не є основним, але досить ефективним засобом протидії фінансовій злочинності. У цьому сучасне суспільство відчуває гостру потребу в якісній нормативній регламентації визначення видів фінансових злочинів та заходів державного примусу, застосовуваних їх вчинення. Для вирішення цієї проблеми необхідно провести наукові дослідження з питань соціально-правового змісту окремих видів економічних злочинів, комплексних правил побудови складів цих діянь та особливостей техніко-юридичного оформлення відповідних положень Особливої частини кримінального законодавства.

Для досягнення цієї мети в сучасній кримінально-правовій науці як об'єкт дослідження виділяються окремі групи економічних злочинів, а саме: господарські, податкові, кредитні, монополістичні та ін. Загалом сучасний стан розвитку національної економіки характеризується наявністю значного числа чинників, які негативно впливають на функціонування держави, регіонів, підприємств, організацій, установ [2, с. 8].

На сьогодні необхідність захисту фінансових відносин, зокрема кримінально-правовими засобами, стає беззаперечним. Проте ряд відповідних норм КК України так само, як і практика їх реалізації, не можуть бути визнані задовільними в частині дотримання правил законодавчої техніки, обґрунтованості диференціації відповідальності, що закріплюється в них, і, як наслідок, ефективності виконання превентивного завдання кримінального законодавства. Якісні норми кримінального закону, які забезпечують охорону фінансових відносин, є важливою умовою належної протидії злочинності у фінансовій сфері, що здійснюється державою в особі слідчих та судових органів. Представники керівництва комерційних та інших організацій, а також інших суб'єктів господарювання не менше зацікавлені в забезпеченні високої якості зазначених кримінально-правових норм, оскільки воно виступає правовою основою безпеки бізнесу від необґрунтованих процесуальних рішень.

З цих причин досить актуальним і значущим є визначення напрямів кримінальної політики щодо протидії посяганням на фінансові відносини, удосконалення законодавчої техніки оформлення відповідних кримінально-правових приписів та забезпечення належної диференціації відповідальності за посягання на фінансові відносини.

Однак, незважаючи на досить значну наукову базу, у сучасній теорії кримінального права у належний спосіб не вирішено питання щодо визначення фінансів як об'єкта кримінально-правової охорони та підстав для відокремлення групи фінансових злочинів. Такі самі проблеми існують у частині методології конструювання складу фінансового злочину, техніки оформлення норми, якою визначається злочинність і караність зазначених діянь, так само як і диференціації відповідальності за суспільно небезпечні посягання на фінансові відносини.

Ефективність реалізації кримінальної політики багато в чому залежить від якості кримінального законодавства, яке досягається за рахунок належного використання коштів, прийомів, а також дотримання правил законодавчої техніки. Деякі види цих компонентів мають свою специфіку під час формулювання норм про фінансові злочини. Так, як презумпції потрібно розглядати такі твердження: 1) фінансові злочини мають більшу суспільну небезпеку порівняно з небезпекою злочинів, що вчиняються у сфері економічної діяльності; 2) повторне вчинення тотожного чи однорідного фінансового правопорушення свідчить про суттєве збільшення суспільної небезпеки особи правопорушника; 3) усі правила, ігнорування яких є фінансовим правопорушенням, встановлюються лише законодавством нашої держави; 4) вина у складах фінансових злочинів визначається лише прямим умислом [7, с. 61].

Сучасне фінансове законодавство, що утворює основу регуляторних заборон, що охороняються силою кримінального закону, виходить за межі традиційних публічно-правових напрямів (наприклад, бюджетного, податкового), являючи собою одну з найскладніших комплексних галузей нашого законодавства, що складається з сукупності кодифікованих нормативних актів та законів, що поєднують регулювання публічно-правових та приватно-правових фінансових відносин.

Предмет фінансового злочину охоплює насамперед фінансові активи, щодо яких складаються фінансові відносини (гроші, фінансові інструменти, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння). Також він охоплює інші предмети,

необхідні для реалізації функцій, що забезпечують у рамках цих відносин (наприклад, кошти платежу, реєстр власників цінних паперів, фінансова звітність). Специфікою предмета фінансових злочинів є його переважно нематеріальна форма (наприклад, безготівкові кошти, цінні папери, система депозитарного обліку, відомості, що становлять банківську таємницю), що вимагає перегляду класичного уявлення про предмет злочину як об'єкт матеріального світу.

Об'єктивною стороною фінансових злочинів є діяння, виражене в порушенні як кримінально-правового, а й регуляторної (фінансово-правової) заборони. У спеціальних складах фінансових злочинів порушуються регуляторні вимоги (спеціальні правила поведінки), які характеризуються реальністю, адекватністю, інформаційною відкритістю, обов'язковістю пізнання та здійсненістю. Наслідки у спеціальних складах фінансових злочинів пов'язані з діянням причинним зв'язком, що має соціально правовий, імовірнісний та опосередкований характер.

Об'єктом фінансових злочинів визнається фінансова безпека громадян, організацій та держави, що має властивості цінності-мети. Фінансові відносини входять до об'єкта фінансових злочинів як цінності-кошти, що забезпечують захист фінансової безпеки як цінності-мети. Під фінансовою безпекою розуміється, що забезпечує фінансову стійкість стан захищеності фінансових інтересів держави (макрорівень) та інших учасників фінансових відносин (мікрорівень).

Суб'єкт фінансових злочинів зазвичай характеризується ознаками, що вказують на його належність до певної сфери фінансових відносин (наприклад, уповноважена особа фінансової організації, реєстратора, депозитарію, платника податків).

Суб'єктивна сторона фінансових злочинів характеризується виключно прямим умислом.

Під фінансовим злочином розуміють заборонене нормами Кримінального кодексу України під загрозою покарання навмисне суспільно небезпечне діяння, що посягає на фінансову безпеку громадян, організацій та держави, яка забезпечується дотриманням установленого порядку обігу фінансових активів (грошових коштів, фінансових інструментів, дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння), регламентованого фінансовим законодавством України.

Необхідно зазначити, що належне забезпечення протидії злочинності в Україні в сучасних умовах багато в чому залежить від своєчасного, повного та якісного розроблення відповідної стратегії, а надалі – і програмного забезпечення в цій сфері з урахуванням наявних внутрішніх і зовнішніх загроз [5, с. 66].

Вихід за рамки традиційної публічно-правової парадигми в регулюванні фінансів потребує відповідного перегляду наукових наук поглядів на об'єкт та систему фінансових злочинів. На сьогодні вже неможливо ігнорувати необхідність долучення до цієї системи злочинів проти фінансового ринку, що є великим і ланка фінансової системи, що швидко розвивається.

Роль і функціональне призначення сучасних фінансових інститутів, властиві їм кримінально-правові ризики вимагають обліку під час побудови нової моделі системи фінансових злочинів. Фінансовий моніторинг є особливою формою фінансового контролю, його проведення в рамках розслідування кримінального провадження може допомогти встановити істину в справі. Позиція О. О. Балануца під час дослідження питання фінансового моніторингу полягає в такому: запорукою успішної боротьби з відмиванням грошей, одержаних злочинним способом, і фінансуванням тероризму, яке є невід'ємною умовою забезпечення цілісності фінансової системи України, є забезпечення тісної взаємодії Держфінмоніторингу з правоохоронними органами та органами, що здійснюють контроль за додержанням законодавства і співробітництва з правоохоронними органами іноземних держав у питаннях запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, та боротьби з фінансуванням тероризму [1, с. 35].

На Державну службу фінансового моніторингу України покладена функція реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним способом, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним способом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення тощо [3].

Щодо законодавства України, відповідно до якої формулюються норми про відповідальність за скоєння фінансових злочинів, пропонуються: 1) діяння, що описується в диспозиції, має характеризуватись як порушення специфічних правил, встановлених нормами фінансового права, але без конкретизації приватних особливостей скоєння правопорушення; 2) вартісне вираження предмета фінансового злочину, що визначається як великий розмір, а також великої шкоди, що завдається в результаті здійснення фінансового суспільно небезпечного діяння, необхідно позначати кількісними значеннями, незалежними від зміни рівня інфляції; 3) правовий зміст термінів, які використовують в диспозиціях кримінально-правових норм, має повністю відповідати офіційній ухвалі, що подається в нормативних актах фінансового права.

Методологія побудови складу фінансового злочину забезпечується врахуванням змісту окремих його елементів. Специфічними елементами конструкцій складів фінансових злочинів є: 1) об'єкт злочину, який є фінансове ставлення відповідного виду; 2) предмет злочину – матеріальні цінності, щодо яких виникають фінансові відносини; 3) розмір предмета протиправної діяльності, вартісне вираження якого дає

змогу зробити розмежування суміжних складів фінансових злочинів та правопорушень; 4) діяння, що є порушенням правила, передбаченого нормами галузі фінансового права; 5) спеціальний суб'єкт злочину, крім злочинів, пов'язаних з обігом фальшивих грошей, цінних паперів та засобів безготівкових розрахунків; 6) вина як прямого наміру скоєння суспільно небезпечної дії.

З усіх різновидів економічних відносин досить високою соціальною значимістю мають бути фінансові відносини, які в даний час врегульовані бюджетним та податковим законодавством, а також нормативними актами про валютне регулювання та контроль. Фінанси є основою діяльності будь-якої держави. Рішення органу влади може бути втілено в життя лише в тому випадку, якщо процес його реалізації буде матеріально забезпечений засобами централізованих грошових фондів, що є державною бюджетною системою і системою державних позабюджетних фондів [6, с. 167].

Висока значущість фінансів підтверджується офіційними нормативними актами як національного, так і міжнародного права. Зокрема, недостатній ступінь стійкості та захищеності національної фінансової системи названо як одну з головних стратегічних загроз національній безпеці України. Як чинники усунення цієї загрози, визначаються підвищення ефективності державного регулювання економіки, стабільність функціонування та підвищення захищеності фінансової системи, валютне регулювання та контроль, накопичення фінансових резервів, збереження фінансової стабільності та збалансованості бюджетної системи, подолання відтоку капіталів та ін. Необхідність якісного захисту фінансових відносин як в окремій державі, так і на території міждержавних спілок та об'єднань зазначена в сучасних джерелах міжнародного права.

Модернізація фінансових відносин супроводжується появою нових актів фінансового законодавства, що поєднують імперативні публічно правові та диспозитивні приватно-правові норми. Розширення сфери застосування фінансового законодавства з відмовою від рамок публічно-правової парадигми неминуче призводить до перегляду концепції фінансового злочину, який уже не може сприйматися, зазіхаючи виключно на сферу публічних фінансів. Сфера поразки фінансових злочинів розширюється з розвитком фінансового ринку та забезпечує фінансову інфраструктуру.

Висновки. Отже, виявлені особливості кримінологічних ознак, специфіка складу злочину та інших категорій вчення про злочин у контексті фінансового злочину можуть сприяти появі якісно нових ефективних кримінально-правових заборон у результаті відповідної нормотворчої діяльності. Вирішення найбільш складних та практично актуальних проблем кваліфікації фінансових злочинів спрямовані на зниження рівня їхньої латентності, зміцнення методологічної бази правоохоронної та правозастосовної діяльності, забезпечення одноманітного та справедливого правозастосування. Невід'ємною частиною нової реальності з переважною роллю фінансових послуг, ускладненням і множенням фінансових механізмів та інструментів є підготовка професійних кадрів не тільки для сфери фінансів, а й, звичайно, для сфери кримінально-правової протидії фінансовій злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балануца О. О. Роль і місце фінансового моніторингу в Україні як основоположного чинника ефективної боротьби держави з легалізацією (відмиванням коштів) та фінансуванням тероризму. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби*. 2011. № 1. С. 35–42.
2. Економічна безпека України : монографія / за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9337/3/Ekonomichna_bezpeka_Ukrainy_mono.pdf (дата звернення: 12.07.2020).
3. Офіційний інтернет-сайт Державної служби фінансового моніторингу. URL : <http://www.sdfm.gov.ua/>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Бюро економічної безпеки» від 19.02.2020 № 087. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68182 (дата звернення: 12.07.2020).
5. Титаренко О. О. Стан стратегічного планування та програмного забезпечення у сфері протидії злочинності в сучасних умовах. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1(20). С. 66–79. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5230/Stan%20strategichnoho%20planuvannia%20ta%20prohramnoho%20zabezpechennia_Tytarenko_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.07.2020).
6. Чернявський С. С. Криміналістичні аспекти розкриття економічних злочинів. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. *Бюлетень Київського Інституту внутрішніх справ МВС України*. 2001. № 6. С. 166–122.
7. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування: криміналістичний аналіз. *Право України*. 2001. № 7. С. 60–64.

REFERENCE

1. Balanutsa O. O. The role and place of financial monitoring in Ukraine as a fundamental factor in the state's effective fight against legalization (money laundering) and terrorist financing. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service*. 2011. No. 1. P. 35–42.
2. Economic security of Ukraine: monograph / edited by V. G. Fedorenko, I. M. Hryshchenko, T. E. Voronkova. Kyiv : LLC "DKS Center", 2017. 462 p. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9337/3/Ekonomichna_bezpeka_Ukrainy_mono.pdf (date of application: 12.07.2020).
3. Official website of the State Financial Monitoring Service. URL : <http://www.sdfm.gov.ua/>
4. Explanatory note to the Draft Law "On the Bureau of Economic Security" No. 087 dated February 19, 2020. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68182 (date of application: 12.07.2020).
5. Tytarenko O. O. The state of strategic planning and software in the field of combating crime in modern conditions. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. 2019.

Кабачна О. В. Сучасні тенденції кримінальної політики протидії фінансовій злочинності

No. 1(20). P. 66–79. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5230/Stan%20strategichnoho%20planuvannia%20ta%20prohramnoho%20zabezpechennia_Tytarenko_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (access date: 07/12/2020).

6. Chernyavskiy S. S. Forensic aspects of solving economic crimes. Problems of penitentiary theory and practice. *Bulletin of the Kyiv Institute of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. 2001. No. 6. P. 166–122.

7. Chernyavskiy S. S. Crimes in the field of bank lending: forensic analysis. *Law of Ukraine*. 2001. No. 7. P. 60–64.

O. V. Kabachna. CURRENT TRENDS OF THE CRIMINAL POLICY OF COMBATING FINANCIAL CRIME

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and applied problems of the qualification of financial crimes, which made it possible to formulate a set of new proposals for increasing the effectiveness of criminal-legal countermeasures against financial crime. The state of scientific development of the problem of combating financial crime is analyzed, the forms of interaction in overcoming resistance during the investigation of financial crimes are determined.

The social and legal essence of financial crime is clarified and its main features are revealed. The article analyzes the state, structure, and dynamics of financial crime in Ukraine. Also, considerable attention is paid to the determinants of financial crime. In addition, the most effective criminal law and criminological measures against financial crime are given.

The article specifies the features of constructing the composition of financial crimes, including the analysis of the crime-forming features used for this purpose and the competitive interrelationships of criminal law norms that arise during the construction of multiple object composition of financial crimes. The characteristics of the composition of the financial crime are given, in particular, the identification of its objective and subjective features, the identification of the application of other categories of the doctrine of crime in the context of financial crimes.

Key words: counteraction, financial crime, determinants, trends, quantitative and qualitative indicators, financial market, financial relations, legalization.

Стаття надійшла до редколегії 18 січня 2024 року

УДК 343.611.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.105-113

Д. І. Лопашук,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: lopashchukdmityr@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6360-2119

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті зроблена спроба визначити та класифікувати кримінально-правові норми, за якими винна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічній діяльності. До таких кримінально-правових норм, на переконання автора, варто віднести: стст. 191, 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268, 305, 333 КК України.

Приділено увагу окремим аспектам Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів», який вніс зміни до ст. 201 КК України та ввів до Кримінального кодексу України статті 201-3 та 201-4.

Звернено увагу на необхідність внесення змін до статті 212 КК у частині зменшення показника розміру притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) суб'єктами цього кримінального правопорушення. Оскільки такий завищений розмір дає можливість недобросовісним учасникам ЗЕД, і не лише учасникам зовнішньоекономічної діяльності, ухилитися від сплати податків, використовуючи менші суми, тим самим уникати кримінальної відповідальності.

Надано кримінально-правову характеристику кримінальним правопорушенням, які вчиняються за статтею 305 КК України, за фактами контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів.

Відтак на основі отриманих теоретичних та практичних даних пропонується саме за викладеними у статті критеріями визначати та класифікувати кримінально-правові норми, за якими винна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень під час здійснення ЗЕД.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, кримінально-правова охорона, суспільні відносини, кримінально-правові норми, кримінальне правопорушення, правоохоронні органи.

Мета статті полягає в аналізуванні існуючих поглядів щодо з'ясування, які саме кримінально-правові норми охороняють суспільні відносини, що забезпечують належний порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. Питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності набули своєї актуальності після здобуття Україною незалежності. Однак до сьогодні воно є мало дослідженим у науці кримінального права, немає одностайності думок серед науковців, які саме кримінально-правові норми відносяться до норм, що регулюють суспільні відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Усе це зумовлює актуальність такого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності опосередковано досліджувався у працях В. І. Антипова, О. М. Литвака, Д. І. Лопашука, Ю. В. Нікітіна, Т. М. Остапенка, Я. С. Палешка, В. В. Поединок, А. В. Савченка, Л. С. Сміяна та багатьох інших учених. Проте ця проблема в Україні не була предметом окремого дослідження у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) полягає у спричиненні негативного впливу на економічні та фінансові процеси в державі, у підриві економіки країни, оскільки такі діяння обмежують поступлення до державного бюджету коштів від оплати митних платежів (митних зборів і податків); негативно впливають на формування валютних резервів; посягають на стратегічні інтереси держави, пов'язані з переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів, частин вогнепальної нарізної зброї, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а також лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних і рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених та інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України; ставлять під загрозу життя і здоров'я населення (контрабанда наркотичних засобів, сильнодіючих і психотропних речовин).

Статистичні дані та висновки незалежних експертів до війни містили відомості про те, що сферу зовнішньоекономічної діяльності пронизують численні схеми тіншового капіталообороту, які супроводжують вітчизняні експортно-імпорتنі операції. Найрозповсюдженішими схемами є: «оптимізація» податків (ухилення від сплати податків); неправомірне виведення валюти в офшорні зони і на банківські рахунки підставних фірм українських резидентів за кордоном; деперсоніфікація реальних власників інвестиційних коштів, якікладаються в найбільш прибуткові галузі української економіки; ухилення за допомогою різноманітних схем від сплати митних та інших обов'язкових податкових платежів; заниження реальної митної вартості товарів; легалізація капіталу через здійснення експортно-імпорتنих операцій; виведення за кордон (зокрема, в офшорні зони) коштів, що були отримані злочинним способом з використанням інструментів міжнародної торгівлі, а також учинення інших

*Лопашук Д. І. Класифікація кримінальних правопорушень,
пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю*

протиправних дій, що створюють реальну загрозу законній зовнішньоекономічній діяльності держави тощо. Усе це приводить до збільшення питомої ваги іноземного капіталу в ключових галузях економіки, до втрати можливості державного впливу на формування зовнішньоекономічної політики держави і, як ми вже зазначали, суттєво підриває її економічну безпеку [1, с. 6; 2, с. 95–96].

Водночас потрібно визнати, що подібні протиправні діяння у зовнішньоекономічній сфері завдають шкоди не лише економіці держави, розширяючи її тіньовий сектор, але і культурній спадщині, здоров'ю населення та громадській безпеці.

На жаль, незважаючи на ситуацію в країні, кількість правопорушень, зокрема й кримінальних, що пов'язані з порушенням правил переміщення предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, невпинно збільшується. Так, упродовж січня-листопада 2023 року працівники Державної митної служби України виявили 11 061 порушення митних правил на суму 8,1 млрд грн, вилучено предметів правопорушень на суму понад 735 млн грн.

Тому, як влучно зазначає В. В. Покровська, державний контроль цієї діяльності – необхідна «умова захищеності економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності, носіїв економічних інтересів» [3, с. 196].

У чинному Кримінальному кодексі України кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, не закріплені в окремому розділі. Однак, незважаючи на це, суспільні відносини, посягання на які при цьому здійснюються, дають змогу перерахувати кримінально-правові норми Особливої частини, які встановлюють кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності: стст. 191, 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268, 305, 333 КК України. Цей перелік, звичайно, може бути дискусійним. Узагалі потрібно сказати, що в українській доктринальній науці питання, які саме кримінально-правові норми необхідно віднести до норм, за порушення яких настає кримінальна відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності, до цього часу детально не досліджувалися і не систематизувалися. Були лише окремі спроби це зробити з боку вчених-економістів. Криміналісти ж здебільшого обмежувалися лише загальною кримінологічною характеристикою можливих діянь у цій сфері без конкретизації, які саме кримінально-правові норми вони мали на увазі. Тобто це питання правниками-криміналістами фактично не розроблено.

А тому з метою усунення цієї прогалини і для глибшого розуміння проблематики, залежно від безпосереднього об'єкта кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на наше переконання, доцільно розділити на такі групи:

1. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин власності, що охороняються кримінальним законом як частина економічних відносин і як основа економічної системи держави (ст. 191 КК України).
2. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин, що забезпечують встановлений порядок переміщення товарів та інших речовин та предметів через митний кордон України (стст. 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268 КК України).

3. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин, що забезпечують встановлений з метою забезпечення охорони здоров'я населення порядок переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон України (стст. 305, 333 КК України).

Передбачені цими статтями кримінальні правопорушення посягають в основному на митні та податкові правовідносини.

Під кримінальними правопорушеннями, вчиненими у сфері зовнішньоекономічної діяльності, необхідно розуміти сукупність кримінально-правових норм, які встановлюють кримінально-правові ознаки діянь, що вчиняються у сфері господарської діяльності під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами ЗЕД та за які чинним Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність.

Кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності – це неправомірні діяння, які за своїм характером є високоінтелектуальними, схильними до швидкої адаптації, до нових форм і методів фінансово-господарської діяльності, до опанування нових банківських, митних і податкових технологій, що супроводжують провадження господарських зовнішньоекономічних операцій, до використання новітніх інформаційних технологій.

Особливістю кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є те, що потерпілим від цих діянь є держава, яка несе багатомільйонні збитки.

Найбільш актуальними у сфері кримінальних правопорушень, які вчиняються під час здійснення ЗЕД на сьогодні, є кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191 та 212 КК України.

Кримінальні правопорушення, які вчиняються під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності за статтею 191 КК України, характеризуються особливим відношенням винного до коштів, якими він заволодіває. А саме: умисел винного завжди спрямований на заволодіння бюджетними коштами. А особливістю застосування статті 191 КК України під час здійснення ЗЕД є те, що кримінальна відповідальність за її порушення настає не за майно, яке було ввірене або перебувало у віданні винного чи перебувало в оперативному управлінні службової особи учасника ЗЕД, а за використання цією службовою свого службового становища для незаконного бюджетного відшкодування ПДВ.

Суб'єктний склад цього кримінального правопорушення складають службові особи учасника ЗЕД. Ці службові особи повинні бути наділені функціями, зазначеними у примітці до статті 364 КК України. Як зазначає П. Матишевський: «Використання свого службового становища у цьому випадку означає як... незаконне використання ним службових повноважень і обов'язків, які дають фактичну можливість для заволодіння майном (у цьому випадку бюджетними коштами), відносно якого воно не мало повноважень. В останньому – для заволодіння... майном службова особа використовує надані йому по службі права (...здійснювати будь-які дії в інтересах останніх...) або обов'язки [4, с. 86].

Щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212 КК України, то такі факти існують в основному тоді, коли фігурант бере участь у схемах, які пов'язані з ухиленням від сплати податків через організацію «карусельного» механізму незаконного вивезення товару та неповернення валютної виручки або здійснення імпорتنих операцій без фактичних розрахунків за постачання товарів [5]. Необхідно зазначити, що такі схеми набрали в Україні масового характеру.

Варто зазначити, що відсоток подібних справ незначний. Це пов'язано насамперед з тим, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків за статтею 212 КК України необхідно, щоб ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, під яким потрібно розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (1 514 грн на 2024 рік), а саме: 4 542 000 грн [12, с. 116]. На нашу думку, це невиправдано високий показник, що дає можливість винним особам, учасникам зовнішньоекономічної діяльності безбоязно ухилятися від сплати податків у меншій сумі та уникати у зв'язку з цим кримінальної відповідальності.

Стаття 305 КК України передбачає кримінальну відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Під переміщенням психотропних речовин через митний кордон потрібно розуміти як ввезення їх на митну територію України в будь-який спосіб. Предмети контрабанди можуть бути переміщені через сухопутний, морський або повітряний кордон як разом з особами, які його перетинають, так і окремо від них, наприклад, у разі відправлення вантажу поштою. Обов'язковою ознакою складу злочину є місце його вчинення – це митний кордон. Митний кордон збігається з державним кордоном України, за винятком меж спеціальних митних зон. Межі території спеціальних митних зон є складовою частиною митного кордону України. Якщо предмети контрабанди виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж особистого огляду, зокрема повторного, під час виїзду за межі України (вивезення товарів, пересилання поштових відправлень), вчинене кваліфікується за статтями 15 і 305 КК України як замах на контрабанду. А ось незаконне переміщення на територію України (тобто ввіз на її територію) предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю, утворює закінчений склад цього злочину [6].

За наявними відомостями щомісяця такий злочинний «бізнес» приносить фігурантам близько чотирьох мільйонів гривень доходу.

Водночас, як показує світова статистика, що, крім контрабанди наркотичних засобів, психотропних і сильнодіючих речовин, предметом контрабанди є товари народного вжитку, культурні цінності, стратегічна сировина (лісоматеріали, нафтопродукти, природний газ тощо), валюта й готівкові кошти, тощо. Однак, незважаючи на це, 15 листопада 2011 року Верховна Рада України декриміналізувала контрабанду товарів прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» № 4025-VI, яким внесла зміни до статті 201 КК України. Унаслідок цього з 2012 року по 1 січня 2024 року переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів не було контрабандою і не вважалося кримінальним правопорушенням [7].

Проте в подальшому виявилось, що подібна декриміналізація виявилася деструктивною і негативною в частині наповнення державного бюджету.

Відсутність кримінальної відповідальності за незаконне переміщення товарів (зокрема, підакцизних) через митний кордон України з приховуванням від митного контролю та поза митним контролем, а також за недостовірне декларування товарів сприяло збільшенню в державі сектору тіньової економіки, популяризувало серед підприємців використання у веденні бізнесу незаконних засобів та прийомів.

Усе це не залишилося поза увагою представників Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM), Місії EUBAM та інших міжнародних інституцій, які звернули увагу України на необхідності запровадження в кримінальному законодавстві держави кримінальної відповідальності за контрабанду товарів та підакцизних товарів [7].

Крім того, як показує європейський досвід, що саме кримінальна відповідальність за контрабанду товарів, зокрема підакцизних, є найефективнішим засобом боротьби з тіньовим бізнесом у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Водночас потрібно зазначити, що в окремих державах Європейського Союзу (Італійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Польща, Румунія, Словачька Республіка, Королівство Швеція, Федеративна Республіка Німеччина, Угорщина тощо) встановлена досить чітка кримінальна відповідальність за контрабанду [18]. Що доцільно було б перейняти й Україні.

Як результат, після двох років зволікань Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів», який було підписано президентом України 9 грудня 2023 року. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2024 року, крім абзаців дев'ятого – двадцять шостого підпункту 1 пункту 1, які набирають чинності з 1 липня 2024 року [8].

Відповідно до цього закону назву статті 201 КК України змінено з «Контрабанда» на «Контрабанда культурних цінностей та зброї», а також введено до КК України ряд нових кримінально-правових норм, а саме: статтю 201-1 «Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев», статтю 201-3 «Контрабанда товарів» та статтю 201-4 «Контрабанда підакцизних товарів».

На наше переконання, таке доповнення Кримінального кодексу України є доречними, правильним, необхідними і своєчасним. Оскільки наявні статистичні дані дають можливість зробити висновок, що найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності є саме контрабанда в різних її проявах.

Висновок. Підсумовуємо, що дійсно в Кримінальному кодексі України кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, не

Лопатиук Д. І. Класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю

закріплені в окремому розділі. Однак, незважаючи на це, суспільні відносини, посягання на які при цьому здійснюються, дають змогу перерахувати кримінально-правові норми Особливої частини, які встановлюють кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, це: стст. 191, 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268, 305, 333 КК України.

Водночас ці кримінально-правові норми доцільно розділити на такі групи:

1. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин власності, що охороняються кримінальним законом як частина економічних відносин і як основа економічної системи держави (ст. 191 КК України).

2. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин, що забезпечують встановлений порядок переміщення товарів та інших речовин і предметів через митний кордон України (стст. 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268 КК України).

3. Кримінальні правопорушення проти суспільних відносин, що забезпечують встановлений з метою забезпечення охорони здоров'я населення порядок переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон України (стст. 305, 333 КК України).

Вважаємо за доцільне внести зміни до статті 212 КК України у частині зменшення показника розміру притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) суб'єктами цього кримінального правопорушення. Оскільки такий завищений розмір дає можливість недобросовісним учасникам ЗЕД, і не лише учасникам зовнішньоекономічної діяльності, ухилитися від сплати податків, використовуючи менші суми, тим самим уникати кримінальної відповідальності.

Також вважаємо, що питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень (злочинів) у сфері зовнішньоекономічної діяльності потребують дисертаційного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Документування злочинних дій хабарників : методич. рекомендації / за ред. В. І. Литвиненка ; упоряд. : В. С. Гарлицький, О. О. Дульський, В. М. Конорєв, В. Б. Моцар. К. : РВВ МВС України, 2001. 80, [6] с.

2. Чечет М. А. Організація виявлення та розслідування окремих видів економічних злочинів, а саме злочинів в зовнішньоекономічній діяльності, як одного із основних та проблематичних різновидів економічної злочинності в Україні. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти* : матеріали науково-практичного семінару, м. Дніпро, 28 листопад 2019 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 200, [94, 95] с.

3. Покровська В. В. Зовнішньоекономічна діяльність : підручник. Донецьк : Економіст, 2015. 672 с.

4. Матишевський П. С. Злочини проти власності і суміжні з ними злочини / Юрінком. Київ, 1996. 240 с.

5. Типологічне дослідження «Відмивання доходів від податкових злочинів». URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%20%D0%94%D0%A1%D0%A4%D0%9C%D0%A3/Typology%202020.pdf> (дата звернення: 31.12.2023).

6. Незаконне переміщення наркотичних засобів, виявлених на митниці, утворює закінчений склад злочину – контрабанди. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/vs-nezakonne-peremishchennya-narkotichnih-zasobiv-viyavlenih-na-mitnici-utvoryue-zakinchenyi-sklad-z.html> (дата звернення: 31.12.2023).

7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5420&conv> (дата звернення: 31.12.2023).

8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n24> (дата звернення: 31.12.2023).

REFERENCES

1. Dokumentuvannia zlochynnykh dii khabarnykyv : metodych. rekomendatsii / za red. V. I. Lytvynenka ; uporiad. : V. S. Harlytskyi, O. O. Dul'skyi, V. M. Konoriev, V. B. Motsar. K. : RVV MVS Ukrainy, 2001. 80, [6] s.

2. Chechet M. A. Orhanizatsiia vyjavlennia ta rozsliduvannia okremykh vydiv ekonomichnykh zlochyniv, a same zlochyniv v zovnishnoekonomichnii diialnosti, yak odnogo iz osnovnykh ta problematychnykh riznovydiv ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini. *Protydiia ekonomichnii zlochynnosti: teoretychnyi, metodychnyi ta praktychnyi aspekty* : materialy naukovo-praktychnoho seminaru, m. Dnipro, 28 lystopad 2019 r. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, 2019. 200, [94, 95] s.

3. Pokrovska V. V. Zovnishnoekonomichna diialnist : pidruchnyk. Donetsk : Ekonomist, 2015. 672 s.

4. Matyshevskyi P. S. Zlochyny proty vlasnosti i sumizhni z nymy zlochyny / Yurinkom. Kyiv, 1996. 240 s.

5. Typolohichne doslidzhennia «Vidmyvannia dokhodiv vid podatkovykh zlochyniv». URL : <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%20%D0%94%D0%A1%D0%A4%D0%9C%D0%A3/Typology%202020.pdf> (data zvernennia: 31.12.2023).

6. Незаконне переміщення наркотичних засобів, виявлених на митниці, утворює закінчений склад злочynu – контрабанди. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/vs-nezakonne-peremishchennya-narkotichnih-zasobiv-viyavlenih-na-mitnici-utvoryue-zakinchenyi-sklad-z.html> (data zvernennia: 31.12.2023).

7. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv

та pidaktsyzykh tovariv, a takozh nedostovirnoho deklaruvannia tovariv URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5420&conv> (data zvernennia: 31.12.2023).

8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo kryminalizatsii kontrabandy tovariv. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3513-20#n24> (data zvernennia: 31.12.2023).

D. I. Lopashchuk. CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

The article attempts to define and classify the criminal law norms according to which a guilty person can be brought to criminal responsibility for committing criminal offenses in the field of foreign economic activity. To such criminal law norms, in the opinion of the author, it is worth including: Art. Art. 191, 199, 201, 201-1, 201-3, 201-4, 203-1, 208, 212, 268, 305, 333 of the Criminal Code of Ukraine.

Attention is paid to certain aspects of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine on the Criminalization of Smuggling of Goods", which amended Art. 201 of the Criminal Code of Ukraine, and introduced articles 201-3 and 201-4 into the Criminal Code of Ukraine.

Attention was drawn to the necessity of amending Art. 212 of the Criminal Code in terms of reducing the amount of prosecution for evasion of taxes and fees (mandatory payments) by subjects of this criminal offense. Since such an overestimated amount gives an opportunity to the unscrupulous foreign economic activity participants, and not only foreign economic activity participants, to evade paying taxes by using smaller amounts, thereby avoiding criminal responsibility.

The criminal and legal characteristics of criminal offenses committed under Art. 305 of the Criminal Code of Ukraine, based on the facts of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, have been provided.

Therefore, based on the obtained theoretical and practical data, it is proposed to define and classify the criminal law norms according to which the guilty person can be brought to criminal responsibility for committing criminal offenses during foreign economic activity according to the criteria set out in the article.

Keywords: *foreign economic activity, criminal law enforcement, public relations, criminal law norms, criminal offense, law enforcement agencies.*

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 2024 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.114-122

В. П. Любавіна,канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінальної юстиції**ORCID ID 0000-0003-4715-1749;****Л. Ю. Пустовой,**здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти,

Державний податковий університет

РОЛЬ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджено сутність і зміст конституційного принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Визначено його місце та роль у сфері кримінального судочинства. Аргументовано думку про те, що саме принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини є важливою конституційною засадою і своєрідно фундаментальною, базовою у правовій системі України, адже вона має конституційне підґрунтя та передбачена в окремих статтях Основного Закону нашої держави. А отже, без сумніву, обов'язковою для дотримання у кримінальному процесі. Презумпція невинуватості слугує запорукою гарантій у кожному кримінальному провадженні. Її сутність полягає в тому, що будь-яке висунуте проти особи обвинувачення має бути обґрунтоване та надійно доведене.

Належна реалізація принципу презумпції невинуватості сприяє виконанню завдань кримінального судочинства у сфері охорони прав учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Презумпція невинуватості забезпечує також право особи, щодо якої сформульовано обвинувачення, на незалежний і безсторонній суд, оскільки принцип презумпції невинуватості є одним із елементів справедливого судового розгляду. З огляду на актуальність досліджуваного питання виникає наукова та практична потреба подальшого поглибленого вивчення й аналізу проблемних аспектів реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: презумпція невинуватості, конституційна засада, справедливе правосуддя, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне судочинство, обвинувальний вирок суду.

Постановка проблеми та її актуальність. Принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини вважаються одними з ключових демократичних принципів, які є невід'ємною гарантією основних прав і свобод людини та справедливого правосуддя. Потрібно зазначити, що сутність принципу презумпції невинуватості полягає в тому, що кожна особа вважається невинною доти, доки її вина не буде доведена в суді відповідним чином. Водночас він діє щодо будь-якої особи до моменту винесення остаточного судового рішення про визнання винуватості такої особи. У контексті сучасних викликів та потреб суспільства, дослідження презумпції невинуватості як конституційної засади у кримінальному провадженні стає актуальним та необхідним для забезпечення високих стандартів правосуддя та правової демократії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються сутності та змісту принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, визначення ролі такого принципу як конституційної засади в кримінальному провадженні були і залишаються вкрай актуальними та привертають увагу як науковців, так і правознавців-практиків. Зокрема, дослідженням таких питань займалися Г. І. Барчук, Ю. В. Баулін, О. А. Бунтовська, В. В. Вапнярчук, П. П. Захарченко, В. Т. Нор, В. В. Крижанівський, В. О. Попелюшко, Т. І. Фулей, П. Ю. Чеханюк, Г. Ю. Юдківська та ін.

Метою статті є дослідження сутності та змісту принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини у кримінальному провадженні.

Формулювання цілей статті. Основним завдання цієї наукової статті є комплексне дослідження презумпції невинуватості, зокрема, визначення ролі презумпції невинуватості як конституційної засади у сфері кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних стратегій становлення України як правової держави є передусім удосконалення її законодавства. Це завдання націлене не лише на гарантування невідворотності кримінального покарання, але й на створення системи, яка забезпечує захист прав людини під час кримінального розслідування, враховуючи повагу до її особистості та ставлення до неї як до особи, вину якої у вчиненні кримінального правопорушення ще не встановлено.

У КПК України 2012 року законодавець вперше закріпив двадцять дві загальні засади кримінального провадження, відповідно до яких має здійснюватися кримінальне судочинство.

У теорії кримінального процесу всі засади класифікують на три основні групи: конституційні, процесуальні (загальні засади кримінального провадження), спеціальні. Конституційні засади передбачені в Конституції України, процесуальні – перераховані в Кримінальному процесуальному кодексі України і спеціальні – це засади, які стосуються переважно основ проведення негласних слідчих (розшукових) дій, проведення тактичних комбінацій та стратегічних операцій на досудовому розслідуванні й одночасно є спеціальними для оперативно-розшукової діяльності [4, с. 262].

До конституційних засад, що мають особливе політичне і юридичне значення, належать:

- 1) верховенства права;

- 2) законність;
- 3) рівність перед законом і судом;
- 4) повага до людської гідності;
- 5) забезпечення прав на свободу та особисту недоторканність;
- 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи;
- 7) таємниця спілкування;
- 8) невтручання у приватне життя;
- 9) недоторканність права власності;
- 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення;
- 13) забезпечення права на захист;
- 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
- 15) змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості;
- 16) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності;
- 17) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;
- 18) мова, якою здійснюється кримінальне провадження [7].

Також виділяють й інші засади, що закріплені в нормах кримінально-процесуального законодавства: безпосередності дослідження показув, речей і документів; публічність; диспозитивність; розумність строків.

Враховуючи те, що засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини передбачена нормами Конституції України, вона є конституційною, отже, без сумніву, обов'язковою для дотримання у кримінальному процесі. Загалом із двадцяти двох засад, закріплених Кримінальним процесуальним кодексом України, шістнадцять є конституційними принципами.

Презумпція невинуватості особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, як вже зазначалося вище, є конституційним принципом в Україні та загальновизнаним принципом міжнародного права, реалізованим у сучасному законодавстві майже всіх демократичних країн світу. Вважається, що вперше презумпція невинуватості була закріплена у французькій Декларації прав людини та громадянина (1789 р.) і сформульована так: «Оскільки кожна людина припускається невинуватою, доки її не оголосять винуватою (судом), то у разі необхідності її арешту будь-яка надмірна строгість, не зумовлена необхідністю, повинна суворо каратися законом» [10, с. 80].

Так, відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не

може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним способом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням [7].

Сфера дії зазначеної засади є доволі широкою. Адже вона поширюється не тільки на таких учасників провадження, як підозрюваний та обвинувачений. Під її захистом перебуває будь-яка особа, задіяна у кримінальному судочинстві. Це, зокрема, може бути свідок, якого допитують про обставини, що можуть бути використані проти нього.

Також дія презумпції невинуватості зберігається і щодо підозрюваного чи обвинуваченого, кримінальне провадження стосовно яких закривається судом у зв'язку зі звільненням їх від кримінальної відповідальності. У цьому випадку вина названих учасників провадження встановлюється слідчим та прокурором, з ними може погодитись і суд. Але вина встановлюється водночас не для визнання особи винною вироком суду і покарання, а з метою закриття кримінального провадження. Суд не визнає особу в цьому випадку винною у вчиненні злочину своїм вироком. Він виносить ухвалу про закриття кримінального провадження, яка не замінює обвинувального вироку, а лише після його вступу в законну силу ним особа може бути офіційно визнана винною [9, с. 67–68].

Досить вдало зазначив про засаду презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини В. О. Попелюшко, який стверджує, що справжній принцип презумпції невинуватості для всіх без винятку, а для слідчого, прокурора, судді особливо й обов'язково, є правилом їх поведінки, згідно з яким їм забороняється поступати з обвинуваченим як зі злочинцем до моменту, доки не набере законної сили обвинувальний вирок суду, що означає нормальне взаємовідношення між ними як між людьми рівними; що обвинувачений упродовж усього провадження кримінальної справи до цього моменту не повинен відповідати за діяння, у вчиненні якого його допоки тільки обвинувачують, утриманням під вартою; що державний (процесуальний) примус під час кримінального провадження може застосовуватися лише в тій мірі і лише настільки, наскільки це необхідно для того (з огляду на виключно його поведінки під час кримінального провадження), щоб він міг постати перед судом [2, с. 10].

Стаття 17 КПК України містить п'ять частин, три з яких становлять юридичний зміст засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, тим самим розширюючи та доповнюючи її.

Відповідно до ч. 3 ст. 17 КПК України підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним способом [8]. Під доказами в кримінальному провадженні розуміють фактичні дані, отримані у встановленому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Законодавець детально визначив і регламентував питання щодо збирання доказів, їх визнання допустимими, тобто такими, які мають право бути використані в ході розгляду конкретного кримінального провадження та під час прийняття процесуальних рішень, зокрема судом під час ухвалення судового рішення.

Збирання доказів може здійснюватися сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Так, відповідно до чч. 2 та 3 ст. 93 КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребуванням та отриманням від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведенням інших процесуальних дій, передбачених Кодексом. Зі свого боку сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирає докази витребуванням та отриманням від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціюванням проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також здійсненням інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [8].

Крім того, законодавець передбачає можливість отримання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Отже, відповідність доказів вимогам КПК України робить їх автоматично можливими для використання і посилання на них у конкретному кримінальному провадженні, і навпаки, порушення цих вимог зумовлює недопустимість їх використання як доказу. Вимоги допустимості доказу стосуються належного процесуального джерела, належного суб'єкта отримання доказу, законності процесуальної форми збирання і закріплення доказів. Крім того, такі вимоги до доказів є гарантією одержання достовірної доказової інформації та дотримання прав і законних інтересів суб'єктів, від яких одержують докази [11].

Однією зі складових змісту презумпції невинуватості є також положення, за яким усі сумніви щодо доведеності вини особи мають тлумачитися на її користь, а недоведеність вини є підставою для ухвалення виправдувального вироку (ч. 4 ст. 17, ст. 373 Кримінального процесуального кодексу України) [6, с. 57].

Принцип презумпції невинуватості діє на всіх стадіях кримінального процесу, забезпечуючи підозрюваному або обвинуваченому гідне ставлення до нього як до особи, яка є не винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, доки зворотне не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Розглядаючи презумпцію невинуватості та її роль у кримінальному процесі, П. П. Захарченко стверджує, що сутність презумпції невинуватості полягає в тому, що особа, стосовно якої проводяться процесуальні та слідчі дії з боку суб'єктів, які здійснюють функцію обвинувачення, вважається невинуватою. На думку науковця, цей принцип не лише вважається формальною вимогою, а й є одночасно основною кримінально-процесуальною гарантією [5, с. 67].

За твердженням Т. І. Фулей, презумпція невинуватості є одним з елементів справедливого судового розгляду. Цей принцип забороняє формування передчасної позиції суду, яка б відображала думку про те, що особа, обвинувачена у вчиненні злочину, є винуватою ще до того, коли її вина буде доведена відповідно до закону. Захисна функція реалізується через покладання тягаря доведення на сторону обвинувачення, тобто виявляється у звільненні особи від обов'язку, водночас в наданні їй права брати участь у доказуванні, зокрема й своєї невинуватості [12, с. 47].

Деякі науковці вбачають зміст принципу презумпції невинуватості у забезпеченні швидкого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [3, с. 327].

Варто погодитися з Г. І. Барчуком, який вдало і найбільш повно визначив сутність презумпції невинуватості. Дослідник зазначає: «Основна суть презумпції невинуватості полягає в тому, що будь-яке висунуте проти особи обвинувачення має бути доведено, і тільки внаслідок судового розгляду з його гласністю, змагальністю, безпосередністю дослідження доказів та іншими гарантіями особа може бути визнана винною у вчиненні злочину, доти вона вважається невинуватою». Науковець наголошує на тому, що у презумпції невинуватості виражена ідея про судовий контроль за правильністю висновків органів розслідування та прокурора з питання про винуватість особи у вчиненні злочину [1, с. 54].

Принцип презумпції невинуватості насамперед адресований державним органам і посадовим особам, які ведуть кримінальний процес і на яких законодавчо покладається обов'язок доказування. Це означає, що слідчий, прокурор, органи дізнання повинні відстояти свою правову позицію проведенням процесуальних дій, спрямованих на формування обвинувальної доказової бази та на її обґрунтування у процесуальних рішеннях. У такий спосіб держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, неспростовними доказами [9].

Висновки. Аналізуючи викладене вище, можна зазначити, що презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини визначаються як фундаментальні принципи правової системи України. Ці принципи ґрунтуються на конституційних засадах, дія яких охоплює всі етапи кримінального провадження й гарантує гідне та справедливе ставлення до осіб, які перебувають під підозрою або обвинуваченням у кримінальному провадженні. Цей принцип діє як гарантія справедливого судового процесу та покликаний запобігти можливим зловживанням і неправомірним обвинуваченням.

Сутність забезпечення доведеності вини полягає в тому, щоб державні органи та правоохоронні структури викладали перед судом об'єктивні, достовірні та вагомі докази, які переконують у вині обвинуваченого. Це важливий механізм, спрямований на захист прав особи, щоб уникнути безпідставних обвинувачень та забезпечити об'єктивність судового вирішення.

Посягання на презумпцію невинуватості та невиконання вимог забезпечення доведеності вини вважаються серйозним порушенням прав людини. Відповідно до чинного законодавства України за такі порушення передбачена відповідальність, що охоплює санкції та компенсації для постраждалих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барчук Г. І., Чеханюк П. Ю. Презумпція невинуватості як один із принципів кримінального процесу. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (71). С. 54–62.
2. Бобік В. П. Вдосконалення діяльності кримінальної юстиції України в межах реалізації презумпції невинуватості. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України* : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 15–16 червня 2017 р. Чернівці, 2017. С. 30–33.
3. Бунтовська О. А. Діяльність міліції України у процесі забезпечення реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 326–333.
4. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика правових презумпцій та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 62–68. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_12 (дата звернення: 17.01.2024).
5. Захарченко П. П., Махначова Н. М. Роль презумпції невинуватості у кримінальному процесі: витоки та сучасність. *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії*. Київ, 2008. Ч. 2. С. 216.
6. Коваль О. М. Деякі особливості взаємозв'язку принципу презумпції невинуватості та права особи на виправдування у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. № 6-1. С. 57–60.
7. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 17.01.2024).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-17. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. С. 88. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384> (дата звернення: 17.01.2024).
9. Любавіна В. П. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : [спец.] 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. С. 276.
10. Попелюшко В. О. Презумпція невинуватості за законом на грані закону та поза його межами. *Часопис Академії адвокатури України*. 2008. № 1 (1). С. 78–82.
11. Тертішніков В. І. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України. Київ : Алерта, 2014. С. 768.
12. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 39–5.

Любавіна В. П., Пустовой Л. Ю. Роль презумпції невинуватості як конституційної засади у сфері кримінального судочинства

REFERENCES

1. Barchuk H. I., Chekhaniuk P. Yu. Presumptsia nevinovatosti yak odyń iz pryntsyypiv kryminalnoho protsesu. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2010. № 4 (71). S. 54–62.
2. Bobik V. P. Vdoskonalennia diialnosti kryminalnoi yustitsii Ukrainy v mezhakh realizatsii prezumptsii nevinovatosti. *Problemy reformuvannia kryminalnoi yustitsii Ukrainy* : zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 15–16 chervnia 2017 r. Chernivtsi, 2017. S. 30–33.
3. Buntovska O. A. Diialnist militsii Ukrainy u protsesi zabezpechennia realizatsii konstytutsiinoho printsypu prezumptsii nevinovatosti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2013. № 2. S. 326–333.
4. Vapniarchuk V. V. Zahalna kharakterystyka pravovykh prezumptsii ta yikh znachennia dlia kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia. *Yuryst Ukrainy*. 2013. № 3. S. 62–68. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_12 (data zvernennia: 17.01.2024).
5. Zakharchenko P. P., Makhnachova N. M. Rol prezumptsii nevinovatosti u kryminalnomu protsesi: vytoky ta suchasnist. *Pravo i derzhava suchasnoi Ukrainy: problemy rozvytku ta vzaïemodii*. Kyiv, 2008. Ch. 2. S. 216.
6. Koval O. M. Deiaki osoblyvosti vzaïemozv'язku printsypu prezumptsii nevinovatosti ta prava osoby na vypravdannia u kryminalnomu protsesi. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Yurydychni nauky*. 2014. № 6-1. S. 57–60.
7. Konstytutsiia Ukrainy : zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-vr. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. S. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 17.01.2024).
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 No. 4651-17. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. No. 9–10, No. 11–12, No. 13. S. 88. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384> (data zvernennia: 17.01.2024).
9. Lyubavina V. P. The presumption of innocence and ensuring the proof of guilt as a basis for criminal proceedings. Qualification scientific work as the manuscript. The dissertation for obtaining the degree of Candidate of Law Sciences, Specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; forensic examination; operational search activity / University of the State Fiscal Service of Ukraine. Irpin, 2018. S. 276.
10. Popeliushko V. O. Presumptsia nevinovatosti za zakonom na hrani zakonu ta poza ioho mezhamy. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. 2008. № 1 (1). S. 78–82.
11. Tertishnikov V. I. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv : Alerta, 2014. S. 768.
12. Fulei T. Presumptsia nevinovatosti: kontseptualni pidkhody. *Slovo Natsionalnoi shkoly sudei Ukrainy*. 2012. № 1. S. 39–5.

V. P. Liubavina, L. Y. Pustovoi. THE ROLE OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AS A CONSTITUTIONAL PRINCIPLE IN THE FIELD OF CRIMINAL JUSTICE

The article examines the essence and content of the constitutional principle of presumption of innocence and provision of proof of guilt. Its place and role in the field of criminal justice is defined. The opinion is argued that the principle of presumption of innocence and ensuring the proof of guilt is an important constitutional principle, and of a kind – fundamental, basic in the legal system of Ukraine, since it has a constitutional basis and is provided for in separate articles of the Basic Law of our state. And therefore, without a doubt, mandatory for compliance in criminal proceedings.

The purpose of the article is to study the essence and content of the principle of presumption of innocence and ensuring proof of guilt in criminal proceedings. In the context of modern challenges and needs of society, the study of the presumption of innocence as a constitutional basis in criminal proceedings becomes relevant and necessary to ensure high standards of justice and legal democracy in Ukraine.

It is marked that the proper realization of principle of presumption of innocence assists implementation of tasks of criminal trial, in the field of guard of rights for the participants of criminal procedure, and also providing of rapid, complete and investigation and judicial trial with that each, who accomplished criminal offence, was brought to the account to the extent of the guilt, the not a single guilty was accused or convict. Presumption of innocence provides a right for personality in relation to that a prosecution is set forth, on an independent and impartial court, as is one of elements of the fair judicial hearing.

Key words: *presumption of innocence, constitutional principle, a fair trial, suspect, accused, criminal justice, a guilty verdict.*

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 2024 року

УДК 343.9:343.95

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.123-131

О. А. Пушкар,

канд. юрид. наук,

докторант,

Державний податковий університет

e-mail: o_2014zrm@ukr.net

ORCID ID 0009-0007-9966-9693

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЙ, ОБІЦЯНКИ ТА ОДЕРЖАННЯ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Статтю присвячено кримінально-правовим аспектам розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою. Автор, досліджуючи цю тему, аналізує юридичний контекст, в якому застосовуються зазначені поняття, і вивчає відповідні законодавчі акти, а також доктринальні підходи до розуміння критеріїв розмежування різних форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України.

Окрема увага у статті приділяється висвітленню ключових аспектів розмежування між прийняттям пропозиції та прийняттям обіцянки неправомірної вимоги, які є окремими формами об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. Автором доведено, що об'єктивна сторона досліджуваного кримінального правопорушення може виражатися як у формі протиправної дії, так і протиправної бездіяльності.

У статті проведено дослідження кожної з визначених форм об'єктивної сторони прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою на правові аспекти аналізу положень Кримінального кодексу України.

Автор звертає увагу на те, що ключовим критерієм відмежування отримання пропозиції та отримання обіцянки неправомірної вигоди є те, що прийняття пропозиції стосується згоди на умови угоди, тоді як прийняття обіцянки неправомірної вигоди вказує на отримання та використання неправомірно одержаної користі.

Аргументовано, що, на відміну від одержання обіцянки або пропозиції неправомірної вигоди, фактичне одержання неправомірної вигоди полягає в тому, що дія щодо набуття особою вигоди чи користі на її адресу або на адресу третьої особи відбулася фактично, тобто є завершеною.

Доведено, що одержання пропозиції неправомірної вигоди виражається в тому, що особа погоджується, активно або пасивно, на пропозицію щодо отримання неправомірної вигоди.

Ключові слова: *неправомірна вигода, об'єктивна сторона, протиправне діяння, кримінальна відповідальність, обіцянка, пропозиція, прийняття.*

Постановка проблеми. Відповідно до примітки до ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) віднесено до корупційних кримінальних правопорушень. Водночас, як свідчить аналіз положень ч. 1 ст. 368 КК України, об'єктивна сторона складу цього кримінального правопорушення передбачає множинність форм його вчинення. Тому для правильної кваліфікації цього виду кримінального правопорушення необхідно провести кримінально-правовий аналіз щодо розмежування таких форм вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК України, як «прийняття пропозиції неправомірної вигоди», «прийняття обіцянки неправомірної вигоди» та «одержання неправомірної вигоди» службовою особою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою досліджували такі науковці, як М. Б. Желік, В. М. Кабаєв, О. М. Таркан, В. Я. Тацій, А. М. Шершак-Гукова та ін. Аналіз цих досліджень свідчить про те, що в цих роботах визначено досить широке коло питань щодо розмежування способів здійснення кримінального правопорушення у формі прийняття пропозиції, прийняття обіцянки та фактичного одержання неправомірної вигоди. Однак для повноти та ґрунтовності дослідження порушеної проблематики та визначення способів щодо вирішення проблеми розмежування різних форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, необхідно також визначити семантичні та деякі інші кримінально-правові аспекти розмежування відповідних понять.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є проведення кримінально-правового розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою та визначення основних проблем такого розмежування.

Виклад основного матеріалу. Як показує аналіз диспозиції частини першої ст. 368 КК України, об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, складають такі форми діяння: 1) прийняття пропозиції неправомірної вигоди; 2) прийняття обіцянки неправомірної вигоди; 3) одержання неправомірної вигоди; 4) прохання надати неправомірну вигоду [1]. Причому кожна з указаних форм протиправного діяння може здійснюватися службовою особою як на свою користь, так і на користь третьої особи.

У науковій літературі визначено декілька підходів до розмежування таких форм вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, як прийняття пропозиції, прийняття обіцянки та одержання неправомірної вигоди.

Зокрема, у Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України зазначається, що прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди – це згода

(погодження, виявлення готовності) службової особи на надання їй певної вигоди. На відміну від прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, одержання неправомірної вигоди передбачає будь-який спосіб її прийняття службовою особою особисто або через посередника. Важливо, що кримінальна відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає тільки за умови, якщо службова особа одержала її за вчинення чи невчинення дій в інтересах того, пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службового становища. Також у згаданому вище Науково-практичному коментарі до КК України також визначено поняття «прохання» неправомірної вигоди як звернення службової особи із закликом надання неправомірної вигоди в чіткій та ввічливий формі з повагою до права особи відмовити в задоволенні такого прохання [2].

Отже, прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди – це дія службової особи, яка виражається у волевиявленні службовою особою прийняти певну вигоду в майбутньому, але без фактичного прийняття такої вигоди.

У науковій літературі висловлюється думка про те, що прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди може здійснюватися в будь-якій формі, охоплюючи конклюдентні дії, в усній чи письмовій формі, за допомогою інформаційних технологій тощо [2].

Водночас дискусійним у науці кримінального права є питання про те, чи може вчинятися кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, у формі бездіяльності, зокрема, чи може службова особа у формі бездіяльності прийняти пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди.

З цього приводу О. О. Дудоров та Я. В. Ризак висловили думку про те, що саме бездіяльність службової особи слугує спонукальним мотивом надання неправомірної вигоди. На думку вчених, службова особа, яка не заявляє відкрито жодних погроз та не вчиняє якихось конкретних активних дій, може провокувати зацікавлену особу в наданні їй неправомірної вигоди. Причому така бездіяльність, як вважають науковці, може за певних умов та обставин сприйматися як прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди. Крім того, ознакою готовності службової особи прийняти пропозицію або обіцянку неправомірної вигоди на свою користь чи на користь третьої особи може бути фактичне здійснення або нездійснення певних дій, про які просить зацікавлена особа. Обов'язковою ознакою вимагання у прихованій (латентній) формі, на думку вчених, є його умисність, а тому для кваліфікації діянь за цією ознакою потрібно встановити, що службова особа юридичної особи приватного права усвідомлювала, що її поведінка ставить особу у відповідні умови, та бажала так вчиняти, маючи на увазі одержання неправомірної вигоди [3, с. 182].

До того ж службова особа, яка виявляє намір отримати неправомірну вигоду, може також навмисно, протягом тривалого часу, відмовлятися від виконання своїх безпосередніх службових обов'язків, які вона має здійснити відповідно до закону, тим самим «натякаючи» (провокуючи) громадянину, який звернувся для отримання відповідної адміністративної послуги чи реалізації іншого свого права до такої службової особи, про необхідність надати певну «винагороду» за таку послугу або іншу дію, на яку він має право згідно із законодавством.

Пушкар О. А. Кримінально-правовий аспект розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання службовою особою неправомірної вигоди

Зі свого боку В. М. Кабаєв, визначаючи характерні відмінності між прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди та фактичним одержанням неправомірної вигоди, зауважує, що перша форма вчинення цього кримінального правопорушення виражається у згоді (утвердженні, вираженні готовності) службової особи отримати неправомірну вигоду. Фактичне отримання неправомірної вигоди, на відміну від прийняття пропозиції чи обіцянки такої вигоди, охоплює будь-який спосіб її прийняття службовою особою, яка обіймає певне становище, як особисто, так і через посередника [4, с. 406].

В аспекті цього дослідження також важливо уточнити семантичну різницю між пропозицією надати вигоду та обіцянкою надати таку вигоду, що, відповідно, дасть змогу розмежувати прийняття пропозиції та прийняття обіцянки службовою особою.

На думку В. М. Кабаєва, під терміном «пропозиція» потрібно розуміти висловлення особи, яка має службове становище, про намір прийняти неправомірну вигоду. Стосовно змісту поняття «обіцянка», мають на увазі висловлення такого наміру, охоплюючи інформацію про час, місце та спосіб надання неправомірної вигоди [4, с. 406].

Зі свого боку в Науково-практичному коментарі до КК України під пропозицією пропонується розуміти висловлення службовій особі наміру про надання неправомірної вигоди, а під обіцянкою – висловлення такого наміру з повідомленням про час, місце, спосіб надання неправомірної вигоди [2].

Аналогічне визначення міститься у ч. 3 примітки до ст. 354 КК України, в якій вказано, що таке розуміння пропозиції та обіцянки неправомірної вигоди характерно, зокрема, для кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України [1].

Так, можна уточнити, що розмежування пропозиції та обіцянки надати неправомірну вигоду можна здійснювати за критерієм «конкретності» або «визначеності», за яким пропозиція є менш конкретною для набувача дією, яка виражається у висловленні зацікавленою особою певного наміру колись (без визначення конкретного часу), десь (без вказівки на конкретне місце або спосіб) надати якусь вигоду (може бути навіть без предметного уточнення). У той час, як обіцянка надати певну вигоду вже набуває конкретно визначеного характеру та виражається в намірі надати конкретно визначене благо (річ, об'єкт, грошові кошти тощо) у заздалегідь оговореному місці, у певний час та оговорений конкретний спосіб.

Водночас вчинення кримінального правопорушення як у формі прийняття пропозиції, так і прийняття обіцянки чи вже безпосередньо одержання неправомірної вигоди, може здійснюватися в різний спосіб.

О. М. Таркан у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, доходить висновку, що спосіб прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди необхідно розглядати як єдину систему прийомів і операцій, які застосовує набувач неправомірної вигоди та його співучасники на всіх етапах протиправної діяльності. Водночас науковець виокремлює такі етапи вчинення відповідного кримінального правопорушення: 1) підготовка; 2) безпосереднє вчинення

та приховування факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; 3) виконання або невиконання службовою особою певних дій за неправомірну вигоду. Водночас учений вважає, що для способу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, характерним є етап підготовки, а менш типовими є дії, спрямовані на його приховування. За результатом проведеного науково-правового аналізу, О. М. Таркан доходить висновку, що безпосереднє вчинення цього кримінального правопорушення найчастіше здійснюється у спосіб передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачем одержувачу [5, с. 80].

У сучасних умовах розвитку технологій та цифровізації всіх сфер суспільних відносин, усе частіше безпосередній контакт одержувача неправомірної вигоди та зацікавленої особи – надавача такої вигоди замінюється на інші форми, наприклад повідомлення засобами електронного зв'язку про місце, де перебуває предмет угоди або про спосіб отримання послуги, якщо саме в такій формі надається неправомірна вигода тощо.

М. О. Комарницька, розмежовуючи досліджувані форми вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, вважає, що прийняття пропозиції – це створення можливостей для реального отримання неправомірної вигоди в недалекому майбутньому або фактичне отримання неправомірної вигоди одразу після надання згоди на його отримання, що виявляється у формі прийняття пропозиції. Водночас, на думку вченої, прийняття обіцянки одержання неправомірної вигоди – це потенційна можливість одержання неправомірної вигоди в майбутньому, але не одразу після прийняття такої обіцянки. Обіцянка – це, як вважає науковець, можливість настання в майбутньому бажаного становища для особи, яка вчинятиме певне діяння на користь особи, що пропонує обіцянку, чи іншої особи [6, с. 87].

Наведені критерії розмежування видаються досить ґрунтовними та дають можливість більш чітко зрозуміти різницю між відповідними формами вчинення досліджуваного виду кримінального правопорушення.

У своєму дисертаційному дослідженні М. Б. Желік наводить такі аргументи щодо розмежування «прийняття пропозиції (обіцянки) неправомірної вигоди», «прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи» та «пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання такої вигоди»: 1) факт прийняття пропозиції неправомірної вигоди, без «підкріплення» його відповідними діями, не має чіткого вияву на практиці, що свідчить лише про ймовірне виявлення умислу, за що не передбачена кримінальна відповідальність; 2) факт прийняття пропозиції неправомірної вигоди складно, а то й неможливо, довести у правозастосовній діяльності, оскільки для того, щоб притягнути службову чи іншу особу, дії якої підпадають під ознаки досліджуваних складів злочинів, до кримінальної відповідальності, потрібні вагомі докази, а не лише її згода на одержання неправомірної вигоди; 3) прийняття обіцянки неправомірної вигоди необхідно розглядати як готування до вчинення злочину та кваліфікувати відповідні дії за ч. 1 ст. 14 та відповідною статтею Особливої частини КК України, де передбачена відповідальність за одержання неправомірної вигоди конкретним суб'єктом [7, с. 114].

Водночас деякі науковці також уточнюють, що прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди службовою особою вважаються закінченими вже на стадії готування до вчинення певного діяння, що зумовлено тим, що наведене діяння навіть на стадії готування є настільки суспільно небезпечним, що законодавець встановив за його вчинення кримінальну відповідальність як за вчинення закінченого злочину [8].

У цьому аспекті дійсно можуть виникнути певні проблеми в розмежуванні складів злочину прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди як закінченого злочину чи підготовки до одержання неправомірної вигоди. Зокрема, складність такого розмежування виявляється в тому, що прийняття обіцянки надання неправомірної вигоди або навіть пропозиції є нічим іншим, як підготовкою до одержання неправомірної вигоди. Відповідно, формулюючи у такий спосіб диспозицію ст. 368 КК України, законодавець визначив прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди як закінчений склад злочину, які за фактом є підготовкою до вчинення такого злочину у формі одержання неправомірної вигоди.

З цього приводу необхідно погодитися з деякими науковцями, які зазначають, що соціальна потреба у криміналізації правопорушення, пов'язаного із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, знаходить своє відображення в необхідності конкретизувати та уточнити існуючі склади корупційних правопорушень з метою правильної кваліфікації корупційної протиправної діяльності та недопущення уникнення відповідальності службових осіб за скоєння корупційного правопорушення [9, с. 272].

Висновки. Отже, об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, становлять такі види протиправних діянь: 1) прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду; 2) прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду; 3) одержання неправомірної вигоди; 4) прохання надати неправомірну вигоду.

Розмежування таких дій, що складають об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, як прийняття пропозиції, прийняття обіцянки та одержання неправомірної вигоди службовою особою потрібно проводити з урахуванням таких критеріїв: 1) закінченість: прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду є, по суті, підготовчим етапом фактичного одержання неправомірної вигоди; 2) конкретність: прийняття пропозиції та прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду є закінченим складом злочину, передбаченого ст. 368 КК України, та відрізняється між собою конкретністю та визначеністю, зокрема пропозиція є менш конкретною для набувача дією, яка виражається у висловленні зацікавленою особою наміру колись (без визначення конкретного часу), де (без вказівки на конкретне місце або спосіб) надати якусь вигоду (може бути навіть без предметного уточнення), а обіцянка вже містить конкретність з цих питань; 3) форма: одержання неправомірної вигоди завжди передбачає певну активність одержувача вигоди, що виражається принаймні у фактичному її прийнятті (фізичному одержанні, використанні, передачі тощо), водночас прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди може здійснюватися й у формі бездіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.01.2024).
2. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те видання., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
3. Дудоров О. О., Ризак Я. В. Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи юридичної особи приватного права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 180–190.
4. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 404–409.
5. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... д-ра філософії. Харків, 2021. 244 с.
6. Комарницька М. О. Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України : дис. ... д-ра філософії. Львів, 2021. 203 с.
7. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2018. 258 с.
8. Шлапко Т. В., Олондарь В. С. Деякі особливості кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у світлі антикорупційної реформи. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68336/4/Shlapko_Olondar.pdf ; jsessionid=EBE315A1BC38629E37825DB6D2EA0F45 (дата звернення: 11.01.2024).
9. Шершак-Гукова А. М. Соціальна обумовленість криміналізації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 267–272.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 11.01.2024).
2. Criminal Code of Ukraine: scientific and practical commentary : in 2 volumes; in general ed. V. Ya. Tatsiya, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tyutyugina. 5th edition., supplement. Kh. : Pravo, 2013. T. 2 : Special part / Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin and others. 2013. 1040 p.

Пушкар О. А. Кримінально-правовий аспект розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання службовою особою неправомірної вигоди

3. Dudorov O. O., Ryzak Y. V. Problematic issues of claiming undue advantage when committing bribery of an official of a legal entity under private law. *Herald of criminal justice*. 2015. № 1. P. 180–190.
4. Kabaev V. M. Peculiarities of objective signs of crimes committed by officials who occupy a particularly responsible position. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2020. № 2. P. 404–409.
5. Tarkan O. M. Methodology of investigating the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by a police official : diss. ... doctor of philosophy. Kharkiv, 2021. 244 p.
6. Komarnytska M. O. Liability for accepting an offer, promise or receiving an unlawful benefit under the criminal law of Ukraine : diss. ... doctor of philosophy. Lviv, 2021. 203 p.
7. Zhelik M. B. Acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit: criminal-legal characteristics : diss. ... candidate legal of science Lviv, 2018. 258 p.
8. Shlapko T. V., Olondar V. S. Some features of qualifications for acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit by an official in the light of the anti-corruption reform. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68336/4/Shlapko_Olondar.pdf ; jsessionid=EBE315A1BC38629E37825DB6D2EA0F45 (access date: 11.01.2024).
9. Shershak-Gukova A. M. Social conditioning of criminalization of acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official. *Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. 2022. №. 2. P. 267–272.

O. A. Pushkar. THE CRIMINAL-LEGAL ASPECT OF DISTINGUISHING THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, A PROMISE AND RECEIVING AN UNLAWFUL BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON

The article is devoted to the criminal law aspects of the distinction between acceptance of an offer, promise and receipt of an illegal benefit by an official. The author, researching this topic, analyzes the legal context in which the mentioned concepts are applied and studies the relevant legislative acts, as well as doctrinal approaches to understanding the criteria for distinguishing different forms of the objective side of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine.

The article pays special attention to highlighting the key aspects of the distinction between acceptance of an offer and acceptance of a promise of an unlawful demand, which are separate forms of the objective side of the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The author proved that the objective side of the investigated criminal offense can be expressed both in the form of illegal action and illegal inaction.

The article researches each of the defined forms of the objective side of accepting an offer, promise, or receiving an illegal benefit by an official for legal analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine.

The author draws attention to the fact that the key criterion for distinguishing between the receipt of an offer and the receipt of a promise of undue benefit is that the acceptance of an offer refers to the agreement to the terms of the agreement, while the acceptance of the promise of undue benefit indicates the receipt and use of an improperly obtained benefit.

Пушкар О. А. Кримінально-правовий аспект розмежування прийняття пропозиції, обіцянки та одержання службовою особою неправомірної вигоди

It is argued that, in contrast to receiving a promise or offer of an unlawful benefit, the actual receipt of an unlawful benefit consists in the fact that the act of obtaining a benefit or benefit by a person to his address or to the address of a third person has actually taken place, that is, it has been completed.

It has been proven that receiving an offer of undue benefit is expressed in the fact that a person agrees, actively or passively, to an offer to receive an undue benefit.

Key words: *unlawful benefit, objective party, illegal act, criminal liability, promise, offer, acceptance.*

Стаття надійшла до редколегії 10 січня 2024 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.132-137

В. В. Топчій,*д-р юрид. наук, професор,**заслужений юрист України,**Державний податковий університет**e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469**

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У СИСТЕМІ ДЕТЕРМІНАНТ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті йдеться про те, що деморалізація, насамперед, охопила сферу Інтернет простору. Зниження моральних стандартів, які базуються на загальнолюдських цінностях, і великий розрив між оголошеними деклараціями влади та повсякденною реальністю кризового суспільства, особливо в умовах воєнної агресії, яка надто далеко від високих етичних ідеалів, створюють умови, за яких розкривається кримінальний потенціал людини. Водночас особа, здійснюючи кримінальну діяльність у кіберпросторі, може залишатися анонімною.

Наголошується, що недосконалість законодавчих актів, які регулюють використання кіберпростору, має криміногенне значення. Крім політико-правових, організаційно-управлінських та культурно-психологічних чинників, важливу роль у поширенні злочинності в Україні відіграє також цифровізація.

Висловлюється думка, що злочинність у цифровому середовищі продовжить зростати і в майбутньому. Це пов'язано з постійним та стрімким розвитком цифровізації, яка не лише вносить нові можливості, але й несе серйозні загрози та ризики. Крім того, з розвитком та еволюцією цифровізації, на нашу думку, змінюватиметься і злочинність, набуваючи нових характеристик. Це вже на сьогодні вимагає розробки та впровадження сучасних заходів для запобігання злочинності в цифровому суспільстві, що зі свого боку потребує формування сучасного та високоефективного кадрового потенціалу.

У статті надається авторське визначення цифровізації як детермінант злочинності – впровадження цифрових технологій з наявними недоліками організаційної складової загального неконтрольованого доступу до використання технологій з цифровізації з антисоціальною мотивацією.

Зазначається, що користувачі інтернет-простору особисто стикалися з кіберправопорушеннями певною мірою. Підкреслено, що кіберзлочинність охоплює різноманітні види правопорушень, які вчиняються за допомогою ІТ-технологій. Об'єктами атак кіберзлочинців можуть бути як особисті дані, банківські рахунки, так і особиста інформація будь-якої сфери діяльності. Тому окремі науковці

зазначають, що кіберзлочинність спричиняє загрозу не лише внутрішній безпеці нашої країни, але й на міжнародному рівні, охоплюючи практично весь світ.

Ключові слова: цифровізація, кіберзлочинність, кримінальні правопорушення, детермінанти, злочин, запобігання, сучасні технології, інформаційна безпека.

На сьогодні в сучасному суспільстві цифрові технології, що визначають процес цифровізації у всіх сферах суспільного та приватного життя, часто представлені як інноваційні та прогресивні, обіцяючи значний розквіт у всіх аспектах соціального існування, роблячи його більш ефективним, комфортним та безпечним, а також звільняючи людей від рутинних завдань, таких як пошук інформації про товари, роботу, навчання, потенційних партнерів тощо. Однак, як у будь-якому суспільному явищі, існують дві сторони «медалі»: позитивна і негативна. Це також правильно для цифрових технологій і цифровізованих процесів.

Ситуація з поширенням коронавірусу та шок, який з цього випливає, зумовили активізацію використання цифрових технологій у всіх сферах життя. Бізнесмени, їхні партнери та клієнти, інвестори, заклади освіти, а також інші державні та приватні установи переходять до режиму онлайн для забезпечення нормального функціонування [1].

На жаль, кримінальна діяльність переноситься у віртуальний простір, охоплюючи практично всі види кримінальних правопорушень. Кожен з цифрових ресурсів, охоплюючи розглянуті вище, має позитивні для цивілізованого суспільства характеристики, але також виявляє деякі негативні тенденції. Однією з основних рис зазначених технологій є можливість діяти в інтернет-просторі анонімно, забезпечуючи не лише швидкість операцій, пов'язаних з обігом інформації, а й її конфіденційність. Використання такої анонімно приватності небезпечно з позиції суспільної безпеки, оскільки ускладнює або навіть унеможливорює ідентифікацію особи, яка завдає шкоди іншим у віртуальному просторі, та притягнення її до відповідальності. Крім того, віртуальний простір є транснаціональним, що означає можливість діяти в ньому незалежно від фактичного місця перебування, що часто важко визначити, якщо особа не надає правдивої інформації, щоб уникнути відповідальності за порушення приватності інших. Виявлення таких осіб вимагає співпраці компетентних органів різних країн, що вказує на необхідність встановлення відповідних правил їх співпраці на транснаціональному рівні [2].

Стосовно причин уповільнення продуктивності в наукових колах точаться суперечки. Загальноприйнятого пояснення уповільнення немає. На думку міжнародних науковців, одне з найбільш правдоподібних пояснень полягає в тому, що до цього моменту потенціал комп'ютерної революції було переважно вичерпано. Допоки у світі не спостерігалось технологічних проривів, які за ступенем впливу на продуктивність зокрема і на уклад життя людей загалом могли б бути порівняні із впливом сучасних ІТ-технологій. Новим драйвером зростання після епохи комп'ютерної революції вважають саме цифровізацію, створення штучного інтелекту, використання безпілотного транспорту тощо. Організації, яким вдалося подолати пілотний етап впровадження інновацій і масштабувати рішення, отримали безпрецедентний приріст ефективності за мінімального

скорочення персоналу. У доповіді, представленій 2019 р. на Всесвітньому економічному форумі, підкреслено, що нині багато компаній намагаються впроваджувати технології «Четвертої промислової революції у виробництво, але мало кому вдається зробити це в масштабах, що дає змогу досягти істотного фінансово економічного ефекту» [3].

Наразі існує два сценарії розвитку цифрової економіки в Україні. Перший – це базовий сценарій, який передбачає інноваційне продовження тенденцій сприйняття інновацій. Другий – форсований сценарій, який передбачає усунення законодавчих, інституційних, фіскально-податкових, валютно-грошових бар'єрів, що перешкоджають розвитку інновацій «цифровізації». Також до основних напрямів розвитку цифровізації в Україні можна віднести подолання цифрового розриву в суспільстві [4].

Отже, досліджуючи позитивні і негативні аспекти цифровізації, варто зазначити: до прикладу, цифровізація у віртуальному просторі значно випереджає промисловість у державі. Водночас у процесі цифровізації бізнесу, крім технологічних переваг, є й негативні аспекти. За значної прибутковості, яку привносить цифровізація національного господарства, не варто забувати, що його метою має бути соціалізація економіки, виконання нею насамперед соціальних функцій, підвищення рівня достатку приватних господарств і суспільства загалом, саме через ефективне застосування цифровізації.

Під час аналізування подій, що розгортаються в нашому суспільстві, відзначається стрімкий прогрес цифровізації. Саме процес цифровізації є джерелом нових можливостей, але водночас вносить серйозні загрози та проблеми для всіх соціальних груп, зокрема для молодого покоління. Згідно з доповіддю, представленою ОЕСР під час головування Німеччини у «Групі двадцяти», на цьому аспекті особливо акцентується увага, що «...цифрові технології можуть мати деструктивний характер, що в майбутньому негативно позначиться на продуктивності, зайнятості, добробуті і стабільності» [5].

Це лише одне з багатьох застережень, висловлених на міжнародному рівні, що цифровізоване суспільство вже породжує певні ризики та соціальні детермінанти праці й посилює диспропорції в рівні їх доступності та використання, що призводить до формування нового цифрового розриву і зростання і без того високого рівня злочинності. Проте в умовах, коли половина світового багатства зосереджена в руках 1 % населення [6], нерівність досягла величезних значень. Вона сприяє посиленню популістських та антиглобалістичних настроїв у багатьох країнах. «Можна навіть поставити питання, чи виправдані пафосні промови бізнесу з приводу цифровізації» [7]. ООН також визнає цифровізацію як одну з чотирьох головних небезпек, що загрожують людству. Незважаючи на чималі переваги, нові технології використовуються для вчинення злочинів, розпалювання ненависті, фальсифікації інформації, утисків та експлуатації людей і втручання у приватне життя [8].

То що ж таке цифровізація? Цифровізація (з англ. digitalization) – це «впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв. Це перехід біологічних та фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів). Перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн). До цифрових технологій відносять: інтернет речей,

роботизацію, кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн» тощо [9].

Варто зазначити, що однією з причин зростання коефіцієнта злочинності серед неповнолітніх є стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій. Цей розвиток паралельно сприяє формуванню цифрового суспільства, яке характеризується новими можливостями. Серед цих можливостей варто відзначити «віртуальність» – те, що відбувається за межами реального світу; «глобальність» – існування єдиної, універсальної системи суспільних відносин у різних сферах взаємодії; «фрагментарність» – характеристика, яка визначається лише частковим сприйняттям подій у певному напрямі.

Поточною причиною вчинення кримінальних правопорушень є деморалізація особи, яка зі свого боку є наслідком загальної деморалізації суспільства. Ця деморалізація особливо впливає на інтернет-простір. Зниження цінностей, розрив між заявами влади та реальністю в кризовому суспільстві, особливо в період воєнної агресії, який відстоюється від високих етичних ідеалів, створюють умови, за яких виявляється кримінальний потенціал людини, і така особа залишається анонімною в кіберпросторі. Недосконалість законодавства, яке регулює використання кіберпростору, має криміногенне значення. Варто зазначити, що поряд з політико-правовими, організаційно-управлінськими та культурно-психологічними чинниками, цифровізація також впливає на поширення злочинності в Україні.

Тож можна погодитися з думкою, що злочинність у цифровому середовищі й надалі матиме зростання. Це впливає з постійного та стрімкого розвитку процесу цифровізації, який є не лише джерелом нових можливостей, але й потенційних серйозних загроз і ризиків. Крім того, з урахуванням розвитку та еволюції цифровізації, вважаємо, що злочинність також буде змінюватися, набуваючи нових характеристик. Це вже сьогодні вимагає розробки та впровадження сучасних заходів для запобігання цифровій злочинності, що зі свого боку передбачає формування ефективного кадрового потенціалу.

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що цифровізація та цифрове суспільство загалом можна віднести до сучасних детермінант злочинності.

Отже, можна підбити підсумок, що цифровізація як детермінант злочинності – це впровадження цифрових технологій з недоліками організаційної складової загального неконтрольованого доступу до використання технологій з цифровізації з антисоціальною мотивацією.

У сучасний період майже всі користувачі інтернету певним способом особисто мали справу з кіберзлочинцями. Як уже було зазначено, кіберзлочинність охоплює різноманітні види правопорушень, які здійснюються за допомогою інформаційно-технологічних засобів. Об'єктами атак кіберзлочинців можуть стати не лише особисті дані, банківські рахунки та паролі, але й особиста інформація будь-якої сфери діяльності. Тому деякі науковці також стверджують, що кіберзлочинність спричиняє загрозу не лише для внутрішньої безпеки нашої країни, але й на міжнародному рівні, охоплюючи практично весь світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коронавірус змінює бізнес: банкіри світу відмовляються від традиційних правил. URL : <https://ua.news.ua/koronavirus-menyat-byznesbankyry-myra-otkazyvayutsya-ot-tradytsionnyhpravyl/>
2. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Випуск 3. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf>
3. Четверта промислова революція. Цільові орієнтири розвитку промислових технологій і інновацій. Інформаційний документ. *Всесвітній економічний форум*, січень 2019 р. URL : <http://www.weforum.org/docs/WEF>
4. Прокопчук М. Б. Цифрові трансформації в економіці: світовий досвід та можливості для України. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/347.pdf>
5. Key Issues for Digital Transformation in the G20. Report Prepared for a Joint G20 German Presidency. – OECD, 12 January 2017. URL : <https://www.oecd.org/g20/key-issues-for-digital-transformation-in-the-g20.pdf>
6. Global wealth report 2019. – Credit Suisse. URL : <https://worldwealthreport.com/resources/world-wealth-report-2019>
7. Пикетти Т. Капитал в XX веке. Marginem Press, 2015.
8. Forum Digital: бізнес в Україні готов к цифровому прорыву. – Delo.ua, 7 февраля 2019 г. URL : <https://delo.ua/business/forum-digital-biznes-v-ukraine-gotov-k-cifrovom-349977>
9. Україна 2030. Е – країна з розвинутою цифровою економікою. URL : <https://strategy.uifuture.org/kraina-zrozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#:~:text=E>

REFERENCES

1. Koronavirus zminiuye biznes: bankiry svitu vidmovliaiutsia vid tradytsiinykh pravyl. URL : <https://ua.news.ua/koronavirus-menyat-byznesbankyry-myra-otkazyvayutsya-ot-tradytsionnyhpravyl/>
2. Vinnyk O. Perevahy ta ryzyky tsyfrovizatsii ekonomiky: problemy pravovoho rehuliuвання. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. Vypusk 3. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf>
3. Chetverta promyslova revoliutsiia. Tsilovi oriientyry rozvytku promyslovykh tekhnolohii i innovatsii. Informatsiinyi dokument. *Vsesvitnii ekonomichnyi forum*, sichen 2019 r. URL : <http://www.weforum.org/docs/WEF>
4. Prokopchuk M. B. Tsyfrovi transformatsii v ekonomitsi: svitovyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/347.pdf>
5. Key Issues for Digital Transformation in the G20. Report Prepared for a Joint G20 German Presidency. – OECD, 12 January 2017. URL : <https://www.oecd.org/g20/key-issues-for-digital-transformation-in-the-g20.pdf>
6. Global wealth report 2019. – Credit Suisse. URL : <https://worldwealthreport.com/resources/world-wealth-report-2019>
7. Pyketty T. Kapytal v KhKh veke. Marginem Press, 2015.

8. Forum Digital: byznes v Ukrainy hotov k tsyfrovomu proryvu. – Delo.ua, 7 fevralia 2019 h. URL : <https://delo.ua/business/forum-digital-biznes-v-ukraine-gotov-k-cifrovom-349977>

9. Ukraina 2030 E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoiu. URL : <https://strategy.uifuture.org/kraina-zrozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#:~:text=E>

V. V. Topchii. DIGITIZATION IN THE SYSTEM IS A DETERMINANT OF CRIME

This article is about the fact that demoralization has mostly taken over the Internet space. The devaluation of morality based on universal human values, the striking difference between the declarations made by the authorities and the everyday reality of a crisis society, especially during the period of military aggression, which is extremely far from high ethical ideals, create conditions under which the criminal potential of a person is revealed and at the same time such a person remains in cyberspace unidentified. It is indicated that the imperfection of legislative acts regulating the use of cyberspace has a criminogenic value. We draw your attention to the fact that along with political-legal, organizational-management and cultural-psychological determinants, you can also consider digitalization, which together cause the spread of crime in Ukraine.

The opinion is expressed that crime in the digital environment will continue to grow. This is due to the constant rapid development of digitalization as a source of not only new opportunities, but also serious threats and dangers. In addition, with the development and evolution of digitalization, in our opinion, crime will change and acquire new qualities. This, in turn, requires the development and implementation of modern crime prevention measures in the digital society, which in turn requires the formation of modern, highly effective personnel potential. The article provides the author's definition of digitalization as a determinant of crime – the introduction of digital technologies with the existing shortcomings of the organizational component of general uncontrolled access to the use of digitalization technologies with antisocial motivation.

It is noted that users of the Internet space have personally encountered cyber crimes to one degree or another. It is noted that cybercrime includes various types of crimes committed with the help of IT technologies. The object of cyber crimes can be both personal data, bank accounts, and personal information of any field of activity. Therefore, other scientists also believe that cybercrime poses a threat not only to our state, but also at the international level, covering almost the entire world.

Key words: digitalization, cybercrime, criminal offenses, determinants, crime, prevention, modern technologies, information security.

Стаття надійшла до редколегії 3 січня 2024 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.138-145

А. М. Лазебний,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
ORCID ID 0000-0001-9812-6151;
Б. І. Паланська,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: bohdanapalanska@gmail.com
ORCID ID 0009-0001-7133-3959

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

У науковій статті визначено поняття «спеціальних знань» та їх значення під час розслідування кримінальних правопорушень. Розглянуто міжнародний досвід використання спеціальних знань у правоохоронних органах під час розслідування правопорушень проти довкілля та їх вплив на боротьбу з екологічними правопорушеннями у таких зарубіжних країнах, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Німеччина, Італія, встановлено особливості такого застосування.

Встановлено, що спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Вони охоплюють глибоке розуміння методів і технік, які використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, а також експертні знання з різних сфер, які можуть бути застосовані для збору, аналізу та інтерпретації доказів.

Окреслено основні напрями діяльності зарубіжних спеціалістів та експертів під час їхнього залучення до розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля. Насамперед визначено важливість застосування нормативної бази та дотримання міжнародних стандартів, стимулювання функціонування екологічних департаментів, служб, природоохоронних агенцій та екологічної поліції, а також використання спеціальних знань під час проведення екологічних експертиз та моніторингу навколишнього середовища.

Обґрунтовано необхідність залучення спеціалістів та використання їхніх знань для ефективного виявлення та розслідування порушень екологічних законів, притягнення винних до відповідальності, а також розробки стратегії для відновлення природних ресурсів і збереження природного фонду.

Зазначено про актуальність запозичення для нашої країни міжнародного досвіду використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довкілля, адже доведено важливість співпраці між країнами та спеціалістами з різних галузей для захисту навколишнього середовища та забезпечення дотримання екологічних стандартів.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, експертиза, розслідування, правопорушення проти довкілля, екологічні злочини, природоохоронні організації.

Проблема охорони навколишнього середовища була й залишається однією з найважливіших та найактуальніших питань сучасності. Екологічні правопорушення мають великий рівень суспільної небезпеки та загрожують функції життєзабезпечення, яке виконується довкіллям, що призводить до екологічних катастроф. Використання спеціальних знань задля ефективного розслідування правопорушень проти довкілля, впровадження нормативних актів і міжнародних угод у цій сфері є ключовими факторами в процесі розв'язання екологічних проблем як на державному, так і на глобальному міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля привертає все більшу увагу вчених і практиків. Доцільно звернути увагу на праці таких вчених, як Ю. П. Аленін, В. Ю. Шепітько, О. М. Бандурка, В. І. Гаєнко, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, С. О. Книженко, В. А. Колесник, В. П. Корж та інші. Попри значний внесок зазначених вище дослідників, вважаємо за необхідне актуалізувати проблемні аспекти, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, взявши за основу зарубіжний досвід.

Метою статті є визначення поняття спеціальних знань та встановлення особливостей їх використання зарубіжними спеціалістами під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Під час тлумачення поняття «спеціальні знання» потрібно розуміти, що вони являють собою щось, що не є загальнодоступним та загальновідомим, а виключно особи, що мають професійну підготовку й досвід у певній сфері та володіють ними.

Під «спеціальними знаннями» В. Ю. Шепітько визначає систему наукових даних або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [1, с. 11].

На думку В. Г. Гончаренко, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [2, с. 24].

Лазебний А. М., Паланська Б. І. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довкілля

Так, спеціальні знання можемо визначити як професійні знання та вміння у галузі науки, техніки, мистецтва, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні здійснюється в різних формах під час експертизи, консультації, участі спеціаліста у слідчих та інших процесуальних діях. Спеціаліст за своєю сутністю є незалежним, незацікавленим фахівцем, який володіє спеціальними знаннями і навичками, залучений до участі у слідчих та інших процесуальних діях для вирішення спеціальних і проблемних питань, що виникають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Як зазначає А. А. Патик, «спеціаліст» – це посередник між джерелом інформації та доказом у його чистому вигляді [3, с. 134].

Суспільство не стоїть на місці, як наслідок, сучасні технології постійно розвиваються, разом з цим відбувається вдосконалення спеціальних знань, які використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень у різних сферах життєдіяльності. Як уже зазначалося, кримінальні правопорушення проти довкілля є актуальною проблемою міжнародного значення. Саме тому вивчення іноземного досвіду використання спеціальних знань під час розслідування такого виду правопорушень є актуальним та важливим чинником для розвитку нашої держави.

Варто погодитись, що практично в кожній справі щодо розслідування кримінальних правопорушень наявним є використання спеціальних знань, тобто залучаються фахівці-спеціалісти або судово-медичні експерти, які володіють певним обсягом знань, що значно полегшує роботу слідчих у розкритті правопорушень. Адже використання спеціальних знань під час формування та встановлення елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти довкілля сприяє пізнанню події кримінального правопорушення та дій правопорушника, має різні форми й особливості реалізації залежно від слідчих ситуацій на різних етапах розслідування.

Що стосується спеціальних знань у сфері охорони довкілля, то вони охоплюють розуміння екосистем, видів, які перебувають під загрозою вимирання, ефективні методи моніторингу забруднення та впливу на природу. Ці знання є важливими під час розслідування правопорушень, оскільки дають змогу зрозуміти масштаби завданого збитку, визначити правопорушників, а також розробити стратегію відновлення природних ресурсів та навколишнього середовища загалом.

Цікавим є зарубіжний досвід залучення екологічних експертів задля ефективнішого розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Розпочати варто з загального аналізу нормативної бази, яка слугує підґрунтям діяльності, спрямованої на захист довкілля. Однією з найважливіших є Конвенція про біорізноманітність, основною ідеєю якої є положення про те, що держави зобов'язані вживати усіх можливих заходів для збереження різноманітності життя на Землі. Правоохоронці можуть використовувати ці конвенції як основу для розслідування порушень проти довкілля та біорізноманіття.

Спеціалісти та експерти в екологічних справах мають велике значення для забезпечення дотримання законодавства щодо охорони природи та довкілля і

виявлення й припинення порушень, які можуть негативно вплинути на навколишнє середовище, їх робота є необхідною для забезпечення відповідальності за злочини проти довкілля та збереження природи для майбутніх поколінь.

До прикладу, Міжнародне агентство з атомної енергії відіграє центральну роль у становленні міжнародних стандартів використання атомної енергії, проводячи дослідження глобальних проблем і прагнучи зрозуміти, як атомна енергетика може допомогти вирішити ці проблеми [4, с. 552]. Саме тому робота МАГАТЕ у вирішенні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС є яскравим прикладом використання спеціальних знань під час вивчення причин і наслідків аварії, оцінювання ризиків для здоров'я людей та навколишнього середовища, а також розроблення стратегії для зменшення рівня ризиків та негативного впливу на довкілля.

Ще однією сферою, де спеціальні знання мають велике значення, є боротьба з незаконною торгівлею видами, що перебувають під загрозою вимирання. Такі міжнародні організації, як Інтерпол і Міжнародний союз охорони природи, спільно з правоохоронними органами використовують спеціальні знання екологів і біологів для спільного виявлення, розслідування і припинення торгівлі та незаконного полювання на види, що перебувають під загрозою.

Інтерпол займається міжнародним співробітництвом у сфері правопорядку і містить підрозділ, який спеціалізується на боротьбі з екологічними злочинами. Національна робоча група з екологічної безпеки при Інтерполі дає змогу правоохоронним органам стояти поруч із науковими експертами, чийі знання та доступ до ресурсів є безцінними в боротьбі з екологічними злочинцями [5].

У багатьох країнах існують спеціалізовані служби, такі як екологічна поліція, які спеціалізуються на розслідуванні екологічних правопорушень. Ці служби наділені спеціальними повноваженнями і знаннями щодо екологічних питань. Вони можуть проводити розслідування, збирати докази і співпрацювати з іншими відомствами для забезпечення додержання закону в сфері довкілля.

У Сполучених Штатах Америки розслідування правопорушень проти довкілля є складним процесом, який охоплює співпрацю різних агентств та спеціалізованих експертів. Наприклад, у багатьох штатах США існують спеціалізовані екологічні поліцейські агентства, як-от Каліфорнійська екологічна поліція або Луїзіанська водно-екологічна поліція, що мають повноваження розслідувати порушення, пов'язані з лісництвом, рибальством та іншою діяльністю, що стосується довкілля [6].

Екологічні правопорушення в США розглядаються на різних рівнях – від федерального до штатного та місцевого, щоб забезпечити максимально ефективну охорону довкілля.

Федеральним агентством, що відповідає за захист довкілля у США, є Агентство з охорони навколишнього середовища, що має програми та служби для розслідування забруднень повітря, води, ґрунту та інших аспектів охорони довкілля [7].

На штатному й місцевому рівнях функціонують департаменти, які відповідають за охорону природи та рибальства й уповноважені розслідувати порушення, пов'язані з природно-заповідними територіями диких тварин та природними ресурсами, і приватні

консультаційні фірми, які можуть бути найняті компаніями або громадянами для проведення оцінювання впливу на довкілля та надання експертних думок у судових справах.

Американський досвід використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довкілля є прикладом важливого і комплексного підходу до охорони природи та дотримання екологічних законів. На прикладі США бачимо, що спеціалізовані знання й експертиза у сфері охорони природи та довкілля відіграють важливу роль у забезпеченні дотримання екологічних стандартів та виявленні порушень. Такий підхід сприяє покращенню стану довкілля й забезпечує відповідальність за злочини проти природи.

Перейдемо до іншої країни, так, наприклад, діяльність спеціалістів під час розслідування правопорушень проти довкілля у Великій Британії спрямована на забезпечення охорони природи та дотримання відповідних законів. Пошук і збір доказів є ключовим етапом у розслідуванні екологічних правопорушень. Спеціалісти збирають та аналізують інформацію про можливі порушення законодавства, охоплюючи дані з вибірок повітря, води, ґрунту, статистику забруднення та іншу відповідну інформацію.

Природоохоронна агенція в Англії функціонує з метою захисту водних ресурсів, повітря та ґрунтів. Вона відповідає за розслідування й переслідування екологічних правопорушень, охоплюючи забруднення водойм, незаконну забудову на берегах рік та інші екологічні порушення. Діяльність екологічних спеціалістів спрямована на забезпечення того, щоб правопорушення у сфері довкілля не залишалися непоміченими та безкарними, а, навпаки, приводили до активного впровадження заходів для збереження та охорони природи [8, с. 250].

Сутність діяльності експерта та спеціаліста під час розслідування злочинів проти довкілля полягає в наданні технічних, наукових та професійних знань для розкриття, документування і розуміння екологічних порушень. Вони відіграють ключову роль у збиранні доказів, виявленні порушень, встановленні відповідальних осіб і сприяють судовим процесам.

У Німеччині, як і в багатьох інших країнах, слідчі залучають спеціалістів у сфері охорони довкілля, які володіють спеціальними знаннями та методами розслідування правопорушень проти довкілля. Німецький досвід у цьому плані відомий своєю системністю та ефективністю. Так, наприклад, у Німеччині використовуються екологічні експертизи для визначення впливу діяльності на довкілля. Експерти в галузі біології, хімії, геології та інших наук проводять дослідження та аналізи води, ґрунту, повітря та інших проб для встановлення можливих екологічних шкідливостей і джерел забруднення. Сучасні технології, як-от дрони та супутникова зйомка, допомагають у моніторингу довкілля та виявленні порушень. Ці підходи і методи спільно сприяють виявленню та розслідуванню правопорушень проти довкілля в Німеччині, забезпечуючи ефективний контроль і захист навколишнього середовища.

Екологічні органи, як-от Федеральне агентство з охорони навколишнього середовища (UBA), співпрацюють з поліцією та іншими правоохоронними органами для розслідування порушень екологічного законодавства [9].

Як і в попередніх країнах, в Італії також розповсюджене залучення вузькогалузових спеціалістів, які здатні проводити системний моніторинг навколишнього середовища та дотримання екологічних норм і стандартів, а також збирати та проводити аналіз даних і доказів, що стосуються порушень в охороні довкілля, і передавати їх органам слідства. Поширеною є співпраця з громадськістю і місцевими органами для спільного розслідування і вирішення екологічних проблем, а вже на основі результатів розслідування спеціалісти можуть розробляти рекомендації щодо відновлення природного середовища [10].

Об'єднуючи наукові знання й технічну експертизу, екологічні спеціалісти в Італії важливі для збереження природи та забезпечення дотримання законів щодо охорони довкілля у країні, адже відіграють ключову роль у забезпеченні екологічної стійкості та відповідальності за злочини проти довкілля.

Висновок. Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що одним з основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. Реалізувати його неможливо без застосування певних знань, умінь, навичок і компетентностей, здобутих під час професійної підготовки та практичної діяльності за різними галузями знань.

Науково-технічний прогрес як рушійна сила соціально-економічного розвитку зумовлює зміни в суспільних відносинах, зокрема тих, що пов'язані з реалізацією гарантованого державою права безпечно для життя і здоров'я довкілля. Екологічні злочини безпосередньо впливають на зміну клімату, завдають шкоди засобам існування мільйонів людей, призводять до вимушеної міграції та можуть спровокувати поширення вірусів.

Застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля сприяє збиранню, дослідженню, використанню доказової та орієнтувальної інформації для розкриття, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень, а також розроблення організаційних, тактичних, технічних методів, засобів, прийомів для роботи з криміналістично значущою інформацією.

Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довкілля демонструє важливість співпраці між науковцями, екологами та правоохоронними органами. Спеціалізовані знання допомагають ефективно виявляти, розслідувати та припиняти порушення екологічних законів, а також розробляти стратегії для відновлення природних ресурсів і збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
2. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.

3. Патик А. А. Статус, повноваження та відповідальність спеціаліста й інспектора-криміналіста в кримінальному процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 133–142.
4. Лесь І. О. Роль магате у становленні міжнародних стандартів використання атомної енергії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 551–558.
5. Інтерпол / Офіційний вебсайт. URL : <http://surl.li/lrsyy> (дата звернення: 01.10.2023).
6. Jennifer F. Moore, Bradley J. Udell, Julien Martin, Ezechiel Turikunkiko, Michel K. Masozera. Optimal allocation of law enforcement patrol effort to mitigate poaching activities. *Ecological Applications*. 2021.
7. U.S. Environmental Protection Agency. URL : <https://www.epa.gov/> (дата звернення: 01.10.2023).
8. Gibbs, C., McGarrell, E. F., & Sullivan, B. Intelligence-led policing and transnational environmental crime: A process evaluation. *European Journal of Criminology*. 2015. № 12 (2). С. 242–259. URL : <https://doi.org/10.1177/1477370815571947> (дата звернення: 01.10.2023).
9. German Federal Environment Agency Ecological Focus Areas – Crucial for biodiversity in the agricultural landscap. *Position paper*. 2014.
10. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare. Міністерство екології, зеленого розвитку і моря Італії : офіційний вебсайт. URL : <https://www.mase.gov.it/> (дата звернення: 01.10.2023).

REFERENCES

1. Shepitko V. Yu. Problems of using special knowledge through the prism of modern criminal justice in Ukraine. *Forensic examination*. 2014. № 1. P. 11–18.
2. Goncharenko V. G. Special knowledge: genesis, subject, levels, forms of use in proof. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*. 2007. № 2. P. 22–34.
3. Patyk A. A. Status, powers and responsibilities of a specialist and forensic inspector in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2017. № 3. P. 133–142.
4. Les I. O. The role of the magate in establishing international standards for the use of atomic energy. *Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*. 2023. No. 4. P. 551–558.
5. Official website of Interpol. URL : <http://surl.li/lrsyy> (access date: 01.10.2023).
6. Jennifer F. Moore, Bradley J. Udell, Julien Martin, Ezechiel Turikunkiko, Michel K. Masozera. Optimal allocation of law enforcement patrol effort to mitigate poaching activities. *Ecological Applications*. 2021.
7. U.S. Environmental Protection Agency. URL : <https://www.epa.gov/> (access date: 01.10.2023).
8. Gibbs, C., McGarrell, E. F., & Sullivan, B. Intelligence-led policing and transnational environmental crime: A process evaluation. *European Journal of Criminology*. 2015. № 12(2). Pp. 242–259. URL : <https://doi.org/10.1177/1477370815571947> (date of access: 01.10.2023).

Лазебний А. М., Паланська Б. І. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування правопорушень проти довкілля

9. German Federal Environment Agency Ecological Focus Areas – Crucial for biodiversity in the agricultural landscape. *Position paper*. 2014.

10. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare. The official website of the Ministry of Ecology, Green Development and the Sea of Italy. URL : <https://www.mase.gov.it/> (access date: 01.10.2023).

A. M. Lazebnyi, B. I. Palanska. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

This scientific article defines the concept of "special knowledge" and its importance in the investigation of criminal offenses. The international experience of the use of special knowledge in law enforcement agencies in the investigation of crimes against the environment and their influence on the fight against environmental crimes in such foreign countries as the United States of America, Great Britain, Germany, and Italy are considered, and the peculiarities of such use are established.

It has been established that special knowledge is professional knowledge and skills in the field of science, technology, and art, which are necessary for solving issues that arise during the pre-trial investigation of criminal proceedings and consideration of their materials in court. They include a deep understanding of the methods and techniques used in the investigation of criminal offences, as well as expertise in various fields that can be applied to the collection, analysis and interpretation of evidence.

The main areas of activity of foreign specialists and experts in their involvement in the disclosure of criminal offenses against the environment are outlined. First of all, the importance of applying the regulatory framework and complying with international standards, stimulating the functioning of environmental departments, services, environmental protection agencies and environmental police, as well as the use of special knowledge in conducting environmental examinations and environmental monitoring is determined.

The need to involve specialists and use their knowledge to effectively identify and investigate violations of environmental laws, bring the guilty to justice, and develop a strategy for restoring natural resources and preserving the natural fund is justified.

The importance of borrowing the international experience of using special knowledge in the investigation of crimes against the environment for our country has been noted, because the importance of cooperation between countries and specialists from various fields to protect the environment and ensure compliance with environmental standards has been proven.

Key words: *special knowledge, expert, expertise, investigation, crimes against the environment, environmental crimes, environmental protection organizations.*

Стаття надійшла до редколегії 15 січня 2024 року

УДК 343.137

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.146-157

Н. А. Лугіна,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу**e-mail: natali.lugina7@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****Л. В. Гонцовська,***здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти,**Державний податковий університет**e-mail: liana_hontsovska@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9747-7689**

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

У статті досліджуються особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, в теоретичній та практичній площині. Обґрунтовано актуальність досліджуваної теми з точки зору значного збільшення випадків вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми. Проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство України, що стосується досудового розслідування таких кримінальних правопорушень.

Здійснено аналіз початкового етапу кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, як першої стадії досудового розслідування. Встановлено, що найбільш характерною рисою початку кримінального провадження за фактом торгівлі людьми є проблемно-ситуаційний характер, зумовлений латентністю даного кримінального правопорушення. Окреслено особливість досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, яка полягає в тому, що на момент внесення відомостей до ЄРДР склад такого кримінального правопорушення, як торгівля людьми, може бути неоднозначно визнаний і тому може бути розпочате розслідування інших кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані з торгівлею людьми. Проаналізовано слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, які найчастіше проводяться під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми. До першої групи було виокремлено: затримання і допити підозрюваних, допити потерпілих, допити свідків, пред'явлення для впізнання підозрюваних, обшуки, огляд

місця події. Констатовано, що основними негласними слідчими (розшуковими) діями, які важливі під час розслідування таких кримінальних правопорушень, є аудіо-, відеоконтроль особи та спостереження за особою, річчю або місцем. Крім того, в статті проаналізовано експертизи, які проводяться під час розслідування такої групи кримінальних правопорушень. Зокрема, найбільш затребуваними вважаємо судово-медичну, судово-психологічну та судово-психіатричну експертизи.

Ключові слова: торгівля людьми, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Оскільки реалізація норм Конституції України є основною метою державної політики, то можна стверджувати, що як людина загалом, так і окремо вказані вище категорії підлягають першочерговому та пріоритетному захисту з боку держави в межах політики національної безпеки. Однак наразі продовжують відбуватися посягання на здоров'я та життя людини в різних формах, однією з яких є торгівля людьми.

Варто зазначити, що дуже великих масштабів торгівля людьми досягла наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Зі свого боку так само в Україні торгівля людьми почала масово фіксуватися з початку 90-х років ХХ століття.

Сьогодні кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, є проблемою глобального рівня, яка становить серйозну загрозу правам людини та її гідності, крім того, спричиняючи в різний спосіб інші значні моральні, соціальні та економічні шкоди. Ситуацію з кількісними показниками проявів торгівлі людьми змінило повномасштабне вторгнення росії. Воно змусило багатьох українців покинути свої домівки та переїхати в інші регіони України або за кордон, що одразу значно підвищило ризик стати жертвами такого кримінального правопорушення. З огляду на це ключовим аспектом боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, є перш за все їх ефективне досудове розслідування. А тому має бути звернена особлива увага на особливості досудового розслідування таких кримінальних правопорушень в умовах сьогодення. Отже, зважаючи на викладене вище, можна констатувати, що обрана тема має вагоме теоретико-практичне та прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, порушені в працях Ю. П. Аленіна, І. І. Гальоної, П. В. Горбаченко, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарової, Д. О. Корінного, К. С. Кравченко, В. В. Лисенка, А. М. Орлеана, О. М. Скрябіна, Т. І. Созанського, В. В. Турока, П. В. Цимбала та інших. Крім того, означений темі присвятили свої дослідження такі зарубіжні вчені, як А. Т. Галлахер, Х. Д. Клоусон, Т. К. Логан, Д. А. Файнголд, А. Фаррелл та багато інших.

Так, О. М. Скрябін у своїй роботі розглянув особливості розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми, де навів рушійні сили та мету вчинення таких кримінальних правопорушень, а також певні аспекти, які мають

важливе значення для підвищення ефективності їх розслідування [2, с. 134]. Зі свого боку К. С. Кравченко дослідила особливості тактики проведення огляду місця події під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, де також визначила основні види доказів, які можуть бути виявлені під час його проведення [3, с. 100].

Однак попередні дослідження в галузі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, не охоплюють усіх аспектів розслідування цього злочину, зокрема процесуальних та криміналістичних особливостей. Крім того, зміни до кримінального процесуального законодавства України вимагають нових досліджень. Тому актуальним є подальше наукове дослідження цієї теми, яке дає можливість краще зрозуміти її та підвищити ефективність розслідування фактів торгівлі людьми.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного опрацювання кримінального процесуального законодавства України, правозастосовної практики та наукових праць дослідити особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, що буде зроблено за допомогою аналізу певних аспектів відкриття кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми.

Виклад основного матеріалу. Внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – це початкова стадія всього кримінального процесу, а не лише його досудової частини.

Оскільки початок кримінального провадження є першим етапом досудового розслідування, то варто зауважити, що рисою, яка найбільше характеризує початок кримінальних проваджень за фактами кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, є проблемно-ситуаційний характер, який зумовлений тим, що такий вид злочинної діяльності носить переважно латентний характер. Так, це може спричинювати брак інформації, який негативно впливає на початок кримінального провадження та все подальше досудове розслідування.

Початковий етап кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, здійснюється відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Крім того, деякі початкові дії працівників поліції перед внесенням відомостей до ЄРДР регламентуються наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події». Так, відповідно до вказаного нормативно-правового акта «заяви або повідомлення про кримінальні правопорушення, що надійшли до чергової служби головних управлінь Національної поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, уповноважена службова особа після їх реєстрації в ІТС ІППП (журналі ЄО) невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту реєстрації передає до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР та інформує про це керівника головного

управління Національної поліції чи його територіального (відокремленого) підрозділу поліції або особу, яка виконує його обов'язки» [4].

Отже, всі подальші дії щодо початку кримінального провадження та загалом досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, регулюється КПК України.

Відтак, відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, «слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань» (далі – ЄРДР) [5]. Отже, момент внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР є відкриттям кримінального провадження.

Варто зазначити, що у випадку, якщо на момент внесення відомостей до ЄРДР склад такого кримінального правопорушення, як торгівля людьми, не може бути однозначно визнаний і правоохоронні органи не мають достатніх доказів, щоб підтвердити, що відбулася саме торгівля людьми, вони можуть розпочати розслідування інших кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані з торгівлею людьми. Наприклад, вони можуть розслідувати умисні тілесні ушкодження, передачу венеричних захворювань, викрадення особи, сексуальне насильство, примус до статевого контакту або ведення фіктивного підприємництва. Оскільки досить часто інші кримінальні правопорушення можуть бути системою діянь, що складають основний склад торгівлі людьми. На нашу думку, зазначене є особливістю розслідування такого кримінального правопорушення.

Після початкового етапу слідчий приступає до нового умовного етапу досудового розслідування, який полягає у зборі доказів за допомогою проведення слідчих (розшукових) дій, які відіграють важливу роль під час розслідування кримінальних правопорушень. Однак важливо зауважити, що проведені слідчі (розшукові) дії становлять значущу, але не єдину складову процесу розслідування, адже вони взаємодіють, доповнюють одна одну в контексті організаційної, процесуальної та слідчої діяльності.

Відтак, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, «слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [5].

О. П. Свінціцька узагальнила досвід розслідування торгівлі людьми і визначила основні слідчі (розшукові) дії для проведення, а саме віднесла до них: «допит потерпілих, затримання і допит підозрюваних, допити свідків, пред'явлення для впізнання потерпілому підозрюваних з метою їх ідентифікації і конкретизації їх функцій у вчиненні злочину, обшуки, судово-медична експертиза» [6, с. 258].

Підтримуємо думку багатьох учених про те, що огляд місця події є першочерговою слідчою (розшуковою) дією. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, огляду підлягають:

«1) місця утримання та/або експлуатації потерпілої особи. У разі виявлення потерпілих осіб від торгівлі людьми в місцях їх утримання, такі місця, відповідно, підлягають огляду;

2) транспортні засоби. Зазвичай під час вчинення злочинів зазначеного виду злочинці практично завжди використовують транспортні засоби з метою переміщення потерпілих осіб;

3) місце затримання підозрюваних осіб. Такими місцями можуть бути: транспортні засоби, ділянки місцевості, місця громадського користування, а також місця роботи чи проживання зазначених осіб;

4) загальнодоступна інформація, якщо є підстави вважати, що вона має значення для кримінального провадження, – це, зокрема, інформація, яка міститься на інтернет-сайтах (наприклад, на порнографічних сайтах можуть бути розміщені фотографії потерпілих осіб із пропозиціями надання сексуальних послуг, а також фото- та відеоматеріали порнографічного змісту, які були створені за участю потерпілих осіб, оголошення про запрошення на роботу за кордоном із зазначенням контактної інформації тощо)» [7, с. 101].

Варто зазначити, що свідчення підозрюваного під час допиту є одним з найважливіших і найінформативніших джерел доказів у кримінальному провадженні щодо торгівлі людьми. Вони можуть надати слідчому важливу інформацію про обставини кримінального правопорушення, зокрема про мотиви, механізм вчинення, осіб, причетних до цього кримінального правопорушення, та інші важливі деталі.

Як зазначають М. М. Єфімов та Т. А. Старова, під час допиту підозрюваного на момент розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми є можливими три типи ситуацій:

1) підозрюваний дає правдиві свідчення (безконфліктна ситуація);

2) у свідченнях є суперечності;

3) він відмовляється давати свідчення або дає завідомо неправдиві свідчення (гостра конфліктна ситуація) [8, с. 111].

Вважаємо, що під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, важливою слідчою (розшуковою) дією є обшук. Метою обшуку є виявлення та вилучення речових доказів, які можуть допомогти встановити факт вчинення кримінального правопорушення та особу винного. До таких доказів під час розслідування торгівлі людьми можуть належати:

1) трудові договори (контракти) з потерпілими та іншими особами, які підтверджують факт трудової експлуатації;

2) боргові розписки, які свідчать про те, що потерпілий був зобов'язаний працювати за певну плату або виконувати інші умови;

3) документи, що посвідчують особу потерпілих та інших осіб, які можуть допомогти встановити їх особу та місцеперебування;

4) інші предмети, які можуть бути використані для встановлення істини, наприклад, фотографії, відеозаписи, мобільні телефони, комп'ютери тощо.

Після початку кримінального провадження слідчий збирає докази також за допомогою проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України «негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом» [5].

В. А. Колесник зазначає, що «негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення, фіксування та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення» [9, с. 8]. Отже, інформація про проведення негласних слідчих (розшукових) дій є таємною для всіх, крім осіб, які безпосередньо беруть участь у їх проведенні. Це означає, що такі дії не можуть бути розголошені потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим, їхніми захисниками, а також будь-яким іншим особам, які не залучені до їх підготовки та проведення.

КПК України закріплює перелік всіх негласних слідчих (розшукових) дій. У нашому дослідженні зазначили, що «з усіх негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених КПК України, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, можуть бути проведені:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України);
- 2) накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції (стст. 261, 262 КПК України);
- 3) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України);
- 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України);
- 5) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- 6) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- 7) моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України);
- 8) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- 9) контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України)» [10, с. 52].

Спостереження за особою, річчю або місцем є важливою негласною слідчою (розшуковою) дією, яку часто використовують під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми.

Відповідно до ч. 1 ст. 269 КПК України «для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження» [5].

На підставі згаданої вище норми кримінального процесуального закону «можна виділити наступні види спостережень, які можуть бути застосовані під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми:

- 1) спостереження за особою в публічно доступних місцях, яке полягає у візуальному спостереженні за особою, що включає фіксацію її поведінки, контактів з іншими людьми та пересування;

2) спостереження за місцем, яке полягає у візуальному спостереженні за частиною публічно доступного місця, тобто за певною спорудою, будівлею, ділянкою території;

3) спостереження за річчю, яке полягає у візуальному спостереженні за будь-яким предметом матеріального світу, який міг бути пов'язаний із вчиненням кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми» [10, с. 53–54].

Варто зауважити, що під час спостереження як негласної слідчої (розшукової) дії можуть використовуватися спеціальні технічні засоби, які дають змогу отримати інформацію, недоступну для безпосереднього спостереження.

На нашу думку, аудіо-, відеоконтроль особи займає другу сходинку найпоширеніших негласних слідчих (розшукових) дій, які можна провести під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми. Однак потрібно зауважити, що така негласна слідча (розшукова) дія може бути проведена тільки тоді, коли є достатні підстави вважати, що певна особа у будь-який спосіб причетна до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми. Тобто, на нашу думку, логічним є припущення, що проведенню такої негласно слідчої (розшукової) дії передують ряд проведених інших процесуальних дій.

Згідно зі ст. 260 КПК України «аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування» [5].

Необхідно взяти до уваги те, що аудіо-, відеоконтроль особи має деякі особливості проведення, які безпосередньо стосуються того, що «під час досудового розслідування торгівлі людьми переважно проводиться у взаємоз'язку із виконанням спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, злочинної організації або контролем за вчиненням цього злочину. Оптимальним є здійснення комплексної аудіо-, відео фіксації дій особи (осіб) щодо готування, вчинення протиправних дій, спрямованих на торгівлю людьми. Здійснення аудіоконтролю особи (осіб) меншою мірою забезпечує ідентифікацію осіб, чиї протиправні дії зафіксовані конфідентом» [4, с. 39].

Розглянемо використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми. З цього приводу потрібно наголосити, що КПК України не закріплює поняття «спеціальних знань», тому для його розуміння потрібно звернутися до доктрини.

Так, В. Ю. Шепітько стверджує, що «спеціальні знання – це наукові дані (відомості) або навички об'єктивного характеру, отримані у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню» [12, с. 11].

Деякі інші вчені розглядають спеціальні знання як «знання, які лежать в основі відповідних спеціальностей та спеціалізацій, набуваються в процесі навчання та практичної діяльності з певної спеціальності» [13, с. 202].

З огляду на наведене вище спеціальні знання – це знання, які потрібні для професійної діяльності в певній галузі. Вони не є загальновідомими, оскільки вимагають спеціальної підготовки та досвіду в певній сфері.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, спеціальні знання використовуються у двох формах, а саме непроцесуальній та процесуальній.

Так, «непроцесуальна форма – це застосування спеціальних знань спеціалістом, слідчим, прокурором, іншими уповноваженими особами під час розслідування злочинів (ідентифікація особи за документом, підготовка графічних додатків до протоколів слідчих (розшукових) дій, використання даних криміналістичної реєстрації тощо)» [14, с. 97].

Зі свого боку процесуальна форма передбачає проведення судової експертизи.

Необхідність використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, обумовлена складністю цього виду кримінальних правопорушень. Як уже згадувалося вище, торгівля людьми часто носить латентний характер та вчиняється за допомогою складних методів і засобів, які в своїй сукупності вимагають спеціальних знань для їх розкриття.

А тому, «коли торгівля людьми відбувається у формі переміщення потерпілого через державний кордон України за допомогою перетину відповідних контрольно-пропускних пунктів, злочинці зазвичай можуть використовувати підроблені документи, які дозволяють їм перетнути державний кордон і, як наслідок, допомагають їм реалізувати свої кримінально протиправні наміри. У таких випадках виникає потреба в залученні спеціалістів для надання допомоги під час виявлення документів, які використовувалися злочинцями для перетину державного кордону, визначення тих з них, які можуть бути підробленими, їх вилучення та направлення для судової експертизи. Якщо ж при торгівлі людьми перетин державного кордону відбувся поза пунктами пропуску через державний кордон України, спеціалісти можуть залучатися для відбирання зразків, які будуть потрібні надалі для проведення дактилоскопічних та трасологічних експертиз» [15, с. 164].

Аналізуючи наявні наукові роботи, можна дійти висновку, що у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми найчастіше проводяться такі судові експертизи, як судово-медична, судово-психологічна та судово-психіатрична.

Варто зауважити, що під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, яке охоплює відкриття кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, проведення експертиз та інших процесуальних дій, можуть виникати певні труднощі, пов'язані з певними факторами.

Як зазначають І. Сервецький та І. Гальона, «однією з проблем початкової стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, є пошук та аналіз первинної інформації, яка б дала можливість почати кримінального провадження» [16, с. 278]. Підтримуємо таку тезу, адже до відкриття кримінального провадження проводяться організаційно-тактичні та оперативно-розшукові заходи для з'ясування обставин кримінального правопорушення. Ці заходи є

невідкладними та послідовними, що дає можливість максимально повно встановити всі обставини правопорушення.

На нашу думку, щоб ефективно розслідувати кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, необхідно спочатку усунути (або хоча б зменшити) причини, що сприяють цьому кримінальному правопорушенню. До таких причин ми можемо віднести:

- 1) економічні: економічна криза в державі, високий рівень безробіття тощо;
- 2) соціальні: низький рівень освіти, насильство в сім'ях, девіантна поведінка батьків тощо;
- 3) психологічні: надмірно жорстокий контроль або навпаки, бездоглядність з боку інших, наприклад, батьків щодо дитини, слабкий емоційний контакт серед членів родини тощо;
- 4) інформаційні: поширення реклам з неправильною інформацією в них, незнання правил працевлаштування тощо;
- 5) правові: недостатнє покарання злочинців, недостатній правовий захист осіб, постраждалих від торгівлі людьми тощо.

Висновки. Отже, на підставі наведеного, можна зробити висновок про те, що початок досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, чітко регламентований нормами КПК України та деякими іншими нормативними актами. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії є обов'язковою частиною роботи слідчого та прокурора, яка дає змогу збирати докази для розслідування кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з торгівлею людьми. До основних слідчих (розшукових) дій, які відіграють важливе значення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, можна віднести: затримання і допит підозрюваних, допити потерпілих, допити свідків, пред'явлення для впізнання підозрюваних, обшуки, огляд місця події. Зі свого боку основними негласними слідчими (розшуковими) діями, які важливі під час розслідування даних кримінальних правопорушень, є аудіо-, відеоконтроль особи та спостереження за особою, річчю або місцем.

Вважаємо, що усунення проблем досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, зазначених у цій статті, позитивно вплине на досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень за ст. 149 КК України (торгівля людьми).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Скрябін О. М. Особливості розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми у кримінальному судочинстві. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 134–138.
3. Кравченко К. С. Тактика огляду місця події під час розслідування торгівлі людьми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45, т. 2. С. 100–102.

Лугіна Н. А., Гонцовська Л. В. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми

4. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення: 16.12.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Свінціцька О. П. Окремі аспекти проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. *Право і суспільство*. 2018. № 4 (2). С. 256–263.
7. Сандрачук А. А. Окремі аспекти тактики проведення обшуку при розслідуванні торгівлі людьми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 181–183.
8. Єфімов М. М., Старова Т. А. Організаційно-тактичні особливості допиту підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 110–113.
9. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : науково-практичний посібник. Київ : Прецедент. 2014. 135 с.
10. Гонцовська Л. В. Процесуальні та криміналістичні особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми : випускна робота / Державний податковий університет. Ірпінь, 2023. 87 с.
11. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Л. : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
12. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Аленін Ю. П., Аркуша Л. І., Басай В. Д., Берназ В. Д. Харків : Одиссей. 2013. 1104 с.
14. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О. І. Герасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
15. Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана, 19 травня 2023 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 320 с.
16. Сервецький І., Гальона І. Тактика пошуку осіб, причетних до вчинення торгівлі людьми. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 277–284.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 30. St. 141.
2. Skriabin O. M. Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv u sferi torhivli liudmy u kryminalnomu sudochynstvi. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2020. № 4. S. 134–138.

Лугіна Н. А., Гонцовська Л. В. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми

3. Kravchenko K. S. Taktyka ohliadu mistsia podii pid chas rozsliduvannia torhivli liudmy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. 2017. V. 45, t. 2. S. 100–102.
4. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politsii zaiav i povidomlen pro kryminalni pravoporushennia ta inshi podii : nakaz MVS Ukrainy vid 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (data zvernennia: 16.12.2023).
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88.
6. Svintsitska O. P. Okremi aspekty provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia torhivli liudmy z metoiu seksualnoi ekspluatatsii. *Pravo i suspilstvo*. 2018. № 4 (2). S. 256–263.
7. Sandrachuk A. A. Okremi aspekty taktyky provedennia obshuku pry rozsliduvanni torhivli liudmy. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2015. № 2. S. 181–183.
8. Yefimov M. M., Starova T. A. Orhanizatsiino-taktychni osoblyvosti dopytu pidozriuvanykh pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi torhivli liudmy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2019. № 1. S. 110–113.
9. Kolesnyk V. A. Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: kryminalno-protsesualni ta kryminalistychni aspekty pidhotovky i provedennia : naukovopraktychnyi posibnyk. Kyiv : Pretsedent. 2014. 135 s.
10. Hontsovska L. V. Protsesualni ta kryminalistychni osoblyvosti rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z torhivleiu liudmy : vypusknna robota. Derzhavnyi podatkovyi universytet. Irpin. 2023. 87 s.
11. Dokazy ta dokazuvannia u kryiminalnomu provadzhenni : navch. Posibnyk / R. I. Blahuta, Yu. V. Hutsuliak, O. M. Dufeniuk ta in. L. : LvDUVS, 2018. 272 s.
12. Shepitko V. Yu. Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryiminalnoho sudochynstva v Ukraini. *Sudova ekspertyza*. 2014. № 1. S. 11–18.
13. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Naukovopraktychnyi komentar / Alenin Yu. P., Arkusha L. I., Basai V. D., Bernaz V. D. Xarkiv : Odissei, 2013. 1104 s.
14. Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy: albom skhem / O. I. Herasymiv, O. M. Dufeniuk, O. V. Zakharova ta in. Lviv : LvDUVS, 2019. 112 s.
15. Reformuvannia kryiminalnoho provadzhennia v Ukraini: kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty : materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, prysviachenoï pamiaty profesoriv V. P. Bakhina, V. K. Lysychenka, I. Ya. Fridmana, 19 travnia 2023 roku. Irpin : Derzhavnyi podatkovyi universytet, 2023. 320 s.
16. Servetskyi I., Halona I. Taktyka poshuku osib, prychetnykh do vchynennia torhivli liudmy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 2. S. 277–284.

N. A. Luhina, L. V. Hontsovska. PARTICULAR FEATURES OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO HUMAN TRAFFICKING

The article examines certain features of the pre-trial investigation of criminal offenses related to human trafficking in the theoretical and practical plane. The relevance of the research topic is substantiated from the point of view of a significant increase in cases of criminal offenses related to human trafficking. The current criminal procedural legislation of Ukraine related to the pre-trial investigation of such criminal offenses is analyzed.

An analysis of the opening of criminal proceedings during the investigation of criminal offenses related to human trafficking as the first stage of the pre-trial investigation was carried out. It has been established that the most characteristic feature of the opening of criminal proceedings on the fact of human trafficking is the problem-situational nature caused by the latency of this criminal offense. The peculiarity of the pre-trial investigation of criminal offenses related to human trafficking is outlined, which is that at the time of entering information into the Unified register of court decisions, the composition of such a criminal offense as human trafficking may be ambiguously recognized and therefore an investigation of other criminal offenses may be initiated, which may be related to human trafficking. Investigative (search) actions and covert investigative (search) actions, which are most often carried out during the pre-trial investigation of criminal offenses related to human trafficking, are analyzed. The first group was divided into: detention and questioning of suspects, questioning of victims, questioning of witnesses, presentation for identification of suspects, searches, inspection of the scene of the incident. It was established that the main secret investigative (search) actions that are important during the investigation of these criminal offenses are audio and video monitoring of a person and observation of a person, thing or place. In addition, the article analyzes the examinations conducted during the investigation of such a group of criminal offenses. In particular, we believe that forensic medical, forensic psychological and forensic psychiatric examinations are most in demand.

Key words: human trafficking, pre-trial investigation, investigative (search) actions, secret investigative (search) actions, expertise, criminal proceedings.

Стаття надійшла до редколегії 10 січня 2024 року

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.158-165

М. М. Михайлюк,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: mihalyk.mmm@gmail.com

ORCID ID 0009-0002-1109-2134

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено понятійний апарат судового провадження в Україні. Автором наголошено, що реформаційні зміни у сфері кримінального провадження мають на меті впровадження засад, визначених у Конституції України, які визнають найвищою соціальною цінністю права людини на її життя, гідність, честь та безпеку (згідно зі статтею 3 Конституції України). Законодавче забезпечення цих засад базується передусім на визначених у кримінальному процесуальному законі та теорії кримінального процесуального права категоріях та поняттях з метою оптимізації проведення судових розглядів.

Зазначено, що, зважаючи на очевидний факт, що норми як у КПК України, так і в Конституції України мають недоліки методологічного, процесуального і техніко-юридичного характеру, це дає підстави для висновку про актуальність зазначеної проблеми.

Водночас у цьому аспекті важливим є те, що правові відносини, пов'язані з розглядом справ за фактом і наслідками кримінальних правопорушень, регулюються кодексами, назви яких містять ключове слово «кримінальний». Саме ці відносини отримали назву «кримінальне провадження», і весь апарат термінів, що базується на цих поняттях, також містить термін «кримінальний». Однак варто врахувати, що термін «кримінальний» перекладається як «злочинний». Таке розуміння визначених реалій залишає сумніви – чи є цей підхід правильним? Адже подвійне значення слова «кримінальний» може спотворювати справжнє розуміння зазначених реалій та ускладнювати сприйняття понятійно-правових конструкцій, долучених у цей апарат. Це свідчить про техніко-юридичну недолікатість і відсутність авторитету, породжуючи проблеми як методологічного, так і практичного характеру.

Зроблено висновок, що перспективним напрямком удосконалення понятійного апарату кримінального провадження є максимальне наближення правових категорій, які використовує теорія процесуального права та наука кримінального процесу, до правових понять та їхніх систем у кримінальному процесуальному законі.

Ключові слова: понятійний апарат, категорія, судове провадження, суддя, суд, кримінальне провадження.

Реформаційні зміни у сфері кримінального провадження мають на меті впровадження засад, визначених у Конституції України, які визнають найвищою соціальною цінністю права людини на її життя, гідність, честь та безпеку (згідно зі статтею 3 Конституції України). Законодавче забезпечення цих засад базується передусім на визначених у кримінальному процесуальному законі та теорії кримінального процесуального права категоріях та поняттях з метою оптимізації проведення судових розглядів.

У кримінальному провадженні під час ухвалення судових рішень і супутньої діяльності судді ключову роль відіграє розуміння понятійного апарату в конкретній сфері, а також уміння ефективно оперувати ним та застосовувати до конкретних ситуацій. Це створює передумови для ефективного застосування законодавства та є одним із важливих правових інструментів у реалізації завдань кримінального провадження.

Динамічний розвиток законодавчої бази, який ґрунтується на розвитку суспільних відносин, виникненні нових понять та трансформації наукових поглядів на теоретичні конструкції, їх взаємозв'язок із практикою, свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Хоча В. Радецька та Т. Малярчук уже провели дослідження проблем понятійно-категоріального апарату кримінально-процесуального права та криміналістики у своїх дисертаціях, ці дослідження були проведені до прийняття діючого Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] та внесення змін до Конституції України 2016 року. Унаслідок цього, хоча вчені звертали увагу на недоліки окремих норм, що лежать в основі цих правовідносин, ця проблема була об'єктом комплексного дослідження.

Зважаючи на очевидний факт, що норми як у КПК України, так і в Конституції України мають недоліки методологічного, процесуального і техніко-юридичного характеру, це дає підстави для висновку про актуальність зазначеної проблеми.

У цьому аспекті важливим є те, що правові відносини, пов'язані з розглядом справ за фактом і наслідками кримінальних правопорушень, регулюються кодексами, назви яких містять ключове слово «кримінальний». Саме ці відносини отримали назву «кримінальне провадження», і весь апарат термінів, що базується на цих поняттях, також містить термін «кримінальний». Однак варто врахувати, що термін «кримінальний» перекладається як «злочинний». Таке розуміння визначених реалій залишає сумніви – чи є цей підхід правильним? Адже подвійне значення слова «кримінальний» може спотворювати справжнє розуміння зазначених реалій та ускладнювати сприйняття понятійно-правових конструкцій, долучених у цей апарат. Це свідчить про техніко-юридичну неделікатність і відсутність авторитету, породжуючи проблеми як методологічного, так і практичного характеру.

Прикладом таких сумнівних стилістичних конструкцій є переважно вживане поняття «кримінальне провадження». Це поняття може призводити до плутанини, оскільки процесуальне провадження, навіть якщо воно пов'язане з розглядом злочину, само по собі не є кримінальним (злочинним). Воно набуває характеру кримінального лише у випадках грубого порушення закону в ході його здійснення. Такий підхід

зумовлює зауваження, оскільки його введення спричинило б вдячність обох сторін – як тих, хто вчинив правопорушення, так і тих, хто постраждав від нього, якщо б процесуальне провадження було визначено як не кримінальне, а «професійне і справедливе». Отже, замість терміна «порядок кримінального провадження», як зазначено в частині першій статті 1 КПК України, більш адекватним було б визначення «порядку провадження у справах про кримінальні правопорушення», оскільки це не одне й те саме.

Ці сумніви щодо недоліків у Кодексі пояснюються традиційними підходами до найменування юридичних реалій, що ґрунтуються на стереотипах мислення, спричинених наявністю Кримінального кодексу України, і неврахуванням національних методологічних досягнень у цьому напрямі, а також швидкістю, з якою розробники відмовилися від уже випробуваних підходів до регулювання зазначених відносин. Проте ці аргументи стають менш виразними, враховуючи, що зміни в парадигмі їх правового регулювання проводилися з метою їхнього удосконалення.

Саме тому виникає питання, чи можна розглядати це як поліпшення, і чи насправді не було можливості назвати цей Кодекс так, щоб його назва відображала його зміст? У цьому контексті виникає інше питання – чи дійсно так звані процесуальні кодекси України, такі як Кримінальний, Цивільний, Господарський, є виключно процесуальними? З огляду на загальноприйняте розуміння матеріального права як системи норм, що визначають права та обов'язки суб'єктів правовідносин, і процесуального права як системи норм, що регулюють процедуру їхньої реалізації, виявляється, що назва цих кодексів викриває їхній зміст, оскільки вони охоплюють не лише процесуально-правові, а й матеріально-правові норми.

Якщо «процесуальні» кодекси містять матеріально-правові норми, то їхню назву логічніше було б визначити як «Кодекс судочинства». Отже, назва «Кодекс судочинства у справах про кримінальні правопорушення» виявилася б більш відповідною. Вибір назви без зазначення «України» в компенсацію можна пояснити тим, що згідно зі ст. 1 КПК України, крім інших правових актів, ці відносини також регулюються «цим Кодексом». З урахуванням цього більш актуальнішою була б назва «Кодекс про кримінальні правопорушення» замість «Кримінальний кодекс України».

Що стосується процесуального закону, то, на нашу думку, він повинен відповідати всім теоретично визначеним правилам формування правової норми, організації їхньої сукупності та логічному розташуванню. Ці правила охоплюють логічну послідовність викладення, взаємодію нормативних положень, відсутність суперечностей у структурі акта й системі законодавства, максимальну компактність норм з належною глибиною і всеохоплюваністю їхнього змісту, зрозумілість і доступність мови нормативних актів, точність і визначеність термінів та юридичних конструкцій [2]. Об'єднання різних термінів, які використовують у кримінальному провадженні, в одній статті КПК України (навіть при дискусіях стосовно окремих з них) сприяє єднанню правозастосовної практики. Як указує О. І. Баїк, «правова наука відзначається упорядкованою системою взаємопов'язаних, взаємозумовлених та взаємодіючих понять і категорій, які визначаються предметом цієї науки і водночас відображають

логікосемантичну організацію знань у сфері держави і права» [3, с. 43]. І хоча деякі вважають терміносистему «категоріально-понятійний апарат» тавтологією з практичної точки зору [3, с. 41], вона в науці передає зміст позначених явищ і предметів певної галузі. Це питання співвідношення між категоріями, поняттями, правовими інститутами, термінами є об'єктом обговорення як у теорії права, так і у спеціальних галузевих науках.

Кримінальне провадження охоплює різноманітні правові концепції, зокрема загальноправові принципи, як-от законність і верховенство права, міжгалузеві терміни, як кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, відшкодування шкоди, адвокатська діяльність і судова експертиза, а також галузеві поняття, такі як кримінальне провадження, обвинувачення, слідчий суддя та вирок. Завдяки специфіці своєї діяльності, яка обумовлена завданнями та порядком здійснення судочинства (юрисдикційного процесу), деякі міжгалузеві терміни (поняття) отримують різний зміст, як-от докази, доказування та заходи примусу.

Неоднозначність термінів і понять виявляється в тому, що поняття, яке відображає об'єкт, може зазнавати змін, тобто має здатність змінюватися в значенні та сенсі мовного виразу, тоді як термін залишається незмінним [3, с. 47].

Отже, еволюція соціальних відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення та вирішенням пов'язаного з ним суспільно-правового конфлікту, породжує перетворення в термінології, визначеннях термінів та підходах до змісту конкретних понять. Це є об'єктивним процесом. Основним є, на нашу думку, дотримання принципу правової визначеності, який є необхідною складовою верховенства права та гарантує легкість розуміння змісту права й можливість скористатися цим правом у разі потреби. Також важливо відзначити, що поняття, за своєю природою, є основою, оскільки воно характеризує предмет, об'єкт чи явище об'єктивної дійсності, акумулює їх ознаки. Поняття визначається через термін (терміносистему), зміст якого розкривається через дефініцію.

У контексті ставлення до судового провадження, розглядаючи його як складову кримінального процесу і визнаючи його як правову категорію кримінального процесуального права, ми можемо класифікувати всі законодавчо визначені терміни як: 1) загальні, що охоплюють усе кримінальне провадження, такі як «близькі родичі», «обвинувачення», «неповнолітня особа», «закон України про кримінальну відповідальність» та інші; 2) спеціальні, які безпосередньо використовуються в судовому провадженні, такі як «головуючий», «суд апеляційної інстанції», «суд касаційної інстанції», «суд першої інстанції», «суддя», «учасники судового провадження»; 3) побічно пов'язані із судовим провадженням, такі як «сторони кримінального провадження», «дізнання», «досудове розслідування», «прокурор».

Варто зазначити, що всі визначені терміни певною мірою можуть бути пов'язані з судовим провадженням залежно від обставин справи та суддівських переконань. Терміни «обвинувачення» і «державне обвинувачення» мають специфічні ознаки. Перше визначається як «твердження про вчинення певною особою діяння,

передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом». Друге являє собою процесуальну діяльність прокурора, спрямовану на доведення перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, що вчинила кримінальне правопорушення.

Незважаючи на різницю в законодавчому визначенні (обвинувачення – це твердження...; державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора), обидва терміни виконують різні функції для судового провадження: обвинувачення може бути підтримане потерпілим або його представником і фактично може бути стверджене свідком; державне обвинувачення здійснюється виключно прокурором. Незважаючи на це, обидва терміни є процесуальними функціями сторони обвинувачення, до якої належать слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, потерпілий (його представник, законний представник). Відсутність чіткого визначення поняття «процесуальні функції» створює колізії в оцінці змістовного наповнення дефініції «обвинувачення».

Такий термін, як «слідчий суддя», насамперед має, здавалося б, належати до понятійного апарату судового провадження. Однак визначення судового провадження в законодавстві містить підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення судового рішення, а також провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, але не вказує на слідчого суддю.

За визначенням, слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Він може також виконувати роль голови апеляційного суду у випадку, передбаченому законом. Це вказує на те, що слідчий суддя не лише входить у категорію «судді», але має процесуальні обов'язки, які виходять за межі судового провадження.

Зазначимо, що суд, згідно з ч. 6 ст. 22 КПК України, повинен забезпечувати об'єктивність та неупередженість, створюючи необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Суд у кримінальному провадженні виконує функцію правосуддя, що охоплює розгляд кримінального провадження за сутністю від підготовчих дій до остаточного рішення щодо справи.

Отже, існують певні невідповідності в розумінні термінологічного ряду «суд-суддя-слідчий суддя». Для вирішення цього питання, на нашу думку, можуть допомогти законодавчі уточнення у визначенні цих термінів, враховуючи виконання ними процесуальних функцій у кримінальному провадженні.

Деякі дослідники вказують на відсутність терміна «судове слідство» у чинному КПК України. Однак правильно відзначається, що зміст судової діяльності з проведення судового слідства фактично залишається у кримінальному процесуальному законі. Заміна його терміном «судовий розгляд» може призводити до плутанини, оскільки цей термін містить ширші етапи кримінального процесу. Поряд із частинами судового розгляду, судове слідство є підетапом останнього. Можливо, для термінологічної точності та врахування функції слідства, назву цього підетапу потрібно скоригувати, наприклад, використовуючи термін «судове дослідження», яке відображає принцип

судового провадження. Виділення цього етапу в судовому розгляді, на наш погляд, сприятиме уточненню понятійного апарату судового провадження.

Деякі терміни у понятійному апараті кримінального процесуального закону визначаються через інші терміни, які зі свого боку не мають чіткої правової регламентації. Наприклад, «кримінальне провадження» описується як «процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України). Навіть за наявності визначень окремих термінів у деяких випадках це може здаватися тавтологічним, наприклад, «кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження...», «судове провадження – кримінальне провадження ...».

Багато термінів і терміносистем, представлених у КПК України, подаються як перелік складових відповідного поняття, а не способом їх функціонального визначення. Наприклад, «головуючий» описується як «суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи – суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи» (п. 2 ч. 1 ст. 3); «учасники судового провадження» охоплюють «сторони кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача...» (п. 26 ч. 1 ст. 3).

Отже, наявність різноманіття термінологічно-дефініційних, сутнісно-змістовних ознак категорій і понять, що використовуються в судовому провадженні, підкреслює доцільність створення класифікації. Критеріями для групування в межах одного виду можуть слугувати ступінь узагальненості та значущість для кримінального процесуального права загалом, а також для судового провадження зокрема. Ці критерії можуть бути фундаментальними для побудови понятійного апарату об'єктів (явищ), що розглядаються та підтримуються теоретико-методологічно на рівні континентальної системи права, якою користується вітчизняна правова система. Другий рівень визначають основні поняття кримінального провадження, які мають правову регламентацію в кримінальному процесуальному законі та інших нормативно-правових актах. Третій рівень представлений специфічними поняттями судового провадження. Ознакою їх приналежності до понятійного апарату судового провадження є їхнє використання для реалізації функції правосуддя в кримінальному процесі.

Перспективним напрямом удосконалення понятійного апарату кримінального провадження є максимальне наближення правових категорій, які використовує теорія процесуального права та наука кримінального процесу, до правових понять та їхніх систем у кримінальному процесуальному законі. Важливим є усунення розбіжностей у тлумаченні деяких категорій і понять між теоретичним підходом та законодавчою практикою, оскільки лише надання їм чіткого нормативно-правового змісту забезпечить їх єдність у сфері правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/shon/4651-17> (дата звернення: 14.01.2024).
2. Бугайчук А. А. Формування кримінальних процесуальних норм в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 10–11 квіт. 2020 р. Одеса : ПФП, 2020. С. 105–109.
3. Баїк О. І. Понятійно-категоріальний апарат податкового права України : дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2019. 522 с.
4. Карабаза Н. Ф. Категорії та поняття судового провадження у кримінальному процесі України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2021. Вип. 16. С. 215–226.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/shon/4651-17> (data zvernennia: 14.01.2024).
2. Buhaichuk A. A. Formuvannia kryminalnykh protsesualnykh norm v Ukraini. *Priorytety rozvytku yurydychnykh nauk u KhKhI stolitti* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 10–11 kvit. 2020 r. Odesa : PFP, 2020. S. 105–109.
3. Baik O. I. Poniatiino-katehorialnyi aparat podatkovoho prava Ukrainy : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Lviv, 2019. 522 s.
4. Karabaza N. F. Katehorii ta poniattia sudovoho provadzhennia u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriiia ta praktyka)*. 2021. Vyp. 16. S. 215–226.

M. M. Mykhailiuk. CONCEPTUAL APPARATUS OF COURT PROCEEDINGS IN UKRAINE

The article examines the conceptual apparatus of court proceedings in Ukraine. The author emphasized that the reformation changes in the field of criminal proceedings are aimed at implementing the principles defined in the Constitution, which recognize the highest social value of a person's right to life, dignity, honor, and safety (according to Article 3 of the Constitution of Ukraine). The legislative provision of these principles is based primarily on the categories and concepts defined in the criminal procedural law and the theory of criminal procedural law, with the aim of optimizing the conduct of court proceedings.

It is noted that, taking into account the obvious fact that the norms of both the CCP and the Constitution of Ukraine have methodological, procedural and technical-legal shortcomings, this gives grounds for concluding that the mentioned problem is relevant.

In this regard, it is important in this aspect that legal relations related to the consideration of cases based on the fact and consequences of criminal offenses are regulated by codes, the names of which include the keyword "criminal". It is these relations that have received the name "criminal proceedings", and the entire apparatus of terms based on these

Михайлюк М. М. Понятійний апарат судового провадження в Україні

concepts also includes the term "criminal". However, it is worth considering that the term "criminal" is translated as "criminal". This understanding of certain realities leaves doubts - is this approach correct? After all, the double meaning of the word "criminal" can distort the true understanding of the mentioned realities and complicate the perception of conceptual and legal constructions included in this apparatus. This indicates a technical and legal deficiency and a lack of authority, giving rise to problems of both a methodological and a practical nature.

It was concluded that a promising direction for improving the conceptual apparatus of criminal proceedings is the maximum approximation of legal categories used by the theory of procedural law and the science of criminal procedure to legal concepts and their systems in the criminal procedural law.

Key words: *conceptual apparatus, category, court proceedings, judge, court, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 18 січня 2024 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.166-173

В. О. Тигов,
аспірант,
ПВНЗ «Європейський університет»
e-mail: tigov1993@gmail.com
ORCID ID 0009-0000-8891-631X

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЗІ ЗМІ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено питання взаємодії правоохоронних органів під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки. Зазначено, що встановлення належного рівня правопорядку є необхідною умовою для розвитку демократії в Україні. Зміцнення та захист цього порядку покладаються на різноманітні державні та недержавні інституції, зокрема державні органи влади. Україна, подібно до більшості країн з представницькою демократією, має три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову. Однак серед органів влади, на які покладено обов'язки щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, особливе значення відіграють правоохоронні органи.

Констатовано, що сьогодні ЗМІ сформувалися в особливий інститут демократії, що впливає на всі сфери життя суспільства, зокрема кримінальне судочинство. Конституційне право громадян на отримання інформації про боротьбу зі злочинністю в Україні є основою для здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади у сфері правопорядку. Тому потреба в залученні можливостей ЗМІ для потреб органів дізнання та досудового слідства є актуальною, особливо стосовно злочинів проти основ національної безпеки в той час, коли в Україні іде війна. Обґрунтовано, що вплив інформаційних чинників на всі соціальні структури є невід'ємною характеристикою сучасного суспільства. Україна, перебуваючи в стані війни, повільно, але систематично рухається в напрямі світових стандартів інформаційної епохи.

Акцентовано увагу на тому, що на сьогодні більшість друкованих та аудіовізуальних ЗМІ вже існують в електронній версії в мережі «Інтернет». Це дає змогу правоохоронцям використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС) для пошуку криміналістично значущої інформації, її класифікації та збереження у відповідних банках даних.

Зроблено висновок, що важливо враховувати, що існує зворотний зв'язок між потребами суспільства та його можливостями створювати такі системи. Чим більше криміналізоване суспільство, тим воно економічно слабше й потребує значно більше ефективних інструментів для боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: взаємодія, ЗМІ, злочини проти основ національної безпеки, розслідування, слідчі.

Встановлення належного рівня правопорядку є необхідною умовою для розвитку демократії в Україні. Зміцнення та захист цього порядку покладаються на різноманітні державні та недержавні інституції, зокрема державні органи влади. Україна, подібно до більшості країн з представницькою демократією, має три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову. Однак серед органів влади, на які покладено обов'язки щодо забезпечення правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій, особливе значення відіграють правоохоронні органи.

У сучасному демократичному суспільстві ключовим джерелом державної влади є народ. З цієї причини органи влади не можуть ефективно діяти без активної підтримки громадян. У цьому контексті особливу важливість отримують недержавні інституції, які сприяють утвердженню правопорядку та законності. Один із таких інститутів, якому відведено значущу роль, – засоби масової інформації (ЗМІ). Завдання ЗМІ полягає в сприянні вирішенню цих важливих завдань не способом вживання державного примусу, що характерно для органів влади, а способом впливу на сферу духовного й ідеологічного розвитку суспільства.

На сьогодні ЗМІ сформувалися в особливий інститут демократії, що впливає на всі сфери життя суспільства, охоплюючи кримінальне судочинство. Конституційне право громадян на отримання інформації про боротьбу зі злочинністю в Україні є основою для здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади в сфері правопорядку. Отже, важливість залучення ресурсів засобів масової інформації для задоволення потреб органів правопорядку та досудового розслідування стає надзвичайно актуальною, особливо в контексті злочинів, що становлять загрозу національній безпеці, зокрема в період війни в Україні.

Аналіз проведених досліджень ученими-криміналістами вказує на відсутність системності та наукового обґрунтування в цьому напрямі діяльності органів правопорядку. До цього моменту відсутнє повне розуміння можливих способів і тактичних принципів використання засобів масової інформації під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки. Багато праць, присвячених цій проблемі, висвітлюють традиційні форми діяльності правоохоронних органів, які були розроблені в минулому столітті, і тому вони відстають від вимог сучасної злочинності.

Вплив інформаційних факторів на всі соціальні структури є необхідною рисою сучасного суспільства. Україна, перебуваючи у стані війни, поступово, але систематично рухається в напрямі глобальних стандартів інформаційної ери. Важливо зазначити, що розвиток інформаційних технологій не обмежується лише технічними аспектами, але значною мірою охоплює гуманітарні сфери. Це привело до виникнення та накопичення знань у нових гуманітарних наукових галузях, як-от соціальна психологія, інформаційне право, пропаганда, соціологія, реклама, журналістика, теорія комунікацій тощо.

Учені цих галузей приділяють значну увагу вивченню ролі ЗМІ та впливу масової інформації на суспільне життя. І зрозуміло, що з часом кримінальні структури стали використовувати ці наукові досягнення для злочинних цілей. У зв'язку із такими негативними тенденціями завдання правоохоронних органів у справах розкриття та

розслідування кримінальних правопорушень на початку XXI століття стає особливо актуальним, вимагаючи нових, нетрадиційних підходів. Серед них здатність фахівців права (слідчих, прокурорів, адвокатів) ефективно взаємодіяти з мас-медіа, які займають важливе положення в новій для правоохоронних органів інформаційній сфері. Від цієї взаємодії залежить ефективність боротьби з сучасною злочинністю, зокрема у сфері національної безпеки.

Багато вчених-криміналістів, а саме В. Бахін, П. Біленчук, І. Герасимов, І. Гора, Л. Драпкін, В. Кузьмічов, В. Образцов, В. Перкін, Г. Прокопенко, П. Цимбал, В. Шиканов, Н. Шурухнов та інші, розглядали питання використання ЗМІ під час розслідування злочинів. Майже в кожному сучасному підручнику з криміналістики відзначаються можливості використання допомоги ЗМІ в процесі розслідування злочинів. Однак потрібно зауважити, що докладних досліджень цього наукового питання вчені-криміналісти до цього часу не проводили.

У ході вивчення проблеми долучення ЗМІ до сфери кримінального судочинства вчені вказують на деякі позитивні аспекти їх використання в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності [1]:

- мінімізація витрат часу, зусиль і фінансів, що призводить до процесуальної економії;
- швидкість у здійсненні ініціувального впливу на населення;
- майже необмежений простір, на який може поширюватися залучення населення до розшуку злочинця та розслідування злочину через ЗМІ. На сьогодні це питання особливо актуальне під час виявлення колаборантів на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією ворога;
- створення ситуації, яка найбільше сприяє розкриттю протиправного діяння через ЗМІ. Велике значення має аспект розголошення інформації перед населенням про особу, яка вчинила тяжкий злочин. Це створює умови, які ускладнюють наступну злочинну протиправну діяльність і запобігають ухиленню від відповідальності;
- сприяння підвищенню рівня правового усвідомлення та соціально-правової активності серед населення.

Водночас варто зазначити, що працівники правоохоронних органів, такі як слідчі, оперуповноважені й прокурори, повинні розуміти, що застосування засобів масової інформації в контексті кримінального провадження, незважаючи на позитивні аспекти, також несе ризики та загрози для успішного розкриття й розслідування злочинів, зокрема проти основ національної безпеки. Сюди входять конкретні та потенційні можливості використання кримінальними елементами інформації, яку розповсюджують ЗМІ, для протидії органам досудового слідства, вчинення протиправних дій, розголошення конфіденційних даних досудового слідства або дізнання, а також для дискредитації працівників правоохоронних органів та інше. З урахуванням цих обставин можна зробити висновок, що використання засобів масової інформації слідчими під час розслідування злочинів вимагає тактичного підходу.

Актуальний стан використання інформаційних повідомлень від ЗМІ правоохоронними органами під час розкриття та розслідування злочинів проти основ національної

безпеки охоплює різноманітні аспекти, як-от формування громадської думки, проведення пошукової роботи, виявлення злочинів, протидія розслідуванню, а також розкриття таємних комунікацій учасників організованих злочинних груп і терористичних організацій. Ці напрями використання ЗМІ правоохоронними органами у сфері кримінального провадження не є вичерпним переліком. Дієвість їх застосування в подальшому буде визначатися рівнем вивчення та систематизації практичного досвіду оперативно-розшукової та слідчої діяльності, а також розвитком нових методів запобігання неправомірному використанню повідомлень ЗМІ.

Необхідно вказати, що використання можливостей ЗМІ у діяльності правоохоронних органів, які розкривають та розслідують злочини проти основ національної безпеки, є лише однією з аспектів удосконалення правоохоронної роботи. Однак з урахуванням зростаючого впливу інформаційних чинників на всі сфери суспільства це стає необхідністю. Так, діяльність правоохоронних органів в Україні у сфері кримінального провадження повинна базуватися на розумінні закономірностей функціонування ЗМІ. Отже, перед правоохоронцями постає завдання вивчити взаємодію із засобами масової інформації, ефективно використовувати їх потенціал у завданнях з розкриття та розслідування злочинів проти основ національної безпеки й уміло взаємодіяти, для того щоб мінімізувати пагубний вплив, спрямований на функціонування правоохоронних органів.

Існують ключові та необхідні напрями, які українські дослідники, як-от І. Неонов, А. Письменницький, В. Серьогін, О. Денисова, В. Московець, ідентифікують як основні сфери, де органи дізнання та досудового слідства можуть використовувати ЗМІ. Серед цих напрямів використання ЗМІ можна виділити такі: здійснення юридичного виховання серед населення; стимулювання активної участі громадян у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; припинення, блокування чи нейтралізація факторів, які сприяють вчиненню злочинів; ефективне використання передових методів запобігання кримінальним правопорушенням; підвищення авторитету та інші аспекти. Ці аспекти повністю віддзеркалені в зазначених напрямках діяльності, які визначені в Законі України «Про Національну поліцію».

Для підвищення ефективності використання ЗМІ в розкритті кримінальних правопорушень та пошуку злочинців вчені рекомендують такі заходи: чітко визначити мету та завдання громадськості; вибрати відповідну форму подання матеріалу; узгодити з редакцією час публікування інформації (місце, обсяг, стиль повідомлення) [1]. Використання ЗМІ для досягнення цих цілей допомагає зекономити час, оперативно інформує населення і створює можливість використовувати зусилля всіх соціальних груп на необмеженій території. Це також позитивно впливає на рівень правового усвідомлення та соціальної активності широкого кола осіб [2].

Ефективно впроваджена система інформування щодо діяльності органів дізнання та досудового слідства вирішує ряд ключових завдань. Ці завдання охоплюють розповсюдження серед населення та суспільства своєчасної та об'єктивної інформації про їх діяльність, запобігання поширенню неправдивої рейкової інформації, пов'язаної з цією діяльністю, яка сьогодні активно розповсюджується в різних телеграм-каналах.

Крім того, система надає інформацію громадянам щодо методів самозахисту та правильної поведінки у випадку виявлення злочинної поведінки. Також забезпечує пояснення та коментарі щодо заходів, спрямованих на припинення та розкриття найбільш суспільно небезпечних злочинів, таких як колабораційна діяльність, шпигунство, перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань тощо. Крім того, відбувається звернення до населення з проханням надання допомоги у вирішенні конкретних завдань правоохоронних органів [3].

Зазначене вище належить до різних аспектів використання ЗМІ органами дізнання та досудового слідства. Проте щодо діяльності інформаційних служб, сучасні науковці не мають однозначності визначення цієї діяльності. Деякі вчені визначають основну мету інформування населення, охоплюючи використання ЗМІ як правове виховання. Він розглядає правове виховання як складний процес з трьома рівнями. Початковий рівень охоплює ефект знання, де особа знайомиться з проблемою та отримує нові знання. Другий рівень – ефект переконання, де знання активно перетворюється на переконання. Найвищий рівень – ефект дії, де відбувається формування в громадянина готовності та вміння діяти відповідно до закону. На основі зазначеного вище, правове виховання поділяють на правову освіту, правове навчання, правову пропаганду і правову агітацію [2].

Пропаганда успішно використовує абстрактні об'єкти, і це не зменшує її ефективності. Абстрактність об'єкта дає змогу пропаганді працювати набагато ефективніше в періоди кризового розвитку ситуації, як стверджує Г. Почепцов [4]. Проте, на противагу пропаганді, діє контрпропаганда, яка охоплює методи відбиття негативної інформації. Серед прийомів контрпропаганди можна зазначити:

1. Пряме спростування, яке повинно бути достовірним і швидко досягати аудиторії, щоб запобігти можливості поширення негативного впливу повідомлення опонента.
2. Непряме спростування, спрямоване на піддавання сумніву достовірність повідомлення опонента.
3. Відволікання уваги, що охоплює введення нових тем, які відволікають увагу від основної проблеми.
4. Мовчання, іноді ефективне в тому, щоб уникнути поширення чужої інформації.
5. Мінімізація, яка акцентує увагу на позитивних аспектах, стосовно себе в повідомленні опонента.
6. Попередження, яке охоплює розповсюдження інформації, яку може представити опонент.

Слідча діяльність, будучи формою соціальної активності, охоплює участь великої кількості осіб, таких як свідки, потерпілі, підозрювані, експерти та інші, з якими слідчому необхідно взаємодіяти як безпосередньо, так і опосередковано. Отримання слідчим різновиду інформації, навіть у випадках відсутності безпосереднього особистого контакту, все ж відбувається в умовах опосередкованої взаємодії, в межах комунікації. Отже, можна стверджувати, що слідчий, проводячи розслідування кримінального провадження, функціонує в конкретному комунікативному середовищі, і його діяльність повинна ґрунтуватися на розумінні комунікативних закономірностей.

Сьогодні завдяки науковим дослідженням, здійсненим на основі теорії комунікації, в цій галузі накопичено достатньо знань і практичного досвіду, які можна ефективно використовувати в слідчій діяльності, зокрема в розшуковій роботі слідчого.

Під час вирішення завдань розшукового характеру слідчим доводиться часто перебувати в інформаційному середовищі, яке зазначається рядом особливостей, як-от невизначеність початкової ситуації, невизначеність розвитку цієї ситуації в процесі подальших слідчих (розшукових) дій, непередбачуваність дій осіб, залучених до досудового розслідування, відсутність традиційних методів для розв'язання поставлених завдань та невизначеність самого процесу слідчої діяльності. Часто проведення тільки слідчих дій та оперативно-розшукових заходів не дає можливості подолати ситуацію інформаційної невизначеності. Замість пасивного очікування корисної інформації щодо об'єкта розшуку, яка може бути випадковою, слідчий може здійснювати активні дії, використовуючи комунікативні зв'язки з населенням та взаємодіючи з різними ЗМІ. Враховуючи, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і перебуває в розшуку, залишається активною частиною соціального середовища, слідчий може встановити зв'язок з нею через різноманітні взаємодії та комунікацію в громадському просторі. Це стає надзвичайно важливим у зусиллях визначити місцеперебування об'єкта розшуку.

Ефективність розповсюдження розшукової інформації значно підвищується завдяки використанню різних каналів ЗМІ, оскільки одне й те саме повідомлення може бути опубліковане в різних джерелах. Ця стратегія виходить із різниці в аудиторії різних каналів, оскільки деякі люди можуть використовувати один канал, тоді як інші обирають інший (наприклад, деякі читають газети, тоді як інші слухають марафон єдиних новин або слідкують за повідомленнями в соціальних мережах і месенджерах). Крім того, це дає змогу максимально використовувати особливості кожного каналу. Наприклад, інформацію про номер, марку та ознаки вкраденого автомобіля можна поширити через телеграм-канал недовзі після вчинення протиправного діяння, а фоторобот підозрюваного може бути оприлюднений у друкованих ЗМІ та телебаченні.

Під час визначення змісту повідомлень для публікації в ЗМІ слідчий повинен урахувати ймовірний психоемоційний стан злочинця. Необхідно взяти до уваги, що особа, яку розшукують, перебуває у стані постійної внутрішньої напруги через те, що може бути розкрита її злочинна діяльність, бажання дізнатися інформацію про дії слідчого, наявність у нього доказів та взаємодію з іншими учасниками. Це призводить до підвищеного інтересу розшукуваної особи до сприйняття інформації. З огляду на це перед слідчим стоїть завдання дієво застосувати цю ситуацію, маневруючи інформацією, створити в особи, яка ховається, уявлення про хід розслідування в потрібному напрямі. Використовуючи медійні повідомлення про результати розслідування, слідчий сподівається, що це може вплинути на розшукувану особу, викликати в неї рефлексивну реакцію та впорядковане керування її поведінкою і психічним станом, що дає можливість встановити її місце перебування і, врешті-решт, затримати.

На сьогодні більшість друкованих та аудіовізуальних ЗМІ вже існують в електронній версії в мережі «Інтернет». Це дає змогу правоохоронцям використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АПС) для пошуку криміналістично значущої інформації, її класифікації та збереження у відповідних банках даних.

На жаль, варто зазначити, що недостатнє матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності стоїть на заваді створення відповідних інформаційно-аналітичних підрозділів та АППС в Україні. Створення АППС є досить витратною ініціативою. Навіть країни з високорозвиненою економікою, як-от США, витрачають кошти на етапне фінансування подібних проєктів. Важливо враховувати, що існує зворотний зв'язок між потребами суспільства та його можливостями створювати такі системи. Чим більше криміналізоване суспільство, тим воно економічно слабше і потребує значно більше ефективних інструментів для боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. К. : Либідь, 1999. 536 с.
2. Шепітько В. Ю. Теорія криміналістичної тактики : монографія. Харків : Гриф, 2002.
3. Грищенко О. М., Шкляр В. І. Основи теорії міжнародної журналістики. К. : Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2002.
4. Почепцов Г. Г. Інформація @ дезінформація. К. : Ніка-Центр; Ельга, 2001.

REFERENCES

1. Mykheienko M. M., Nor V. T., Shybiko V. P. Kryminalnyi protses Ukrainy : pidruchnyk. K. : Lybid, 1999. 536 s.
2. Shepitko V. Yu. Teoriia kryminalistychnoi taktyky : monohrafiia. Kharkiv : Hryf, 2002.
3. Hryshchenko O. M., Shkliar V. I. Osnovy teorii mizhnarodnoi zhurnalistyky. K. : Vyd.-polihr. tsentr «Kyivskyi un-t», 2002.
4. Pocheptsov H. H. Informatsiia @ dezinformatsiia. K. : Nika-Tsentr; Elha, 2001.

V. O. Tygov. INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT BODIES WITH THE MEDIA IN THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST THE BASICS OF NATIONAL SECURITY

The article examines the issue of cooperation of law enforcement agencies in the investigation of crimes against the foundations of national security. It is noted that the establishment of an appropriate level of law and order is a necessary condition for the development of democracy in Ukraine. Strengthening and protecting this order rests with a variety of state and non-state institutions, including state authorities. Ukraine, like most countries with representative democracy, has three branches of government – legislative, executive and judicial. However, law enforcement agencies are of particular importance among the authorities responsible for ensuring law and order, protecting the rights and legitimate interests of citizens, state and public organizations.

It was established that today mass media have formed into a special institution of democracy, which affects all spheres of society, including criminal justice. The constitutional right of citizens to receive information about the fight against crime in Ukraine is the basis for public control over the activities of authorities in the sphere of law and order. Therefore, the need to involve the mass media for the needs of investigative bodies and pre-trial investigations is urgent, especially as regards crimes against the foundations of national security at a time when Ukraine is at war. It is substantiated that the influence of informational factors on all social structures is an integral characteristic of modern society. Ukraine, being in a state of war, is slowly but systematically moving towards world standards of the information age.

Attention is focused on the fact that today most of the printed and audiovisual media already exist in an electronic version on the Internet. This allows law enforcement officers to use automated information retrieval systems (AIPS) to search for forensically significant information, classify it and store it in appropriate data banks.

It was concluded that it is important to take into account that there is an inverse relationship between the needs of society and its capabilities to create such systems. The more criminalized a society is, the weaker it is economically and needs much more effective tools to fight crime.

Keywords: *interaction, mass media, crimes against the foundations of national security, investigations, investigators.*

Стаття надійшла до редколегії 10 січня 2024 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.174-181

М. В. Троханчук,
аспірант,
ПВНЗ «Європейський університет»
e-mail: mtrohanchuk02@gmail.com
ORCID ID 0009-0006-4682-2917

САМОВІЛЬНЕ ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджено криміналістичну характеристику самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Автором зазначено, що проблеми розслідування правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельних ділянок та незаконним будівництвом, були об'єктом вивчення численних вчених як у вітчизняному, так і в міжнародному контексті. Однак значущі зміни у стані, структурі та динаміці цих правопорушень вимагають проведення комплексного наукового дослідження криміналістично значущої інформації. Ця інформація має охоплювати способи та умови вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та незаконного будівництва, а також фактори злочинного втручання, конкретні сліди та наслідки діяльності чи бездіяльності посадових осіб, спеціально уповноважених представників та інших осіб. Необхідно також розробити систему елементів для криміналістичної характеристики цих правопорушень, наукові методи, тактичні прийоми та рекомендації, спрямовані на ефективне розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Наголошено, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень посідає важливе місце в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ця концепція в криміналістиці є системою найбільш значущих ознак. Аналіз таких ознак і навіть їх взаємозв'язку дає змогу ефективно розкривати і розслідувати вчинене кримінальне правопорушення. Джерелом криміналістичної характеристики є вивчення та узагальнення досвіду слідчої і судової практики, що дає можливість у слідчій діяльності виділити ті основні елементи, із сукупності яких складається модель вчиненого кримінального правопорушення.

Зроблено висновок, що самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, як правило, здійснюють посадові особи підприємств, організацій, установ та приватні підприємці.

Ключові слова: самовільне зайняття земельної ділянки, самовільне будівництво, розслідування, криміналістична характеристика.

Проблеми розслідування правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельних ділянок та незаконним будівництвом, були об'єктом вивчення багатьох вчених як у вітчизняному, так і в міжнародному контексті. Однак значущі зміни у стані, структурі та динаміці цих правопорушень вимагають проведення комплексного наукового дослідження криміналістично значущої інформації. Ця інформація має охоплювати способи та умови вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та незаконного будівництва, а також фактори злочинного втручання, конкретні сліди та наслідки діяльності чи бездіяльності посадових осіб, спеціально уповноважених представників та інших осіб. Необхідно також розробити систему елементів для криміналістичної характеристики цих правопорушень, наукові методи, тактичні прийоми та рекомендації, спрямовані на ефективне розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Вирішення зазначеної проблеми має велике значення для подальшого розвитку науки криміналістики і вимагає подальших наукових розробок.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень посідає важливе місце в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ця концепція в криміналістиці є системою найбільш значущих ознак. Аналіз таких ознак і навіть їх взаємозв'язку дає змогу ефективно розкривати і розслідувати вчинене кримінальне правопорушення. Джерелом криміналістичної характеристики є вивчення та узагальнення досвіду слідчої і судової практики, що дає можливість у слідчій діяльності виділити ті основні елементи, із сукупності яких складається модель вчиненого кримінального правопорушення.

Як свідчить аналіз матеріалів слідчої та судової практики, представникам правоохоронних органів нерідко доводиться стикатися з істотними труднощами в разі виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 197-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» [1]. Ця ситуація зумовлена особливостями механізму вчинення такого кримінального правопорушення та недостатнім рівнем дослідження питань, що стосуються методики його розслідування.

У зв'язку з цим, **метою** статті є розробка криміналістичної характеристики самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва як основи практичних рекомендацій щодо їх розслідування.

Виклад основного матеріалу. Масовість порушень у сфері землекористування та наявність значної суспільної шкоди зумовили прийняття змін до КК України, пов'язаних із встановленням відповідальності за незаконне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України). Сутність методики розслідування такого кримінального правопорушення як галузі криміналістики полягає в наукових положеннях, що визначають планування й організацію розкриття кримінальних правопорушень та їх запобігання. Загалом основна роль належить криміналістичній характеристиці, яка сприяє формуванню слідчих версій і вибору напрямку розслідування.

Основними структурними елементами криміналістичної характеристики самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є способи вчинення: предмет кримінального правопорушення, а також особа злочинця.

Предметом кримінального правопорушення в науці кримінального права розглядають «будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення» [2, с. 93] або речі матеріального світу, впливаючи на які, винна особа завдає шкоди певним суспільним відносинам [3, с. 73]. Як зазначає В. Я. Тацій, «у разі коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється насамперед і нерідко за допомогою отриманих про нього даних з'ясовуються інші ознаки злочину» [4, с. 49]. Зазначене вище пояснює доцільність встановлення та опису типових ознак предмета кримінальних правопорушень, самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво як елемента їх криміналістичної характеристики.

Предмет аналізованих кримінальних правопорушень безпосередньо визначено у ст. 197-1 КК України, а саме: земельна ділянка (чч. 1, 2), земельні ділянки особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах або зонах особливого режиму використання земель (ч. 2), будівлі та споруди на самовільно зайнятій земельній ділянці (чч. 3, 4) [1].

Насамперед, потрібно зазначити, що зазначені вище об'єкти права власності є нерухомим майном. У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення (ч. 1 ст. 181 ЦК України). Оскільки поняття нерухомого майна розкривається в законодавстві України по-різному, то аналіз таких визначень дає підстави виділити наступні загальні ознаки нерухомості. По-перше, об'єкти розташовані на земельній ділянці й нерозривно з нею пов'язані, а по-друге, переміщення нерухомого майна неможливе без його знецінення та зміни його призначення. У Юридичній енциклопедії наведено таке визначення нерухомого майна: земельні ділянки й те, що розташоване на них і безпосередньо з ними пов'язано (будівлі, споруди, водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження тощо). Тобто об'єкти, переміщення яких без шкоди їхньому призначенню неможливе [5, с. 152].

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що, крім земельної ділянки, будівель та споруд, до об'єктів нерухомості також належать водні об'єкти, ліси та багаторічні насадження.

Варто зазначити, що, відповідно до ч. 2 ст. 20 Земельного кодексу України, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197-1 КК України, може бути земельна ділянка будь-якої категорії земель, зокрема особливо цінні землі, землі охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон або зон особливого режиму використання земель.

Зазначені категорії земель в силу свого особливого правового статусу мають певні обмеження щодо володіння, користування та розпорядження такими земельними ділянками [6].

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого чч. 3 та 4 ст. 197-1 КК України, є будівлі або споруди на самовільно зайнятій земельній ділянці. Потрібно зазначити, що поняття будівель та споруд у зазначеній статті КК України відсутнє, а

наводиться, зокрема, у Податковому кодексі України (далі – ПК України). Відповідно до ст. 14.1.15 ПК України будівлі – земельні поліпшення, що складаються з носійних та огорожувальних або сполучених (носійно-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення майна, тварин, рослин, збереження інших матеріальних цінностей, провадження економічної діяльності. Спорудженнями в цьому ж Кодексі названі земельні поліпшення, які не належать до будівель і призначені для виконання спеціальних технічних функцій (ст. 14.1.238 ПК України) [7].

Резюмуючи викладене вище, можна дійти невтішного висновку, що з визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ч. ч. 3 і 4 ст. 197-1 КК України, необхідно керуватися поняттями «будівля» та «споруда», які більш чітко та повно визначені в ПК України. Вони містять ознаки нерухомого майна, різні між собою та мають вирішальне значення під час кваліфікації аналізованого кримінального правопорушення.

На нашу думку, предметом кримінального правопорушення, передбаченого чч. 3 та 4 ст. 197-1 КК України, є не лише будівлі, а й споруди на самовільно зайнятій земельній ділянці, а тому таке визначення предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197-1 КК України, є неповним. Вважаємо, що предметом досліджуваного нами кримінального правопорушення є найбільш деталізована частина земельної ділянки (чч. 1 і 2), будівля та споруда (чч. 3 та 4 ст. 197-1 КК України). Як свідчать результати проведеного нами дослідження, аналіз узагальненої судово-слідчої практики, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197-1 КК України, здебільшого є земельні ділянки, які використовують для посіву сільськогосподарських культур; меншу частину складають земельні ділянки, що використовуються для будівництва гаражів, магазинів або надання культурного відпочинку громадянам; приблизно 10 % – ділянки будь-якої категорії земель, зокрема особливо цінні землі, землі охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон або зон особливого режиму використання земель.

Істотне значення в криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво мають типові способи вчинення кримінального правопорушення. У теорії кримінального права спосіб розглядається як складовий елемент об'єктивної сторони кримінального правопорушення [2]. Водночас під способом вчинення кримінального правопорушення розуміють певний порядок, метод, послідовність дій та прийомів, що використовуються особою під час вчинення умисних або необережних кримінальних правопорушень, пов'язаних з вибіркоким використанням засобів вчинення кримінальних правопорушень.

Частина науковців під способом вчинення кримінального правопорушення розуміють комплекс вольових актів суб'єкта (суб'єктів) кримінального правопорушення, вчинених діянням чи бездіяльністю, умисно чи ненавмисно, спрямованих на підготовку, вчинення та приховування кримінального правопорушення (або реалізацію одного з цих елементів), детермінованих об'єктивними та суб'єктивними факторами, а також ситуацією досконалого діяння, що відображаються зовні у вигляді матеріальних та ідеальних

слідів кримінального правопорушення і використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження кримінального правопорушення.

Інші дослідники визначають індивідуальний метод вчинення кримінального правопорушення як систему об'єктивних та суб'єктивних проявів поведінки суб'єкта до, під час та після вчинення ним кримінального правопорушення. Цей метод залишає виразні сліди зовнішньо, які, з використанням криміналістичних методів та засобів, дають змогу отримати уявлення про сутність події, особливості злочинної поведінки злочинця та його індивідуальні характеристики.

Аналізуючи погляди різних учених, вважаємо, що спосіб кримінального правопорушення, передбачений ст. 197-1 КК України, може бути визначений як сукупність умисних актів поведінки особи, спрямованих на порушення вимог чинного земельного законодавства під час використання земель. До типових способів вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, згідно з дослідженнями матеріалів слідчої та судової практики, належать такі:

- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво без отримання дозволу на оренду земельної ділянки або будівництво об'єктів без оформлення відповідних договорів оренди або проектно-кошторисної документації;
- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, яке здійснюється після отримання дозволу на оренду земельної ділянки або будівництво об'єктів, але без оформлення відповідних договорів оренди або затвердженого проекту;
- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, яке відбувається після закінчення терміну дії договору про оренду земельної ділянки;
- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, вчинене обмеженням доступу до ділянки, встановленням охорони, експлуатацією об'єктів водного фонду;
- самовільне будівництво на земельній ділянці, не відведеній для цієї мети;
- самовільне будівництво з суттєвими порушеннями будівельних норм і правил;
- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, вчинене підробленням документів;
- самовільне зайняття земельної ділянки або самовільне будівництво, вчинені посадовими особами з використанням свого службового становища, без отримання дозволу на оренду земельної ділянки, або будівництво об'єктів без оформлення відповідних договорів оренди чи проектно-кошторисної документації.

Аналізуючи матеріали слідчої практики, можна назвати типові схеми вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельного законодавства, вчинені посадовими особами:

- зловживання під час надання юридичним та фізичним особам у власність та користування землі сільськогосподарського призначення;
- відчуження землі з використанням невизначеності кордонів у більшості населених пунктів;
- зловживання під час визначення та застосування коефіцієнтів у разі зміни цільового призначення землі;

*Троханчук М. В. Самовільне зайняття земельної ділянки:
криміналістична характеристика*

- незаконне будівництво на території природно-заповідного фонду та в рекреаційних зонах;
- викрадення коштів, що сплачуються під час операцій із землею та за виконання робіт;
- незаконне заволодіння земельними ділянками приватизацією на них об'єктів нерухомості;
- незаконне використання земель для видобутку корисних копалин або їх забруднення.

Спосіб вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є основним структурним елементом криміналістичної характеристики зазначених кримінальних правопорушень, який зі свого боку кореляційно взаємопов'язаний з предметом кримінального правопорушення, обстановкою його вчинення, слідами злочинної діяльності, а також особою злочинця. Останній являє великий інтерес у вчених різних галузей знань і займає одне з центральних місць їх досліджень. Таке питання було розглянуто філософами, соціологами, кримінологами, криміналістами, спеціалістами в галузі кримінального права й кримінального процесу та іншими вченими. Одним із елементів криміналістичної характеристики самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є характеристика конкретних особливостей злочинця.

Характеристика особи правопорушника повинна охоплювати не лише окремі аспекти її особистості, але й ті, які надають повніше уявлення про її загальний образ. Отже, аналіз особистості злочинця повинен охоплювати інформацію про її поведінку в різних сферах життя (робота, побут), а також у специфічних сферах, характерних для тих, хто вчиняє кримінальні правопорушення (сфера кримінально-правових відносин). Крім того, необхідно досліджувати соціально-психологічні та емоційно-вольові властивості цієї особи для отримання повноцінного розуміння її характеру.

Потрібно приймати погляди тих учених, які стверджують, що під час формування криміналістичної характеристики особи правопорушника необхідно враховувати не лише кримінологічні дані про цю особу, а саме: соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, але також і її психологічні особливості.

Як свідчать результати проведеного нами дослідження, аналіз узагальненої судово-слідчої практики, серед осіб, які здійснюють самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, потрібно виділяти такі групи: 1) посадові особи; 2) приватні підприємці; 3) фізичні та інші особи.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає можливість зробити висновок, що самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, як правило, здійснюють посадові особи підприємств організацій та установ (50 % кримінальних проваджень) та приватні підприємці (41 % кримінальних проваджень). Зазначені особи зазвичай це – чоловіки середнього віку, мають вищу освіту, у минулому не притягувалися до кримінальної відповідальності. Вивчення особи злочинця дає можливість виокремити деякі закономірності в поведінці підозрюваних під час досудового розслідування і судового розгляду, це дає можливість слідчому вибрати певну тактику під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва складається з трьох основних елементів: предмета, способу вчинення кримінального правопорушення, а також особи злочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III / ВР України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студ. юрид. спец. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків : Юрінком-Інтер ; Право, 2001. 416 с.
3. Пінаєв О. О. Курс лекцій із Загальної частини кримінального права. Х. : Юридичний Харків, 2001. 289 с.
4. Тацій В. Я. Об'єкт та предмет злочину в радянському кримінальному праві. Х. : Вища школа, Вид. при Харківському держ. університеті, 1988. 198 с.
5. Юридична енциклопедія в 6 томах / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.). К. : Укр. енцикл., 1998.
6. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 80.
7. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2341-III / VR Ukrainy. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 12.01.2024).
2. Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna chastyna : pidruchnyk dlia stud. yuryd. spets. ; za red. profesora M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ia. Tatsiia. Kyiv – Kharkiv : Yurinkom-Inter ; Pravo, 2001. 416 s.
3. Pinaiev O. O. Kurs lektzii z Zahalnoi chastyny kryminalnoho prava. Kh. : Yurydychnyi Kharkiv, 2001. 289 s.
4. Tatsii V. Ia. Obiekt ta predmet zlochynu v radianskomu kryminalnomu pravi. Kh. : Vyshcha shkola. Vyd. pry Kharkivskomu derzh. universyteti, 1988. 198 s.
5. Iurydychna entsyklopediia v 6 tomakh / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.). K. : Ukr. entsykl., 1998.
6. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 3–4. St. 80.
7. Podatkovi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*.

M. V. Trokhanchuk. ARBITRARY OCCUPATION OF A LAND PLOT: CRIMINAL CHARACTERISTICS

The article examines the forensic characteristics of arbitrary occupation of a plot of land and arbitrary construction. The author states that the problems of investigating criminal offenses related to arbitrary occupation of land and arbitrary construction were the subject of research in the works of many domestic and foreign scientists. At the same time, significant changes in the state, structure and dynamics of these criminal offenses require a comprehensive scientific study of forensically significant information about the methods and circumstances of the arbitrary occupation of a plot of land and arbitrary construction, the subject of criminal encroachment, specific traces and consequences of the activities and inaction of officials, specially authorized persons, other persons and the development of a system of elements of the forensic characteristics of these criminal offenses, scientific methods, tactical techniques and recommendations aimed at the investigation of the specified criminal offenses.

It is emphasized that the forensic characteristics of criminal offenses occupy an important place in the methodology of investigation of certain types of criminal offences. This concept in criminology is a system of the most significant signs. The analysis of such signs, and even their interrelationship, allows to effectively reveal and investigate the committed criminal offense. The source of the forensic characteristics is the study and generalization of the experience of investigative and judicial practice, which allows in the investigative activity to single out the main elements that make up the model of the committed criminal offense.

It was concluded that arbitrary occupation of land and arbitrary construction are usually carried out by officials of enterprises, organizations and institutions and private entrepreneurs.

Key words: arbitrary occupation of land, arbitrary construction, investigation, forensic characteristics.

Стаття надійшла до редколегії 12 січня 2024 року

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.182-189

О. П. Шовкопляс,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: bemrsud_4a@ukr.net

ORCID ID 0009-0004-4018-6943

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА В СУДІ

У статті досліджено психологічні особливості діяльності прокурора в суді. Зазначено, що прокурор не перебуває вище суду; його роль полягає в підтримці ефективної діяльності суду. Основне завдання прокурора в ході обвинувальної промови під час судового засідання полягає в кваліфікованому аналізі доказів. Він повинен переконати інших учасників судового процесу в надійності та об'єктивності цих доказів.

Наголошено, що під час кваліфікації кримінального правопорушення прокурор повинен розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу України, обґрунтувати застосування цієї статті, а також висвітлити об'єктивні та суб'єктивні аспекти відповідного складу кримінального правопорушення. Під час визначення покарання прокурор повинен враховувати особистісні особливості обвинуваченого, такі як ціннісні орієнтації, мотиваційна сфера, стиль поведінки, основні риси характеру та інші аспекти.

Доведено, що лише об'єктивний аналіз позитивних і негативних якостей особистості обвинуваченого, проведений державним обвинувачем, може сприяти винесенню справедливого вироку. Це стає особливо актуальним під час розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із неповнолітніми. У таких випадках аналіз формування особистості неповнолітнього злочинця може розкрити фактори, що суттєво впливають на його кримінальну поведінку (наприклад, вплив пияцтва батьків, недостатня контрольованість поведінки в школі, негативний вплив ззовні тощо). Соціальний і психологічний аналіз особистості підлітка та його оточуючого середовища, об'єктивна оцінка впливу цього середовища на його психіку та поведінку є важливими аспектами роботи державного обвинувача.

Отже, виступаючи в суді у кримінальному провадженні, прокурор представляє державу, вимагаючи від себе виняткової уважності до аналізу доказів, бездоганих висновків і високого рівня мовної вправності. Різні аспекти прокурорської діяльності у вигляді обґрунтування в обвинувальній промові взаємодіють як комплекс, вирішуючи свої завдання. Згуртована професійна структура особистості прокурора є визначальною для досягнення високого рівня компетентності, навичок та умінь у його професійній діяльності як державного обвинувача.

Ключові слова: прокурор, державне обвинувачення, обвинувальна промова, суд, судовий розгляд.

Діяльність прокурора виявляється в широкому спектрі обов'язків. Він взаємодіє як із роботою державних органів і посадових осіб, так із захистом законних інтересів та прав громадян. Робота прокурора у сфері обвинувальної діяльності повинна гармонійно поєднуватися з іншими аспектами його служби.

Важливо зазначити, що прокурор не перебуває вище суду; його роль полягає в підтримці ефективної діяльності суду. Основне завдання прокурора в ході обвинувальної промови під час судового засідання полягає в кваліфікованому аналізі доказів. Він повинен переконати інших учасників судового процесу в надійності та об'єктивності цих доказів.

У випадку якщо обвинувачений відмовляється визнати свою вину, прокурор повинен детально вивчити всі представлені докази, порівняти їх з іншими, зазначити їх надійність і здійснити аналіз експертних висновків. У випадку коли докази не підтверджують обвинувачення, прокурор повинен відмовитися від підтримки державного обвинувачення.

Під час кваліфікації кримінального правопорушення прокурор повинен розкрити зміст відповідної статті Кримінального кодексу України, обґрунтувати застосування цієї статті, а також висвітлити об'єктивні та суб'єктивні аспекти відповідного складу кримінального правопорушення. Під час визначення покарання прокурор повинен враховувати особистісні особливості обвинуваченого, такі як ціннісні орієнтації, мотиваційна сфера, стиль поведінки, основні риси характеру й інші аспекти.

Визнають за справедливе твердження, що під час опису особи обвинуваченого відображається не лише характеристика самого прокурора, але й його ставлення до людей, розуміння їхніх проблем, рівень професійної та психологічної підготовки.

Прокурор, діючи в суді, завжди повинен дотримуватися принципу: покарання може бути ефективним тільки в тому випадку, якщо воно є законним, справедливим і жорстко індивідуалізованим. Психологічний аспект цього принципу полягає в такому:

- надто суворе покарання може негативно вплинути на особистість;
- надто м'яке покарання може підірвати довіру до справедливості системи.

Судова практика підтверджує, що найбільш складною частиною обвинувальної промови прокурора є характеристика особистості обвинуваченого. Часто можна помітити тенденцію до надмірного використання виразів, що може призвести до неприпустимого приниження людської гідності. Водночас важливо згадати слова видатного юриста: «...стриманість у слові, обдуманість і справедливість у висновках, а також поруч із осудом вчиненого злочину – ставлення до підсудного без однобічності і без образи його гідності».

Лише об'єктивний аналіз позитивних та негативних якостей особистості обвинуваченого, проведений державним обвинувачем, може сприяти винесенню справедливого вироку. Це стає особливо актуальним під час розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із неповнолітніми. У таких випадках аналіз формування особистості неповнолітнього злочинця може розкрити фактори, що суттєво впливають на його кримінальну поведінку (наприклад, вплив пияцтва батьків, недостатня контрольованість поведінки в школі, негативний вплив ззовні тощо). Соціальний та

психологічний аналіз особистості підлітка і його оточуючого середовища, об'єктивна оцінка впливу цього середовища на його психіку та поведінку є важливими аспектами роботи державного обвинувача. Цей соціально-психологічний аналіз стає одним з доказових факторів під час визначення прокурором міри покарання. Треба також відзначити, що прокурор у провадженні про кримінальні правопорушення неповнолітніх виступає не тільки як обвинувач, але й як вихователь, роз'яснюючи сутність законів, принципи моралі та способи запобігання кримінальним правопорушенням, що впливає на зміст і форму його виступу в суді та на сприйняття його слів усіма учасниками судового засідання.

Значну увагу в обвинувальних виступах прокурора приділяють викладенню фактичних даних. На жаль, деякі представники прокуратури, замість проведення кваліфікованого аналізу доказів, обмежуються простим переказом матеріалів провадження. Виклад фактичних обставин провадження у формі оповідання, замість аналітичного підходу, помітно зменшує ефективність виступу прокурора в суді і може слугувати показником його професійної непридатності.

Важливо відзначити, що не всі кримінальні провадження вимагають обов'язкового викладу фактичних обставин у промові прокурора. Ситуації, коли це є необхідним, можна виділити у таких випадках:

- 1) прокурор наполягає на зміні обсягу обвинувачення;
- 2) прокурор вимагає зміни кваліфікації складу кримінального правопорушення;
- 3) між прокурором і захистом виникає незгода щодо фактичних обставин провадження.

Прокурор повинен особливо ретельно розглядати виправдувальні версії, які представлені в судовому розгляді захисником і обвинуваченим. Така ретельність і скрупульозність в аналізі доказів також є обов'язковими у випадках, коли обвинувачення ґрунтується на побічних доказах. Оскільки взаємозв'язок цих доказів опосередкований певними обставинами і «не лежить на поверхні», завданням прокурора в цій ситуації є зробити ці зв'язки явними.

Психологічно важким аспектом у діяльності прокурора в суді є його взаємодія зі стороною захисту. У своїх висловлюваннях та репліках прокурор повинен утримуватися від голосливості та необ'єктивності. Прояв поваги до адвоката є нормою його спілкування під час полеміки.

Отже, прокурор повинен систематично аналізувати події, пов'язані з кримінальним правопорушенням, з метою доведення того, що подія справді трапилася, і винен у її скоєнні саме обвинувачений. Навіть якщо справа здається очевидною і обвинувачений визнає свою провину, прокурор не може відмовитися від обов'язку довести обвинувачення. Внутрішнє переконання прокурора в обґрунтованості та законності обвинувачення повинно базуватися на доказах усіх обставин провадження. У випадку якщо матеріали судового слідства не підтверджують обвинувачення, прокурор повинен відмовитися від обвинувачення. Це є важливим психологічним кроком, оскільки він вимагає переступити через власні сумніви та визнати недостатність підстав для обвинувачення. Науковці визнають, що в цьому може бути причина майже повної відсутності відмов прокурорів від обвинувачення в судовій практиці [1].

Для успішної роботи прокурора важливо володіти певними якостями, які можна визначити, враховуючи особливості професіограми прокурора. Пізнавальна (пошукова) діяльність прокурора передбачає розвиток усіх процесів. Оскільки прокурорська діяльність належить до складної інтелектуально-практичної сфери, це підтримує необхідність певних психічних якостей у прокурора, таких як спостережливість, допитливість, стійкість уваги, вміння зосереджувати її на важливих завданнях протягом визначеного часу тощо. Ці якості є необхідними в зв'язку, з одного боку, з жорсткими межами закону, який регулює діяльність державного обвинувача, а з іншого – з характером кримінальних проваджень, таких як вбивства, бандитизм тощо, а також з соціальною обстановкою, в якій відбувається його робота.

Пізнавальна (пошукова) діяльність прокурора набуває особливого значення під час проведення допитів у залі судового засідання членів злочинного угруповання, де його спостережливість та орієнтація в ситуації розкриваються повним обсягом.

Одним із найсуттєвіших аспектів професійної діяльності прокурора є його комунікативна компетенція. Спілкування відіграє ключову роль у роботі державного обвинувача, адже воно пов'язане з установленням об'єктивної істини в кримінальних провадженнях. Прокурор у процесі судового розгляду взаємодіє з адвокатами, експертами, обвинуваченими, потерпілими, свідками, і для кожної з цих груп важливо знайти відповідний підхід та стиль взаємодії. Отже, варто особливо наголосити на необхідності володіння прокурором мистецтвом ведення промови, оскільки, «слово – один із найпотужніших інструментів людини. Воно стає вражаючим, коли використовується вдало, щиро і вчасно. Вміле висловлення може захопити та засліпити навколишнім блиском. Отже, моральний обов'язок судового оратора – користуватися цією зброєю обережно та розумно, зробивши своє слово слугою глибокого переконання й уникаючи схильності до зовнішньої форми...». Майстерність прокурора в обвинувальній промові також є важливим критерієм його професійної компетентності. Судова практика демонструє, що завдяки розвиненим комунікативним навичкам та умінням прокурор у зміцненні взаємодії з підсудним може спричинити відвертість і стимулювати його бажання звільнитися від неправдивої інформації, щоб надати точні свідчення. Майстерність у постановці запитань, ведення діалогу та вплив на емоційний стан підсудного відіграють важливу роль у створенні такого психологічного стану.

Основна сутність конструктивної (реконструктивної) сторони діяльності прокурора полягає у вмілому аналізі та синтезі інформації, яка була зібрана під час підготовчого провадження, з метою розроблення концепції державного обвинувачення. Пояснення цього аспекту охоплює:

- коли прокурор переглядає матеріали досудового розслідування, його ментальна активність спрямована насамперед на відтворення події кримінального правопорушення (процес відтворення події, яка відбулася в минулому, на основі зібраних доказів);
- визначення правдивості обставин та планування судової стратегії є ключовою частиною конструктивної сторони прокурорської діяльності [2].

Робота на конструктивному плані вимагає від прокурора високого рівня оперативної та тривалої пам'яті, здатності до аналітичного мислення та уяви, а також

таких рис розуму, як глибина (здатність вникати в сутність фактів, передбачати результати вчинків), широта (можливість охоплювати велике коло питань і фактів), швидкість (здатність швидко оцінювати обстановку і приймати обдумані рішення), критичність (здатність обдумувати факти, виявляти помилки тощо), гнучкість (здатність аналізувати явища з різних точок зору, варіювати методи дій тощо).

Важливими аспектами в організаційній сфері прокурорської діяльності є його організаторські та вольові здібності. Організаторські здібності виявляються в ефективній співпраці з різними спеціалістами, такими як криміналісти, психологи, педагоги, медики та інші, під час консультацій.

Також виявлення організаторських здібностей проявляється в навичках власної роботи, таких як своєчасне освоєння матеріалів досудового розслідування, проведення кваліфікованого аналізу, отримання додаткової інформації, підготовка відповідних матеріалів для виступу в суді тощо.

Вольові якості прокурора, такі як цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, зібраність, ініціативність та рішучість, гарантують готовність державного обвинувача до викликів у вирішенні складних завдань для підтримки державного обвинувачення.

Засвідчувальна сторона прокурорської діяльності пов'язана з використанням письмової промови під час складання відповідних постанов. Вміння чітко висловлювати свої думки в письмовій формі є для прокурора не менш важливим, ніж уміння висловлювати їх усно.

Під час судового розгляду справи прокурор виявляє потребу в заповненні прогалин досудового розслідування і демонструє свій ораторський талант. Його виступ у суді відрізняється грамотністю, лаконічністю, обґрунтованістю та юридичною точністю.

Обвинувальна промова прокурора, яку він виголошує безпосередньо після закінчення судових дебатів, зазначається такими особливостями:

- акцентує увагу суду на існуючих психологічних конфліктах;
- має наступальний, рішучий і позитивний характер;
- є символом неодмінності покарання за злочини проти особи і держави;
- відображає глибокий аналіз структури кримінального правопорушення, його юридичної кваліфікації (відповідно до статей Кримінального кодексу України) і правомірності застосування закону.

У промові прокурора проводиться аналіз злочинної події та її юридичної кваліфікації, надається мотив кримінального правопорушення, розглядаються характеристики обвинуваченого, потерпілого, а також причини та умови, які сприяли вчиненню протиправної дії. Важливо враховувати, що простий перелік доказів не достатній, і необхідний глибокий аналіз зібраних обвинувальних даних. У висновку прокурор звертається до судді, складу суду, присяжних із закликом призначити справедливе покарання.

Проте у промовах прокурора часто відсутній психологічний аналіз особистості обвинуваченого і потерпілого, а також недостатньо розглядається психологічний механізм вчинків осіб.

Під час судового розгляду прокурор вступає у дискусію з різними учасниками судового процесу, такими як адвокат, обвинувачений чи потерпілий. Взаємодія забезпечується встановленням психологічного контакту з учасниками дискусії та здатністю уникати конфронтацій у спілкуванні. Оскільки державному обвинувачеві часто доводиться протистояти опозиції осіб, які мають власні інтереси у вирішенні справи, важливо залишатися спокійним, коректним і ввічливим у взаємодії з будь-яким опонентом. Незалежно від переконань прокурора у власній правоті й обґрунтованості аргументів захисника чи обвинуваченого важливо утримувати об'єктивність і не виявляти роздратування. Якщо, наприклад, державний обвинувач не погоджується з думкою адвоката-захисника, йому потрібно довести необґрунтованість тверджень останнього, ґрунтуючись на фактах і нормах закону.

Також варто зупинитися на виховному аспекті діяльності прокурора. Виховна діяльність прокурора базується на суворому дотриманні права, уважному відношенні до особистості й об'єктивному аналізі представлених документів, заяв, скарг та інших матеріалів. Важливо уникати ситуацій, де прокурори перетворюють аналіз зібраних доказів у форму знущання, глузування або висловлюють неприязні коментарі щодо людського горя.

Стан і структура злочинності в країні значно впливають на громадян. Кожен успіх прокуратури, особливо в справах зі значущим суспільно-психологічним відтінком, має відзначатися прозорістю. На противагу цьому бюрократизм, некомпетентність і неетичне ставлення до громадян можуть негативно позначитися на громадськості. Виховний вплив прокурора направлений на оперативність та цілеспрямованість застосування відповідних покарань.

Своєчасний розгляд скарг і заяв громадян має значний виховний ефект. Прокурор повинен вміло взаємодіяти з громадянами, бути грамотним, аргументовано висловлювати свої думки та інші навички. Отже, прокурор повинен оволодіти знаннями в галузі психології, естетики, етики, риторики та інших суміжних галузей. Такий підхід дає змогу прокурору розвивати абстрактне та логічне мислення, формувати юридичний світогляд і виховувати необхідні психологічні якості для успішної професійної діяльності.

Отже, виступаючи в суді у кримінальному провадженні, прокурор представляє державу, вимагаючи від себе виняткової уважності до аналізу доказів, бездоганних висновків і високого рівня мовної вправності. Різні аспекти прокурорської діяльності у вигляді обґрунтування в обвинувальній промові взаємодіють як комплекс, вирішуючи свої завдання. Згуртована професійна структура особистості прокурора є визначальною для досягнення високого рівня компетентності, навичок та умінь у його професійній діяльності як державного обвинувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лугіна Н. А., Кушнір З. О. Роль прокурора в кримінальному провадженні щодо приватного провадження в умовах реформування органів прокуратури. *Електронне науково-практичне фахове видання «Журнал східноєвропейського права»*. 2020. Випуск 74. С. 51–57.
2. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. К. : МАУП, 2004. 436 с.
3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. К., 2013. 352 с.

REFERENCES

1. Luhina N. A., Kushnir Z. O. Rol prokurora v kryminalnomu provadzhenni shchodo pryvatnoho provadzhennia v umovakh reformuvannia orhaniv prokuratury. *Elektronne naukovo-praktychne fakhove vydannia «Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava»*. 2020. Vypusk 74. S. 51–57.
2. Bed V. V. Yurydychna psykholohiia : navch. posib. 2-he vyd., dop. i pererobl. K. : MAUP, 2004. 436 s.
3. Konovalova V. O., Shepitko V. Iu. Yurydychna psykholohiia : pidruchnyk. K., 2013. 352 s.

O. P. Shovkoplias. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROSECUTOR'S ACTIVITIES IN COURT

The article examines the psychological features of the prosecutor's activity in court. It is noted that the prosecutor is not above the court; its role is to support the effective operation of the court. The main task of the prosecutor during the indictment speech during the court session is a qualified analysis of the evidence. He must convince other participants in the legal process of the reliability and objectivity of this evidence.

It is emphasized that during the qualification of a criminal offense, the prosecutor must reveal the content of the relevant article of the Criminal Code, justify the application of this article, and also highlight the objective and subjective aspects of the relevant composition of the criminal offense. When determining the punishment, the prosecutor must take into account the personal characteristics of the accused, such as value orientations, motivational sphere, behavior style, main character traits and other aspects.

It has been proven that only an objective analysis of the positive and negative qualities of the accused's personality, conducted by the public prosecutor, can contribute to a fair verdict. This becomes especially relevant when considering criminal proceedings involving minors. In such cases, the analysis of the formation of the personality of a juvenile criminal can reveal factors that significantly influence his criminal behavior (for example, the influence of parental drunkenness, insufficient control of behavior at school, negative influence from the outside, etc.). Social and psychological analysis of a teenager's personality and his environment, an objective assessment of the impact of this environment on his psyche and behavior are important aspects of the public prosecutor's work.

Шовкопляс О. П. Психологічні особливості діяльності прокурора в суді

It was concluded that speaking in court in criminal proceedings, the prosecutor represents the state, demanding from himself exceptional attentiveness to the analysis of evidence, impeccable conclusions and a high level of language skills. Various aspects of the prosecutor's activity in the form of justification in the indictment interact as a complex, solving their tasks. The cohesive professional structure of the prosecutor's personality is decisive for achieving a high level of competence, skills and abilities in his professional activity as a public prosecutor.

Key words: prosecutor, state indictment, indictment, court, trial.

Стаття надійшла до редколегії 16 січня 2024 року

УДК 343.13

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.190-196

С. О. Яцюк,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: yatsukserhg@gmail.com

ORCID ID 0009-0007-3235-497X

ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО) ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ

У статті досліджено гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування домашнього арешту. Наголошено, що зовнішню та внутрішню політику України не можна розглядати окремо від процесу європейської інтеграції, оскільки зміни, що відбуваються в нашій країні, відкривають нові можливості для встановлення якісно нових стосунків з країнами-партнерами Європи та всією світовою спільнотою. Ствердження України як демократичної держави на світовій арені вимагає активної участі національної правової системи та правоохоронних органів, особливо в умовах кризових явищ, які сьогодні є в нашій країні. У цей період важливо формувати нові підходи, використовуючи позитивний досвід країн Європи та рішення Європейського суду з прав людини.

Вказано, що розумним було б використовувати домашній арешт для неповнолітніх осіб, які обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень, оскільки їх тримання в ізоляторі тимчасового тримання чи слідчому ізоляторі не тільки не впливає позитивно на їх виховання, а, навпаки, може завдати шкоди психіці дитини. Такий запобіжний захід також може бути обґрунтованим для цілої групи осіб зі спеціальними потребами, таких як ті, хто страждає на хвороби, що не піддаються лікуванню, має неповнолітніх дітей на утриманні чи належить до осіб похилого віку.

Конкретизовано, що суть домашнього арешту як запобіжного заходу полягає в обмеженні можливості підозрюваного (обвинуваченого) залишати своє житло протягом доби. Цей захід може бути застосований лише у випадку обвинувачення у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Органи внутрішніх справ виконують ухвалу слідчого судді чи суду, ставлячи підозрюваного (обвинуваченого) на облік, застосовуючи електронні засоби контролю, і здійснюючи контроль за його поведінкою, зокрема відвідуванням його місця проживання та використання електронного моніторингу його місця перебування.

Зроблено висновок, що визначення домашнього арешту як запобіжного заходу потребує подальшого нормативного регулювання для визначення, хто і як повинен здійснювати нагляд за поведінкою особи, яка перебуває під домашнім арештом, а

також не порушуючи прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування цього запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжний захід, домашній арешт, підозрюваний, обвинувачений, слідчий, суддя, слідчий суддя.

Зовнішню та внутрішню політику України не можна розглядати окремо від процесу європейської інтеграції, оскільки зміни, що відбуваються в нашій країні, відкривають нові можливості для встановлення якісно нових стосунків з країнами-партнерами Європи та всією світовою спільнотою. Ствердження України як демократичної держави на світовій арені вимагає активної участі національної правової системи та правоохоронних органів, особливо в умовах кризових явищ, які сьогодні є в нашій країні. У цей період важливо формувати нові підходи, використовуючи позитивний досвід країн Європи та рішення Європейського суду з прав людини.

Одним із ключових напрямів роботи державних силових структур є попередження, виявлення та запобігання злочинності. Ці заходи повинні ґрунтуватися на принципах ефективності, оперативності, відкритості та динамізму.

У контексті гуманізації кримінального процесуального законодавства важливо впроваджувати заходи, які наближені до європейських стандартів для забезпечення кримінального провадження.

Одним з актуальних питань є дослідження місця домашнього арешту в системі запобіжних заходів та дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого) під час його застосування. Це стає актуальною проблемою в контексті глибокого реформування країни та правоохоронної системи, вимагаючи нових засад та підходів у роботі правоохоронців.

Дослідженнями проблем застосування запобіжних заходів загалом, а також домашнього арешту зокрема займалися такі науковці та практики: В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Л. М. Лобойко, П. І. Люблінський, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, В. В. Сташис, Л. Д. Удалова та інші. Однак на сьогодні виникає необхідність організації подальших наукових та практичних досліджень щодо цього питання, зокрема механізмів реалізації домашнього арешту в системі запобіжних заходів з гарантуванням дотримання прав і свобод підозрюваного (обвинуваченого).

Пропонуємо провести дослідження аспектів домашнього арешту в системі запобіжних заходів, орієнтуючись на теоретичний та практичний підходи. У сфері юридичної літератури зазначаються різноманітні погляди вчених на методи контролю за підозрюваними та обвинуваченими в контексті обрання запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту.

Н. А. Потомська та Д. С. Артеменко виділяють два основних види таких методів:

- 1) без використання спеціальних технічних засобів;
- 2) із застосуванням технічних засобів.

До категорії контролю без використання технічних засобів вчений вносить: несподівані телефонні дзвінки або накладання обов'язку на «арештованого» телефонувати до органів досудового розслідування; перевірки за місцем проживання з

правом вільного входження до житлового приміщення; проведення слідчих (розшукових) дій – накладення арешту на поштові відправлення [2, с. 7].

Потрібно погодитися з висновком О. П. Кучинської, що розумним було б використовувати домашній арешт для неповнолітніх осіб, які обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень, оскільки їх тримання в ізоляторі тимчасового тримання чи слідчому ізоляторі не тільки не впливає позитивно на їх виховання, а, навпаки, може завдати шкоди психіці дитини. Такий запобіжний захід також може бути обґрунтованим для цілої групи осіб зі спеціальними потребами, таких як ті, хто страждає на хвороби, що не піддаються лікуванню, має неповнолітніх дітей на утриманні чи належить до осіб похилого віку [3, с. 19].

За словами В. В. Клімова, механізм застосування домашнього арешту – це визначена кримінальним процесуальним законом система процесуальних дій та рішень, які вживають слідчий, начальник слідчого відділу, прокурор чи суд у визначеній послідовності для реалізації запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, його скасування чи зміни [5, с. 14].

За висновками І. Л. Невзорова, механізм застосування домашнього арешту як запобіжного заходу складається з двох стадій – судової та позасудової. Під час першої стадії суддя чи слідчий суддя, на підставі клопотання слідчого чи прокурора, вирішує питання про застосування конкретного запобіжного заходу, охоплюючи домашній арешт. Забезпечує прибуття особи для розгляду клопотання щодо застосування запобіжного заходу [6, с. 56]. На другій стадії слідчий суддя чи суд, вирішуючи питання про застосування домашнього арешту, також визначає доцільність накладення додаткових обов'язків на обвинуваченого чи підозрюваного, і після оголошення ухвали виконання заходу проводиться негайно [1].

Під час другого етапу (позасудового) застосування домашнього арешту відбувається із залученням органів внутрішніх справ. Спочатку рішення щодо обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання за місцем проживання підозрюваного чи обвинуваченого. Після цього орган внутрішніх справ обов'язково реєструє особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомляє про це слідчому або суду у випадку, якщо цей захід застосовано під час судового розгляду [1].

Законодавство різних країн світу передбачає можливість застосування домашнього арешту як запобіжного заходу. Наприклад, такий захід передбачений у законодавстві таких країн, як Казахстан, Латвія, Литва, Німеччина, Швеція та інші. Однак порівняно з іншими запобіжними заходами, практика його застосування є невеликою, що може зумовити певні ускладнення. Щодо цього питання О. П. Кучинська вказує на те, що домашній арешт є досить «молодою» інституцією, яка потребує подальшого докладного вивчення [3, с. 18]. На відміну від цього, кримінальне процесуальне законодавство Киргизької Республіки та Республіки Узбекистан не передбачає використання цього запобіжного заходу. Зокрема, Федеральні правила кримінального судочинства США також не містять положень щодо домашнього арешту як запобіжного заходу, хоча ця можливість може існувати у законодавстві окремих штатів.

Варто зазначити, що ще 1922 р. Кримінально-процесуальним кодексом України було визначено можливість застосування домашнього арешту. Згідно із чіткими нормами закону, його можна було впроваджувати як у випадку забезпеченої охорони, пов'язаної з місцем проживання арештанта, так і без неї. Однак виставлені уривчасті дані свідчать, що домашнім арештом зазвичай обтяжувалися особи з доброю репутацією, які не проявляли бажання ухилятися від судового розгляду та його наслідків. Отже, його застосування не було важливим у випадках, коли стеження за цими особами не було належним чином обґрунтованим.

Після Другої світової війни домашній арешт став настільки рідко вживаним, що вже його розглядали як анархізм. До нового, більш ліберального Кримінально-процесуального кодексу 1960 року цей запобіжний захід не було долучено. Автори кодексу вирішили обійтися заходами, такими як взяття під варту, підписка про невиїзд і передача на поруки трудовому колективу.

У Кримінальному процесуальному кодексі України питання застосування запобіжних заходів належить до виключної компетенції слідчого судді та суду, яке вирішується в судовому засіданні в режимі змагальності сторін за участю прокурора, обвинуваченого та його захисника. Згідно з частиною 2 статті 181 КПК України, домашній арешт може бути застосований до особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину, за який передбачена відповідальність у вигляді позбавлення волі.

Згідно з вимогами КПК України під час застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту слідчий суддя, суд зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду або іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення яких було доведено прокурором, а саме:

- 1) прибувати до визначеної службової особи зі встановленою періодичністю;
- 2) не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;
- 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- 9) носити електронний засіб контролю (ч. 5 ст. 194 КПК України) [1].

Відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства України, домашній арешт, згідно з частиною 1 статті 181 КПК України, передбачає заборону підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби. Стаття 299 КПК України містить застереження про недопустимість

застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час досудового розслідування. Крім того, КПК України передбачив застосування електронних засобів контролю, які вмикають закріплення на тілі обвинуваченого електронного пристрою (чипа), що дає змогу відстежувати й фіксувати його місце перебування.

Електронні засоби контролю можуть застосовувати відповідно такі суб'єкти:

1. Слідчий може використовувати електронні засоби контролю на підставі ухвали слідчого судді або суду щодо обрання будь-якого запобіжного заходу, який не передбачає позбавлення волі, та водночас обов'язок щодо контролю покладено на підозрюваного або обвинуваченого.

2. Працівники органу внутрішніх справ можуть застосовувати електронні засоби контролю на підставі ухвали слідчого судді або суду, якою обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту для підозрюваного чи обвинуваченого.

Застосування електронних засобів контролю, які можуть суттєво порушувати звичний порядок життя особи, призводити до значних незручностей у їх використанні або можуть становити загрозу для життя та здоров'я особи, що ними користується, не допускається. Перед застосуванням такого електронного контролю слідчий чи працівник органу внутрішніх справ повинен пояснити підозрюваному або обвинуваченому правила використання пристрою, безпечного обговорення його техніки та наслідки його вимкнення чи неправомірного втручання для уникнення контролю.

Відмова від носіння електронного засобу контролю, намагання свідомо вимкнути, пошкодити або втрутитися в його роботу з метою ухилення від контролю вважається невиконанням обов'язків, які суд поклав на підозрюваного або обвинуваченого під час застосування запобіжного заходу, який не містить позбавлення волі або накладення домашнього арешту (згідно зі статтею 195 КПК України). Процедура застосування електронних засобів контролю визначають відповідно до встановлених Міністерством внутрішніх справ України норм.

Сутність домашнього арешту як запобіжного заходу полягає в обмеженні можливості підозрюваного (обвинуваченого) залишати своє житло протягом доби. Цей захід може бути застосований лише у випадку обвинувачення у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Органи внутрішніх справ виконують ухвалу слідчого судді чи суду, ставлячи підозрюваного (обвинуваченого) на облік, застосовуючи електронні засоби контролю і здійснюючи контроль за його поведінкою, зокрема відвідуванням його місця проживання та використанням електронного моніторингу його місця перебування.

Під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу суддею суд розглядає всі юридично значущі обставини в їх сукупності. Серед цих обставин враховують такі: значущість наявних доказів щодо вчинення кримінального правопорушення, тяжкість передбаченого покарання, вік та стан здоров'я обвинуваченого, міцність його соціальних зв'язків у місці постійного проживання, охоплюючи наявність родини та утриманців, наявність постійного місця роботи чи навчання, репутацію, фінансовий стан, наявність судимостей, дотримання підозрюваним (обвинуваченим) умов застосування запобіжних заходів у разі, якщо їх раніше застосовували, а також розмір майнової шкоди, яку особа завдала.

*Яцюк С. О. Гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого)
під час застосування домашнього арешту*

Розгляд інших обставин, таких як незгода особи з підозрою або обвинуваченням чи його поведінка під час слідства чи судового розгляду, не беруть до уваги під час обрання запобіжного заходу. Закон зобов'язує слідчого суддю та суд підходити до цього питання не за принципом механічності, а з оціночною позицією, керуючись принципом презумпції невинуватості та правилом тлумачення всіх сумнівів на користь обвинуваченого у доведеності обставин, що є підґрунтям обвинувачення, та ризиків.

Отже, визначення домашнього арешту як запобіжного заходу потребує подальшого нормативного регулювання для визначення, хто і як повинен здійснювати нагляд за поведінкою особи, яка перебуває під домашнім арештом, а також не порушуючи прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування такого запобіжного заходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Артеменко Д. С., Потомська Н. А. Домашній арешт у системі запобіжних заходів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 29, том 2. С. 156–159.
3. Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 17–19.
4. Фаринник В. І. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою. *Юридичний вісник України*. 2012. № 25. С. 23–29.
5. Мухін В., Назарчук К. Домашній арешт як запобіжний захід у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. Випуск 2. С. 72–81.
6. Невзоров І. Л. Щодо перспектив застосування домашнього арешту в ході розслідування злочинів, учинених організованими злочинними. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 1. С. 62–71.
7. Вільгушинський М. Й., Ліхолетова Ю. А. До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. *Адвокат*. 2012. № 11(146). С. 9–13.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Artemenko D. S., Potomska N. A. Domashnii aresht u systemi zapobizhnykh zakhodiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. 2014. Vypusk 29, tom 2. S. 156–159.
3. Kuchynska O. P. Domashnii aresht yak zapobizhnyi zakhid v kryminalno-protsesualnomu zakonodavstvi. *Advokat*. 2010. № 7. S. 17–19.
4. Farynnyk V. I. Domashnii aresht – alternatyva trymanniu pid vartoiu. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 2012. № 25. S. 23–29.

Яцюк С. О. Гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування домашнього арешту

5. Mukhin V., Nazarchuk K. Domashnii aresht yak zapobizhnyi zakhid u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2014. Vypusk 2. S. 72–81.

6. Nevzorov I. L. Shchodo perspektyv zastosuvannya domashnoho areshtu v khodi rozsliduvannya zlochyniv, uchynenykh orhanizovany my zlochynnymy. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka)*. 2013. № 1. S. 62–71.

7. Vilhushynskyi M. I., Likholyetova Yu. A. Do pytannia zastosuvannya domashnoho areshtu yak zapobizhnoho zakhodu vidpovidno do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. *Advokat*. 2012. № 11(146). S. 9–13.

S. O. Yatsiuk. GUARANTEES OF OBSERVANCE OF THE SUSPECT (ACCUSED) RIGHTS WHEN HOUSE ARREST IS APPLIED

The article examines guarantees of respect for the rights of the suspect (accused) when house arrest is applied. It was emphasized that the foreign and domestic policy of Ukraine cannot be considered separately from the process of European integration, since the changes taking place in our country open up new opportunities for establishing qualitatively new relations with European partner countries and the entire world community. The assertion of Ukraine as a democratic state on the world stage requires the active participation of the national legal system and law enforcement agencies, especially in the conditions of crisis phenomena that are currently occurring in our country. In this period, it is important to form new approaches, using the positive experience of European countries and the decisions of the European Court of Human Rights.

It is indicated that it would be reasonable to use house arrest for minors who are accused of committing criminal offenses, since their detention in a temporary detention center or a pre-trial detention center not only does not have a positive effect on their upbringing, but, on the contrary, can harm the child's psyche. Such a precautionary measure may also be justified for a whole group of persons with special needs, such as those suffering from incurable diseases, dependent minor children or the elderly.

It is specified that the essence of house arrest as a preventive measure is to limit the possibility of the suspect (accused) to leave his home during the day. This measure can be applied only in the case of an accusation of committing a crime punishable by imprisonment. The internal affairs bodies implement the decision of the investigating judge or court, placing the suspect (accused) on the record, using electronic means of control, and exercising control over his behavior, in particular by visiting his place of residence and using electronic monitoring of his location.

It was concluded that the definition of house arrest as a preventive measure requires further regulatory regulation to determine who and how should supervise the behavior of a person under house arrest, as well as not to violate the rights of the suspect (accused) when applying this preventive measure.

Key words: preventive measure, house arrest, suspect, accused, investigator, judge, investigating judge.

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 2024 року

Яцюк С. О. Гарантії дотримання прав підозрюваного (обвинуваченого) під час застосування домашнього арешту

Міжнародне право

УДК 342.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(14).2024.197-205

М. В. Глух,

канд. юрид. наук, доцент

e-mail: marina_gluh@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-6107-5415;**М. В. Гончаренко,**

здобувачка другого (магістерського)

рівня вищої освіти,

Державний податковий університету

e-mail: honcharenkomarina2001@gmail.com

ORCID ID 0009-0000-5137-6807

СУТНІСНЕ РОЗУМІННЯ ТА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ «ГІБРИДНА ВІЙНА» В СУЧАСНІЙ ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У цій статті досліджується «гібридна війна» як нова форма міжнародного збройного конфлікту в сучасних міжнародних відносинах. Автори розглядають поняття, природу та сутнісне розуміння явища «гібридної війни» з метою вироблення способів протидії гібридній війні. У статті зазначається, що відсутність універсальної дефініції «гібридна війна» ускладнює визначення відповідальності за вчинення агресії. Автори вважають, що узгоджена дефініція сприятиме запобіганню злочинам агресії у формі гібридної війни. Водночас автори визначають, що міжнародне право стикається з викликами, пов'язаними з регулюванням та визначенням норм і правил у цьому новому контексті гібридних загроз. Розуміння «рамок» гібридних конфліктів є актуальним завданням у контексті сучасної геополітичної динаміки.

Аргументовано, що в сучасному світі, де геополітичні взаємини набувають нових реалій, гібридна війна стає дедалі ефективнішим інструментом для сильних держав з наявним ресурсом. Цей вид конфлікту, який поєднує різноманітні аспекти, такі як інформаційна боротьба, кібератаки, дипломатичні впливи та військові дії, дає можливість лише державам з великими ресурсами виявляти свою владу та вплив на міжнародній арені.

Сильні держави, маючи великі економічні, технологічні та військові ресурси, можуть ефективно використовувати гібридні стратегії для досягнення своїх політичних

та геостратегічних цілей. Здатність поєднувати різні аспекти впливу дає змогу їм маневрувати в умовах сучасного геополітичного ландшафту, де прозорість інформації та технологічна розвиненість відіграють вирішальну роль.

Ключові слова: *гібридна війна, війна, агресор, противник, держава, новітні форми війни, воєнні стратегії, збройне протистояння.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується стрімким технологічним розвитком та глобалізацією, міжнародні конфлікти набули оновленої стратегії, що вимагає глибшого розуміння та системного аналізу. За увесь час існування людства відбувалися протистояння держав, що зумовили появу нетрадиційних способів ведення збройних конфліктів на основі розуміння, що світ динамічний, а глобалізаційні процеси все більше сприяють пошуку нових інструментів збройних конфліктів. Серед сучасних військових стратегій та форм протистоянь виокремлюється поняття «гібридна війна», концепт якої суттєво впливає на сучасні міжнародні відносини, перетворюючи традиційні уявлення ведення збройних конфліктів та роблячи виклики для міжнародного співтовариства. Водночас у XXI столітті держави активно практикують ведення «гібридних воєн», адже використання різних аспектів «гібридної війни» може допомогти уникнути прямих зіткнень та великих витрат, що характерні для традиційних воєнних конфліктів. Саме тому сутнісне розуміння даного явища та міжнародно-правова регламентація важливі для подальшої кваліфікації й розуміння протидії відповідній новітній загрозі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «гібридних воєн» досліджені в роботах таких українських та іноземних дослідників: А. Аббасі, С. Бакманн, А. Білал, О. Будник, Л. Веселова, П. Гай-Нижник, Л. Герасіна, Х. Гуннеріусон, Г. Динис, А. Дорошенко, Т. Коленіченко, О. Комарчук, О. Кундеус, Ю. Лисецький, Є. Магда, Д. Павленко, В. Погрібна, І. Поліщук, К. Попович, М. Тараненко, В. Ткач, О. Ситник, Ю. Семенюк, Л. Смола, О. Старовойтенко, І. Феськов, Л. Чупрій, Г. Яворська та інші.

Постановка завдання. Дослідження особливостей, механізмів, способів та засобів, міжнародних підходів до визначення сутнісного розуміння гібридної війни, як феномена в XXI столітті з метою вироблення пропозицій сталого поняття, а також способів протидії.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна є складним явищем, зумовленим специфікою її регламентації. Ряд науковців трактують це явище з точки зору різноманітних критеріїв. Однак термін «гібридна війна» з'явився 2005 р. й став застосовуватися для опису стратегії Хезболли в Ліванській війні 2006 р. Із того часу лексема «гібридна» є домінуютьною під час обговорення сучасних і майбутніх воєнних дій до такого ступеня, що вище військове керівництво взяло його на озброєння й використовує як основу сучасних воєнних стратегій [1, с. 49]. Варто зазначити, що дефініція «гібридна війна» розпочали активно використовувати та прискіпливіше досліджуватись після російсько-українського конфлікту, що розпочався 2014 року. З того часу росія почала застосовувати різні методи, що в подальшому і будуть названі «гібридні», з метою досягнення своїх цілей.

Політичний енциклопедичний словник визначає, що «гібридна війна» – це конфлікт, у якому держава-агресор створює внутрішні протиріччя та конфлікти в цільовій державі, з метою використання їх для досягнення своїх політичних цілей агресії. Відповідно, такі цілі можливо досягнути виключно військовими методами [2, с. 163].

Гібридна війна – симбіоз військових методів, інформаційної кампанії (пропаганди), тероризму, а також кібератак. Відповідне поєднання форм впливу відбувається без прямого оголошення війни, а також з метою досягнення стратегічних цілей – захоплення території, встановлення власної влади та руйнування суверенної держави. Наприклад, росія має ціль – контроль України та розширення сфер впливу в Європі.

О. Ситник визначає «гібридну війну» як форму збройного протистояння, де, окрім традиційних засобів, таких як зброя, використовують спеціальні технології, інформаційні, технічні та глобальні мережеві пристрої [3]. Наприклад, росія використовує інструменти «гібридної війни»: дезінформацію, фейки, хакерські атаки, створення альянсів («ручних»), використання найманців тощо. З огляду на вищенаведене, інструменти «гібридної війни» використовують комплексно та координовано з метою максимізації впливу агресора на міжнародні події та забезпечення виконання її стратегічних цілей.

«Гібридні війни» можуть охоплювати такі елементи, як вплив на громадську думку, дестабілізацію суспільства, фінансовий тиск та інші неklasичні методи боротьби. Їх метою може бути досягнення політичних переваг, підрив стабільності ворожих держав чи суспільств, збиття ворожого потенціалу та здобуття стратегічних переваг. «Гібридна війна» являє собою виклик для традиційних понять і принципів міжнародного права, оскільки вона часто оперує неявними, нелегальними або неконтрольованими діями.

Водночас «гібридна війна» відрізняється тим, що вона дозволяє противнику виконувати кілька фаз конфлікту одночасно і ставить перед збройними силами інші вимоги [4]. Отже, фактично «гібридна війна» може забезпечити «нападаючому» (агресору) більш гнучкий та складний підхід до досягнення своїх цілей, але результативний.

На думку представника Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) та науковця з Норвегії А. Білала, «гібридна війна» охоплює взаємодію і комбінацію різних засобів впливу та методів підривної діяльності для досягнення синергетичного ефекту. Ця форма конфлікту використовує як традиційні, так і некінетичні інструменти, які спрямовані на використання слабкостей противника та завдання йому шкоди.

У розрізі міжнародно-правового регулювання дефініції «гібридна війна» наявні складнощі, адже традиційні прийняті правові рамки не завжди відповідають новим формам конфлікту. Відповідно такий факт вимагає оновлення та адаптації правових інструментів для ефективного регулювання «гібридних загроз» та відповідного реагування на них.

Одна з особливостей «гібридної війни» полягає в тому, що межа між воєнним і мирним станом стає нечіткою. Це означає, що важко встановити чіткий розрив між ними, і військові дії можуть приховуватися або бути неявними. З огляду на проведений аналіз можна констатувати, що визначення моменту оголошення війни, а також порога виявлення – досить складне завдання сьогодення.

Водночас можна констатувати, що головна мета «гібридної війни» залишається незмінною – досягнення максимального контролю над іншою Державою. Відповідна мета досягається використанням комбінацій кінетичних та некінетичних засобів і тактик, що дозволяє агресору ефективно використовувати вразливості противника та максимізувати свої результати [5]. В умовах «гібридної війни», коли вирішальна військова перемога втрачає абсолютний характер, на перший план виходить проблема реалізації власних національних цілей та перешкодження реалізації політичних цілей ворога [6, с. 47].

Варто також зазначити, що можливість держави використовувати окремі методи та інструменти проти своїх супротивників ще не означає, що вона здатна проводити «гібридні війни». Це завдання під силу лише державі, яка має достатній військовий та економічний потенціал, а також особливу політичну систему, що дозволяє консолідувати зусилля в єдиній ієрархії прийняття рішень. Додатково, економічний тиск або фінансова підтримка структур впливу потребують не лише певного рівня економічного розвитку держави та її фінансової здатності, але й інтегрованості у світову економіку. Якщо така інтегрованість відсутня, такі зусилля будуть малоефективними.

Власне, можна констатувати, що ефективною війна «гібридного типу» може бути ведена лише потужною державою, що має відповідний військовий, економічний та політичний потенціал, а також інтегрованість у світову економіку для забезпечення ефективного застосування економічного тиску та фінансової підтримки [7, с. 121]. З цього випливає, що «гібридна війна» дозволяє державі досягати своїх цілей, уникаючи прямого військового конфлікту, що зменшує ризики та небезпеку для агресора гібридної стратегії – Держави, а доказова база для визначення суб'єкта нападу для «жертви» є викликом. Констатуємо, що «гібридна війна» відкриває можливості для впливу на різні фронти, і коли вона розпочинається потужною державою, війна може мати значний успіх завдяки її ресурсам та стратегічному підходу.

В умовах «гібридної війни», коли вирішальна військова перемога втрачає абсолютний характер, на перший план виходить проблема реалізації власних національних цілей та перешкодження реалізації політичних цілей ворога [6, с. 47]. Власне, природа «гібридної війни» полягає в тому, що фактично вирішальна «військова перемога» стає менш абсолютною через різноманітність інструментів та стратегій, які використовують. Основною проблемою стає не тільки здобуття військового контролю над територією, але й успішне досягнення національних та політичних цілей. У цьому контексті важливо розглядати ключовий аспект, контроль над інформацією, вплив на суспільство та ефективне досягнення політичних цілей можуть бути так само важливими, як і територіальний контроль.

Природа «гібридної війни» також характеризується неоднозначністю і прихованістю дій. Здебільшого дії проводяться неklasичними методами, що ускладнює визначення ворожих дій та призводить до невизначеності [8]. Важливий елемент – залучення неурядових суб'єктів, таких як терористичні групи або хакери, що ускладнює правову регламентацію конфлікту та суб'єкта-агресора. Важливо зауважити, що, оскільки дії наведених вище неурядових суб'єктів надзвичайно важко відстежити або пов'язати з конкретною державою чи організацією, перед міжнародним співтовариством постає виклик щодо «розвивання» відповідальності.

Глух М. В., Гончаренко М. В. Сутнісне розуміння та природа поняття «гібридна війна» в сучасній доктрині міжнародного права

У цьому контексті можна також виокремити «приховані дії», які охоплюють таємні операції та втручання військ у супротивника без прямого оголошення війни. Це може охоплювати розміщення спеціальних військових сил на території супротивника, проведення саботажних акцій, шпигунство, агентурну роботу та інші дії, спрямовані на дестабілізацію та ослаблення ворожої країни. Використання підводних дій дає змогу державам-агресорам впливати на ситуацію в інших країнах, не залучаючи прямої військової сили [9, с. 65].

Дії можуть бути проведені через секретні операції, терористичні групи, агентурну роботу та інші приховані методи. У ході «гібридної війни» можуть виникати ситуації, коли ворожа діяльність маскується під інші форми або виступає під «хибним прапором». Наприклад, ворог може проводити дії, які схожі на акти тероризму або внутрішні конфлікти, але насправді це організована військова діяльність. Більше того, ворог може застосовувати неофіційні сили, які не прямо пов'язані з державою-агресором. Це можуть бути дезорганізовані військові групи, терористичні організації або навіть приватні війська. Використання таких сил ускладнює визначення військового противника та підтримку воєнних дій за офіційною лінією [10].

Наступною важливою рисою, яка необхідна, розкриває сутнісне розуміння та природу «гібридної війни», є втручання у внутрішні конфлікти держави. Це охоплює підтримку або фінансування опозиційних сил, терористичних груп або інших субверсивних елементів у ворожій країні. Основною метою такого втручання є створення нестабільності, хаосу та дестабілізації ситуації в країні супротивника. Держава-агресор може надавати фінансову підтримку опозиційним силам у ворожій країні або надавати їм воєнну допомогу. Це допомагає зміцнити опозиційні сили та забезпечити їх здатність вести бойові дії проти уряду.

Інформаційний компонент «гібридної війни» є одним із ключових, де контроль над інформацією та здатність впливати на громадську думку мають стратегічне значення. «Гібридна війна» охоплює гнучкі та адаптивні стратегії, оскільки учасники повинні швидко реагувати на зміни у вимогах конфлікту. Значна більшість авторів погоджується з тим, що «інформаційна війна» є основною складовою «гібридних конфліктів», і це підтверджується практикою. Завдяки постійному розвитку систем масової комунікації зникають кордони і з'являються широкі можливості для маніпулятивного впливу на свідомість населення країни-противника та насадження власних ідей. Прикладом такої інформаційної війни є україно-російський конфлікт, де протистоять ідеологія «руського миру» (ідея відновлення радянської системи) та пост майданної України (з новими політичними проєктами та постколоніальним синдромом) [11, с. 50].

Дезінформація є важливим елементом «гібридної війни» і полягає в поширенні неправдивої або маніпульованої інформації з метою впливу на громадську думку, створення образу ворога та формування сприятливого уявлення про себе. Стратегії дезінформації використовують для створення хаосу, розчарування суспільства, а також для підірвання довіри до влади та інститутів. Відтак закриття або обмеження доступу до інформації, контроль ЗМІ для поширення конкретної інформації або зміни вектора публікацій, використання інтернет-тролів та автоматизованих ботів, зміни обговорення

в інтернет-просторі, телеграм-канали – стратегії інформаційної війни як компонента «гібридної війни», що фактично й розкриває сутнісне розуміння такого явища. Варто зауважити, що дезінформація має на меті збільшити паніку, підривати довіру до влади, змінювати виборчі настрої, впливати на політичні процеси та інші сфери суспільного життя [12].

Зрештою, «гібридна війна» має субверсивний характер. Держава-агресор намагається вплинути на внутрішні справи іншої країни, дестабілізувати її політичну систему, економіку та суспільство. Використовуючи такі методи, як дезінформація, маніпуляція громадською думкою та політичне втручання, держава-агресор прагне послабити свого супротивника зсередини. Це може проявлятися у політичних або економічних діях. У першому випадку це охоплює підрив політичної системи, інституцій та легітимності уряду, зокрема, підтримку опозиційних груп, фінансування політичних партій, поширення дезінформації, маніпулювання виборчими процесами, створення політичних криз, провокацій та інших дій, які створюють нестабільність у ворожій країні. У другому випадку, охоплювати обмеження торгівлі, блокування фінансових потоків, зниження інвестицій, маніпулювання валютним курсом, крадіжки технологій та інших економічних методів, що призводять до погіршення економічної ситуації в країні.

Отже, «субверсія гібридної війни» виявляється неабияк важливою та ефективною стратегією для «гібридної війни», надаючи можливості для багатофакторного впливу та прихованих операцій. В умовах зростаючої складності та непередбачуваності сучасних конфліктів субверсія визначається як потужний інструмент для досягнення стратегічних цілей у глобальному контексті.

Висновки. Гібридна війна являє складний та розгалужений вимір конфліктів у сучасному світі. Отже, проведене дослідження констатує, що в розрізі «гібридних воєн» важливо враховувати принципи міжнародного права: заборону використання сили, недоторканість територіальної цілісності держав та захист прав людини. Крім того, потрібно залучати широку міжнародну спільноту для спільної роботи над вирішенням «гібридних конфліктів», обміну інформацією, розробки превентивних заходів та вдосконалення міжнародних норм.

Отже, розвиток сучасної доктрини міжнародного права враховує концепцію «гібридної війни», розуміння її характеристик та наслідків. Це дає змогу усвідомлювати нові виклики та розробляти адекватні стратегії для запобігання та протидії «гібридним загрозам», забезпечуючи захист прав та інтересів держав та їх громадян у міжнародному просторі.

З метою глибшого розуміння суті явища «гібридна війна» пропонуємо власне визначення «гібридної війни»:

«Гібридна війна» в сучасній доктрині міжнародного права визначається як сукупність стратегій, тактик і методів, що поєднують військову, політичну, економічну, інформаційну та кібернетичну складові, з метою досягнення політичних та стратегічних цілей без формального оголошення війни. Головна особливість «гібридної війни» полягає в тому, що вона використовує комбінацію різноманітних засобів і методів, які навіть можуть бути неконвенційними, необов'язково військового характеру.

Запобігання та протидія «гібридним загрозам» вимагає комплексного підходу, який охоплює не тільки військові заходи, але й політичну, економічну, інформаційну та кібернетичну стратегію. Спільні зусилля міжнародної спільноти для запобігання «гібридним конфліктам» та ефективного реагування на них стануть важливим етапом у забезпеченні світового миру, стабільності та безпеки.

Протидія гібридній війні вимагає комплексного підходу, оскільки вона охоплює різні аспекти, такі як інформаційна безпека, кіберзахист, дипломатія та інші. З огляду на дослідження пропонуємо такі дії: закріплення на міжнародному та національному рівні дефініції «гібридна війна»; розвиток та впровадження технічних заходів для захисту кіберінфраструктури; запровадження відповідальності за дезінформацію та маніпуляції інформацією; утворення спеціалізованих агентств або центрів для виявлення, аналізу та протидії гібридним загрозам; поширення знань з медіаграмотності серед суспільства та навчання їх критичному мисленню; створення міжнародної платформи співпраці з іншими державами та міжнародними організаціями для обміну інформацією та спільної протидії гібридним загрозам.

Розуміння сутності «гібридної війни» на прикладі українсько-російського конфлікту визначає необхідність постійної готовності та адаптації для забезпечення національної безпеки в умовах сучасного геополітичного середовища. Українсько-російський конфлікт є ілюстрацією того, як гібридна війна може впливати на різні сфери суспільства, охоплюючи політику, економіку та культуру. Інтервенція у внутрішні справи країни, використання терористичних груп, інформаційна агресія та інші елементи гібридної війни створюють виклик для сучасних держав, щоб розвивати комплексні стратегії протидії цим загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. РОЗДІЛ II. Суспільні комунікації. 2018. 1(3). С. 48–54.
2. Війна «гібридна». Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
3. Ситник О. Гібридний характер російсько-української війни 2014–2017 років та пошук ефективних засобів протидії. URL : <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/>
4. Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts. Academic joutnal article «Harvard International Review». 2013. URL : <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed>
5. Bilal A. Гібридна війна – нові загрози, складність і «довіра» як антидот. URL : <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/11/30/gbridna-vjna-nov-zagrozi-skladnst-dovra-yak-antidot/index.html>

6. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні комунікації*. 2016. 4 (41). С. 41–48.
7. Кундеус О. М. Теоретичні аспекти гібридної війни РФ проти України. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 120–124.
8. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. № 4. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489
9. Гібридні війни. Компоненти та особливості / Лисецький Ю. М., Старовойтенко О. О., Семенюк Ю. В., Павленко Д. Г. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Том 32 (71), № 5. С. 63–70.
10. Ткач В. Інформаційно-терористична діяльність як один з факторів російської гібридної війни проти України. *Оборонно-промисловий кур'єр*. 2019. URL : <http://surl.li/hlxhf>
11. Смола Л. Є. Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій. *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С. 48–53.
12. Introduction of the Components and Tools of the US Hybrid War against the I.R. of Iran / Riyazi V., Akbari A., Bajlani S., Akbari H. *Scientific Quarterly Journal of Defense Strategy*. Volume 19, Issue 1. URL : https://ds.sndu.ac.ir/article_1319.html?lang=en

REFERENCES

1. Komarchuk O. Hybrid warfare: essence and structure of the phenomenon. *International relations, public communications and regional studies*. SECTION II. Public communications. 1(3), 2018. Pp. 48–54.
2. "Hybrid" warfare. Political encyclopedic dictionary / Compiler: L. M. Gerasina, V. L. Pogribna, I. O. Polishchuk, etc. ; Editor's note M. P. Trebin. Kharkiv : Pravo, 2015. Pp. 816.
3. Sytnyk O. The hybrid nature of the Russian-Ukrainian war of 2014–2017 and the search for effective countermeasures. URL : <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rozijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/>
4. Major Shane R. Reeves, Major Robert E. Barnsby The New Griffin of War. Hybrid International Armed Conflicts. Academic journal article «Harvard International Review». 2013. URL : <https://www.questia.com/library/journal/1G1-316203914/the-new-griffin-of-war-hybrid-international-armed>
5. Bilal A. Hybrid warfare – new threats, complexity and “trust” as an antidote. URL : <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/11/30/gbridna-vjna-nov-zagrozi-skladnost-dovra-yak-antidot/index.html>
6. Yavorska H. M. Hybrid war as a discursive construct. *Strategic communications*. 2016. 4 (41). Pp. 41–48.
7. Kundeus O. M. Theoretical aspects of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. *Regional studies*. 2020. No. 20. Pp. 120–124.
8. Magda E. M. Hybrid warfare: the essence and structure of the phenomenon. *International relations. Series "Political Sciences"*. No. 4. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489

9. Hybrid warfares. Components and features / Lysetskyi Yu. M., Starovoytenko O. O., Semenyuk Yu. V., Pavlenko D. G. *Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration*. 2021. Volume 32 (71), No. 5. Pp. 63–70.
10. Tkach V. Information-Terrorist Activities as One of the Factors of the Russian Hybrid Warfare Against Ukraine. *Defense-industrial courier*. 2019. URL : <http://surl.li/hlxhf>
11. Smola L. E. Aspects of information and hybrid warfare in the context of the use of communication technologies. *S.P.A.C.E.* 2016. No. 1. Pp. 48–53.
12. Introduction of the Components and Tools of the US Hybrid Warfare against the I.R. of Iran / Riyazi V., Akbari A., Bajlani S., Akbari H. *Scientific Quarterly Journal of Defense Strategy*. Volume 19, Issue 1. URL : https://ds.sndu.ac.ir/article_1319.html?lang=en

M. V. Glukh, M. V. Honcharenko. THE ESSENTIAL UNDERSTANDING AND NATURE OF THE CONCEPT OF "HYBRID WARFARE" IN THE MODERN DOCTRINE OF INTERNATIONAL LAW

This article examines "hybrid warfare" as a new form of international armed conflict in modern international relations. The authors consider the concept, nature and essential understanding of the phenomenon of "hybrid warfare", with the aim of developing ways of countering hybrid war. The article notes that the lack of a universal definition of "hybrid warfare" makes it difficult to determine responsibility for committing aggression. The authors believe that an agreed definition will contribute to the prevention of crimes of aggression in the form of hybrid warfare. At the same time, the authors identify that international law faces challenges related to regulation and definition of norms and rules in this new context of hybrid threats. Understanding the "framework" of hybrid conflicts is an urgent task in the context of modern geopolitical dynamics.

It is argued that in the modern world, where geopolitical relations are acquiring new realities, hybrid war is becoming an increasingly effective tool for strong states with available resources. This type of conflict, which combines various aspects such as information warfare, cyber attacks, diplomatic influence and military action, allows only states with great resources to exert their power and influence on the international arena.

Strong states, with large economic, technological and military resources, can effectively use hybrid strategies to achieve their political and geostrategic goals. The ability to combine different aspects of influence allows them to maneuver in the conditions of the modern geopolitical landscape, where information transparency and technological development play a decisive role.

Key words: hybrid warfare, war, aggressor, adversary, state, new forms of war, military strategies, armed confrontation.

Стаття надійшла до редколегії 12 січня 2024 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2024. Випуск 1 (14)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск

Бодунова О. М.

Редактори-коректори

**Грабарчук М. М.,
Клименко М. П.**

**Технічне редагування
та комп'ютерне верстання**

Завальницька Д. П.

Підп. до друку 29.03.2024. Формат 75 × 108/16.

Ум.-друк. арк. 9.0. Обл.-вид. арк. 9.2.

Тираж 300 пр. Зам. № 1091.

Видавець і виготовлювач

Державний податковий університет

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205

+38(067)734-02-40

e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*
